

Crisis of staatsgeheim? De beeldvorming van twee mond- en klauwzeercrises

De spiegel van een epidemie

Rick van Veluw

388983

Research Workshop Vensters op de Wereld

Scriptiebegeleider: Hilde Harmsen

(27-7-2015)

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	4
1.1 Introductie en probleemstelling.....	4
1.2 Bronnenmateriaal	6
Hoofdstuk 2: historiografie	8
2.1 Inleiding	8
2.2 Vliegende kanker of tongvuur: de achtergrond van het mond- en klauwzeervirus.....	8
2.3 Type C en zieke varkens: het verloop van de mond- en klauwzeercrisis 1961-1962.....	11
2.4 Boze boeren en besmettingscirkels: het verloop van de mond- en klauwzeercrisis 2001.....	14
2.5 De oorlog tegen een onzichtbare vijand: de rol van de media en beeldvorming tijdens mond- en klauwzeercrisis 2001	15
2.6 Geschiedenis van de Nederlandse landbouw en de positie van de Nederlandse boer in de samenleving.....	18
2.7 Dierenwelzijn in Nederland, een wetenschappelijk vakgebied	23
2.8 Media in Nederland: geschiedenis en de nieuwe jas van de jaren zestig	25
Hoofdstuk 3: methodiek en onderzoeksmethoden	29
3.1 Methodiek en onderzoeksmethoden	29
Hoofdstuk 4: de mond- en klauwzeercrisis van 2001	34
4.1 Inleiding	34
4.2 Analyse <i>De Volkskrant</i> , <i>De Apeldoornse Courant</i> en <i>Boerderij</i>	34
4.2.1 Economisch discours.....	36
4.2.2 Politieke discours	39
4.2.3 Servicegerichte discours.....	42
4.2.4 Emotioneel discours	44
4.2.5 Wetenschappelijk discours	47
4.2.6 Dierenwelzijnsdiscours	50
4.3 Deelconclusie	52
Hoofdstuk 5: de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962.....	55
5.1 Inleiding	55
5.2 Analyse <i>De Telegraaf</i> , <i>Limburgs Dagblad</i> , <i>Boerderij</i> , <i>Landbouwblad</i> en <i>Boer en Tuinder</i>	55
5.1.2 Economisch discours.....	58
5.1.3 Politiek discours	60
5.1.4 Servicegerichte discours.....	61
5.1.5 Emotionele discours	64
5.1.6 Wetenschappelijke discours	64
5.1.7 Dierenwelzijnsdiscours	65
5.2 Deelconclusie	67

Hoofdstuk 6: conclusie.....	69
6.1 Conclusie.....	69
Literatuurlijst.....	72

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Introductie en probleemstelling

Het beeld is krachtig. Het levenloze lichaam van een koe, bungelend in een grote grijper. Tijdens de mond- en klauwzeercrisis van 2001 kwam dit beeld meerdere malen voorbij in kranten en in televisieuitzendingen. Niet alleen dergelijke beelden karakteriseren de uitbraak van het veevirus, maar ook indringende reportages en achtergrondartikelen in Nederlandse dagbladen. Gezonde dieren worden op grote schaal geruimd door mannen in witte pakken. Boeren staan soms huilend op hun erf. In andere dorpen trekken boze dorpsbewoners de straat op om te protesteren tegen het preventieve ruimingsbeleid. Dat maakt impact op de lezer van kranten, luisteraars van de radio of kijkers van het journaal.¹

Dat was 2001, maar in 1961/1962 woedde ook een mond- en klauwzeerepidemie onder de Nederlandse veestapel. Vooral varkens werden getroffen door deze uitbraak: meer dan 300.000 varkens vonden de dood.² In een natuurgebied in Limburg werden de dieren vergast in garagebakken, waarna de kadavers werden begraven. De heuvels van de massagraven zijn nu nog te zien in het landschap. *Limburgs Dagblad* noemt het in 1962 ‘één van de best bewaarde staatsgeheimen van Nederland’.³

In deze thesis wordt de berichtgeving over die beide crises onder de loep genomen en met elkaar vergeleken, om te bekijken hoe de beeldvorming in deze beide crises tot stand is gekomen. De beeldvorming staat centraal: welk beeld verrijst uit de berichtgeving van deze dagbladen? Hoe wordt de uitbraak van een besmettelijke veeziekte geïnterpreteerd en bij de lezer gebracht door Nederlandse media? Is dat beeld in verschillende media min of meer hetzelfde of zijn er grote verschillen? Is de toon afstandelijk of emotioneel? En is er een duidelijk verschil te zien in berichtgeving over de twee verschillende crises in 1961/1962 en 2001? Het doel van dit onderzoek is om de beeldvorming per krant en periode te schetsen, om deze met elkaar te kunnen vergelijken en eventuele verschillen en overeenkomsten te duiden. Mogelijk reflecteren ontwikkelingen in de landbouw en media in de berichtgeving over deze mond- en klauwzeercrisis. Vanaf 1960 is er in de landbouwsector en de mediasector veel veranderd. De analyse in deze thesis laat een reflectie van die ontwikkelingen zien, met twee mond- en klauwzeercrisis als instrumenten. Daarom is dan ook gekozen voor de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962.

Vanaf grofweg 1911 tot en met 1915 woedde ook mond- en klauwzeer in Nederland, maar de jaren 1961/1962 markeren een omslag in de landbouw- en mediasector. In veertig jaar tijd werd de intensieve veehouderij opgebouwd, en ook kranten ondergingen een transformatie van nieuwsgericht

¹ Jaap Nuijten, ‘Oene werkt aan wederopstanding’, *De Apeldoornse Courant* 14 april 2001.

² Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959-1966.

³ Het Limburgs Dagblad, ‘De ramp heet mond- en klauwzeer; duizenden besmette varkens sterven in de gaskamers van Son’, *Limburgs Dagblad* 27 april 1962.

naar achtergrondgericht. Het is daarom relevant om juist voor deze uitbraak te kiezen: de analyse van de berichtgeving in deze periodes kan deze ontwikkelingen weerspiegelen. De verwachting is dat de beeldvorming zal verschillen. Heerste er in 1961/1962 ook een crisissfeer? Waren de economische belangen toen ook zo groot? De periodisering is als volgt: de uitbraak van 1961/1962 duurde van november 1961 tot juni 1962 en die van 2001 begon in februari 2001 ten einde in juni 2001. De conclusies van deze thesis kunnen van wetenschappelijke, maar ook maatschappelijke relevantie zijn. Er is tot op heden nog weinig onderzoek gedaan naar berichtgeving over de beide mond- en klauwzeercrisis. Over de mond- en klauwzeercrisis van 1961/1962 is zelfs helemaal geen onderzoek gedaan. Alleen een deelvraag in een promotieonderzoek van Tjirk van der Ziel besteedde aandacht aan de mond- en klauwzeercrisis van 2001. al had zijn onderzoek een ander doel: het karakteriseren van de identiteit van boeren in de IJsselstreek. Dit onderzoek heeft een andere doelstelling – het karakteriseren van de beeldvorming – en is uitgebreider en diepgaander. De berichtgeving illustreert de ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw en media: de analyse is een reflectie van die ontwikkelingen. Het laat zien hoe beeldvorming ontstaat en in hoeverre die beelden corresponderen met de werkelijkheid.

Vanuit maatschappelijk oogpunt kan deze thesis een waardevolle toevoeging zijn. Tot op de dag van vandaag lopen er rechtszaken over de mond- en klauwzeercrisis van 2001. Onder sommige boeren was er wantrouwen tegenover de overheid. Het preventieve ruimen van gezonde dieren maakte onder een deel van de Nederlandse bevolking protestgeluiden los. En de Nederlandse overheid was verwickeld in een strijd met de Europese Unie om noodvaccinaties toe te kunnen passen. Het is interessant om te bekijken welke rol de media heeft ingenomen. Wat is de rol geweest van beeldvorming in deze kwesties? De vergelijking met de jaren zestig kan gebruikt worden om de mond- en klauwzeercrisis van 2001 in perspectief te zetten. Waarom heerste er in Nederland toentertijd een echte crisissfeer? En is dat te verklaren aan de hand van de beeldvorming of heeft het te maken met de ontwikkelingen in de landbouw- en mediasector? De uitbraak van 1961/1962 is het ideale vergelijkingsmateriaal omdat vanaf die periode grote ontwikkelingen plaatsvonden in deze sectoren. Ook is het de laatste grootschalige mond- en klauwzeeruitbraak voordat het virus in 2001 weer uitbreekt.

Dat leidt ons naar de hoofdvraag van deze thesis: *Wat is het beeld dat de media schetsen van de mond- en klauwzeercrisis van 1961-1962 en 2001, en waaruit valt dit beeld te verklaren?* Om tot beantwoording van de hoofdvraag te komen, zijn de volgende deelvragen opgesteld: *Wat is de rol en positie van de Nederlandse landbouw en de Nederlandse media in 1960?, Wat is de rol en positie van de Nederlandse landbouw?, Wat is de rol en positie van de Nederlandse media in 2001?, Wat is het beeld dat de media schetsen van de mond- en klauwzeercrisis van 1961-1962? en Wat is het beeld dat de media schetsen van de mond- en klauwzeercrisis van 2001?*

In de analyse van de berichtgeving van verschillende media wordt een onderscheid gemaakt tussen landelijke, regionale en vakmedia. Deze indeling wordt gemaakt omdat er vermoedelijk grote

verschillen zijn in de manier waarop zij over de mond- en klauwzeercrisis hebben bericht, en daarmee tot welke beeldvorming dat heeft geleid. Uit de historiografie blijkt dat veel regionale en vakmedia een voorsprong hadden op hun collega's van landelijke media, omdat zij de streek en het vak kenden. Ook het publiek van de drie media en de manier waarop zij dat publiek bedienden verschilde in grote mate. Het publiek van vakmedia verwacht aangesproken te worden door een gespecialiseerde journalist die hen van advies en praktische tips voorziet; een lezer van een landelijke krant wil uitleg over het hoe en wat rond het mond- en klauwzeercrisis. De verwachting is dat de toon en onderwerpkeuze zal verschillen, toegespitst op de doelgroep. Met het beantwoorden van deze deelvraag komen verschillen en overeenkomsten in de berichtgeving van landelijke en regionale kranten aan het licht.

1.2 Bronnenmateriaal

Het bronnenmateriaal in deze master thesis bestaat onder andere uit overheidsrapporten en/of andere evaluaties of reconstructies van de mond- en klauwzeercrisis. Over het algemeen zijn deze het meest volledig en verwijzen zij duidelijk naar hun bron. Over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962 is bijvoorbeeld weinig te vinden in secundaire bronnen, en daarom worden primaire bronnen (overheidsrapporten, overheidsdocumenten) gebruikt. Het enige gevaar in dit gebruik van overheidsbronnen schuilt in een eenzijdige benadering van de mond- en klauwzeercrisis. Daarom worden deze bronnen vooral voor feitelijkheden gebruikt om het verloop van de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962 te schetsen.

De primaire bronnen die in deze thesis gebruikt worden, zijn krantenartikelen uit landelijke, regionale en vakmedia. Elke categorie herbergt één krant. De keuze om in elke categorie één krant te analyseren, dient om het onderzoek afgebakend en kernachtig te houden. Er zijn in het geval van 1961/1962 meerdere kranten per categorie geanalyseerd, aangezien de onderzoeksresultaten anders te marginaal waren om op te nemen in het onderzoek.

In de categorie landelijke kranten is gekozen voor *De Volkskrant*; een landelijke krant die in 2001 de één-na-hoogste oplage van Nederland had.⁴ De krant met de hoogste oplage was toen *De Telegraaf*, maar in de analyse wordt de voorkeur gegeven aan een 'kwaliteitskrant' omdat daar meer nieuwswaardige artikelen in voorkomen.⁵ In de categorie regionale kranten is gekozen voor *De Apeldoornse Courant*, tegenwoordig opgenomen in regiokrant De Stentor. Deze krant werd uitgegeven in Apeldoorn en de omliggende regio, waar het mond- en klauwzeervirus in 2001 huis hield. In de derde en laatste categorie is gekozen voor *Boerderij*, een agrarisch vakblad dat wekelijks verschijnt. *Boerderij* is zowel een periodiek verschijnend medium als een vakmedium dat gelezen wordt door veel boeren en andere agrariërs. Dat maakt het een zeer geschikt medium voor deze

⁴ Redactie, 'Oplagedaling dagbladen in 2001': <http://www.adformatie.nl/nieuws/bericht/oplagedaling-dagbladen-in-2001> (14-1-2-2014)

⁵ Geen subjectief begrip, zie historiografie voor verduidelijking van deze term.

analyse. Het is een blad van en voor boeren en laat zien hoe boeren tijdens deze uitbraken werden aangesproken. De beeldvorming in dit blad laat zien hoe de direct getroffen groep – boeren – omging met de gevolgen van de epidemie en welk beeld een boerenblad schetste van de uitbraak. Ook is in de analyse te zien hoe een vakblad als *Boerderij* zich ontwikkelt.

Voor de analyse van 1961/1962 zijn een aantal andere media gekozen. Vanwege een tekort aan onderzoeksresultaten met name in *De Volkskrant*, is gekozen voor een ander landelijk dagblad dat wel frequent berichtte over de mond- en klauwzeeruitbraak: *De Telegraaf*. Ook wordt *De Apeldoornse Courant* vervangen door *Limburgs Dagblad*, een regionaal dagblad dat in 1961/1962 dicht bij de besmettingshaard zat. Voor de analyse van de mond- en klauwzeeruitbraak begin jaren zestig is wel gekozen voor *De Telegraaf* als kwaliteitskrant. Het dagblad had in 1961/1962 een ander karakter en valt daarmee in de categorie ‘kwaliteitskranten’ zoals Bakker die in de historiografie definieert.⁶ Verder is *Boerderij* niet het enige vakblad dat wordt geanalyseerd, maar ook andere agrarische vakbladen zoals de *Boer en Tuinder* en *Landbouwblad*. Ook deze keuze is ingegeven door een tekort aan onderzoeksresultaten, al is het interessant om drie vakmedia naast elkaar te leggen en te kijken naar verschillen en overeenkomsten. Uit elk van deze drie kranten wordt een aantal artikelen geselecteerd vanaf de eerste uitbraak in Nederland tot en met het afschaffen van de crisismaatregelen. Het aantal artikelen kan sterk uiteenlopen, maar dat wordt in de analyse benoemd en geanalyseerd. Over de balans tussen de onderzoeksresultaten van 1961/1962 en 2001 wordt in het hoofdstuk over methodiek verder uitgeweid.

Problemen kunnen opdoemen wanneer sommige kranten zeer frequent schrijven over de crisis, terwijl er in andere media maar spoorvlagen wordt bericht over mond- en klauwzeer in Nederland. Als oplossing kan dan de periodisering opgerekt worden, om een representatief aantal artikelen te kunnen overleggen. Ook kunnen de onderzoeksresultaten relatief gemaakt worden om ze beter met elkaar te vergelijken.

⁶ Piet Bakker, Otto Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* (Alphen aan den Rijn 2011) 21.

Hoofdstuk 2: historiografie

2.1 Inleiding

‘Vliegende kanker’ of ‘tongvuur’: zomaar wat namen die in de zeventiende eeuw gegeven werden aan het mond- en klauwzeervirus. Een gevreesde en zeer besmettelijke veeziekte, die verschillende keren in Europa woedde. Tegenwoordig doen we er alles aan om besmetting zoveel mogelijk te voorkomen, terwijl begin twintigste eeuw besmet vlees ‘gewoon’ werd uitgedeeld aan de armen. In deze historiografie wordt onder andere de geschiedenis van mond- en klauwzeer, de geschiedenis van de Nederlandse landbouw, de geschiedenis van de Nederlandse media, de rol van beeldvorming in beide crises en dierenwelzijn in Nederland uitgediept aan de hand van secundaire literatuur. In de eerste plaats wordt geschreven over het virus mond- en klauwzeer. Wat is mond- en klauwzeer precies? Hoe werd er in het verleden mee omgegaan? Natuurlijk wordt ook het verloop van beide crises beschreven, gebaseerd op historische werken en overheidsdocumenten. Daar wordt ook gekeken naar de rol van media en beeldvorming in beide crises, evenals de positie van dierenwelzijn in Nederland. Vervolgens worden de pers- en agrarische geschiedenis onder de loep genomen; het is belangrijk om deze beide crises te zien in de (maatschappelijke) context van de tijd. Er zijn grote verschillen tussen de media- en landbouwsector in de jaren zestig en beide sectoren in 2001.

2.2 Vliegende kanker of tongvuur: de achtergrond van het mond- en klauwzeervirus

Voor het beschrijven van het virus mond- en klauwzeer wordt *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* gebruikt, een onderzoek van G.E.M. Saeijs e.a. In dit onderzoek worden de gebeurtenissen voor, tijdens en na afloop van de mond- en klauwzeercrisis in 2001 beschreven en geanalyseerd. Dit onderzoek is in opdracht van de overheid gedaan en richt zich daarom vooral op interventiestrategieën en crisismanagement. Toch is het onderzoek relevant voor deze thesis, omdat het virus en de verspreiding van het virus in 2001 worden beschreven. Ook een proefschrift van Tjirk van der Ziel, *Verzet en verlangen: De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de MKZ-crisis en de trek naar het platteland*, wordt gebruikt om het virus te typeren en te historiseren. Van der Ziels werk heeft als doel het karakteriseren van boeren in de IJsselstreek, maar bevat relevante informatie over de mond- en klauwzeercrisis van 2001.

Het mond- en klauwzeervirus is de meest besmettelijke veeziekte ter wereld.⁷ Het virus manifesteert zich in zweren, in en rond de bek en aan de klauwen van evenhoevige zoogdieren, zoals varkens, runderen, schapen, geiten, herten en/of wilde zwijnen. Het virus is voor dieren en mensen niet dodelijk. Alleen jonge of oude dieren kunnen sterven aan de gevolgen van mond- en klauwzeer. De meeste dieren genezen over het algemeen na enkele weken vanzelf. De ziekte is nauwelijks besmettelijk voor mensen. Tegen het virus bestaat geen geneesmiddel, maar wel een vaccin ter

⁷ G.E.M. Saeijs, M.J. van Duin, M. Zannoni, *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* (Alphen aan den Rijn, 2002) 16.

preventie. Er bestaan verschillende typen van het virus. In Europa kennen wij er drie: A, C en O.⁸ In 2001 werden verschillende landen in de Europese Unie getroffen door type O: één van de meest besmettelijke typen van het virus. Tijdens deze MKZ-crisis werden vooral runderen getroffen, terwijl de epidemie van 1961 voornamelijk onder varkens woedde. Toen was er sprake van een type C-virus. Over het algemeen zijn varkens minder gevoelig voor mond-en klauwzeer dan runderen; alleen het type C-virus manifesteert zich vooral onder varkens. Wel verspreiden zij de ziekte sneller, omdat varkens veel smetstoffen uitscheiden.⁹

De eerste notie van mond-en klauwzeer in Nederland is terug te vinden in brieven van een Brabantse geestelijke. In 1682 beschrijft hij de symptomen van het virus. De ziekte werd toen tongblaar, tongvuur, of vliegende kanker genoemd.¹⁰ Vanaf de achttiende eeuw steken verschillende veeziekten in Europa de kop op, zoals de pest en mond-en klauwzeer. Ook in deze tijd wordt het verdelgen of ruimen van de dieren gezien als het enige juiste middel om een veeziekte de kop in te drukken. Dat betekent niet dat dat beleid consequent wordt uitgevoerd door de overheid. In 1897 breekt op grote schaal mond-en klauwzeer uit in Nederland. Er is grote weerstand tegen het preventieve ruimen, en daarom wordt er vaak gekozen voor de optie ‘afzonderen en uitzieken’.¹¹ Vlees van preventief geruimde dieren wordt soms aan de armen uitgedeeld.

In 1911 krijgt Nederland opnieuw te maken met een grootschalige MKZ-epidemie. Het virus maakt veel slachtoffers onder de Nederlandse veestapel en komt na een periode in de luwte dubbel zo hard terug. Wetenschappers hebben dan al ontdekt dat de ziekte besmettelijk is via mest, lucht, mensen en vee. Preventief ruimen is de norm, maar op het hoogtepunt van de crisis is het protest van de boeren enorm. Er wordt besloten niet meer te ruimen, omdat het door de ernst van het virus zou kunnen uitlopen op ‘een slachting die niet meer goed te maken is.’¹² In 1912 wordt gedebatteerd over een nieuw MKZ-beleid. De belangrijkste conclusie die daar getrokken wordt: Nederland moet, in navolging van Engeland, een draaiboek opstellen voor wanneer er ergens in het land mond- en klauwzeer gesignaleerd wordt. De mond- en klauwzeerepidemie van 1911 ligt de overheid dan nog vers in het geheugen. Met de ervaring van de epidemie van 1911 wordt er een plan van aanpak ontwikkeld. Van der Ziel merkt op dat er op het Nederlandsch Landhuiskundig Congres in Almelo – waar over het nieuwe beleid gedebatteerd wordt - opvallend veel oorlogsretoriek gebruikt wordt. Men spreekt in termen als ‘gehate juk’, ‘taaie vijand’, ‘invasie’ en ‘oorlogspad’.¹³ Van der Ziel verklaart die oorlogstaal vanuit een diepe teleurstelling over de bestrijding van het virus in 1911. De verwachting was dat Nederland snel grip zou krijgen op de veeziekte, maar uiteindelijk draait de bestrijding uit op

⁸ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 17.

⁹ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 17.

¹⁰ Tjirk van der Ziel, *Verzet en verlangen: De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de MKZ-crisis en de trek naar het platteland* (Ede 2003) 156.

¹¹ Van der Ziel, *Verzet en verlangen: De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de MKZ-crisis en de trek naar het platteland* 159.

¹² Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 167.

¹³ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 169.

een fiasco. Van der Ziel herkent eenzelfde oorlogsretoriek in de berichtgeving van verschillende media over de mond- en klauwzeercrisis van 2001.¹⁴

In 1915 beleeft dat plan van aanpak – isoleren en afmaken – zijn vuurdoop als in Staphorst mond- en klauwzeer wordt geconstateerd. Er gaat een hoop mis bij het uitvoeren van dat beleid. Boeren houden hun zieke dieren verborgen en zijn vijandig tegen de ruimers en gravers die hun erf opkomen. Uiteindelijk moeten er soldaten aan te pas komen om het proces van ruimen in gang te zetten.¹⁵ In de navolgende jaren blijkt dat het beleid van isoleren en afmaken maar zelden helemaal wordt nageleefd. Ook in 1916 en 1918 lijdt de Nederlandse veestapel onder mond- en klauwzeer. Vanaf 1955 verandert het beleid opnieuw. In Nederland wordt overgegaan op een vaccinatiebeleid. Dat is een relatief succesvol beleid, in dien mate dat de ziekte begin jaren negentig is uitgeroeid op het Europese vasteland.¹⁶ In de periode van 1950 tot en met 1990 breekt er nog eenmaal mond- en klauwzeer uit in Nederland. Eind november 1961 wordt het virus gesignaleerd op een boerderij in Rijssen. Het is het startschot van een epidemie die tot grofweg het einde van de zomer van 1962 zal duren. De type C-variant maakt vooral veel slachtoffers onder de Nederlandse varkensstapel. Op dat moment bestaat alleen een vaccin voor runderen, en niet voor varkens. Tijdens deze epidemie worden meer dan 300.000 varkens geruimd.¹⁷

In 1990 ziet men steeds meer haken en ogen aan het vaccinatiebeleid. Daarom wordt besloten om te schakelen naar een non-vaccinatiebeleid en een mogelijke uitbraak voor lief te nemen. De export van vee en/of vlees van gevaccineerde dieren naar de VS en Japan wordt immers bemoeilijkt. Die landen voeren geen gevaccineerd vlees in, omdat dan niet meer te zien is of een dier mond- en klauwzeer heeft of mogelijk gehad heeft. Dat Europa in de jaren daarna getroffen zal worden door een uitbraak van mond- en klauwzeer is daarom onvermijdelijk: dieren zijn niet gevaccineerd en daarom ‘gewoon’ vatbaar voor het virus. Pro-actie – snelle maatregelen treffen bij een uitbraak – wordt belangrijker dan preventie, voorkomen dat de ziekte ergens uitbreekt. Bij constatering van mond- en klauwzeer in een Europees land dienen Europese richtlijnen te worden gevolgd. De belangrijkste maatregel om het virus op de meest effectieve manier te bestrijden is het *stamping-out* principe.¹⁸ Dat principe gaat uit van het ruimen van zieke dieren. Het verdachte bedrijf wordt ingesloten, de dieren worden geruimd, vervoersverboden worden afgekondigd en in de omgeving worden veterinaire controles gedaan. Vaak wordt in een cirkel van vijf kilometer van de besmettingshaard overgegaan op preventief ruimen. Noodvaccinatie gebeurt alleen in uitzonderlijke gevallen.

In de periode 1991 – 2001 zijn er vier uitbraken in Europa, namelijk in Italië (1993) en Griekenland (1994, 1996 en 2000). In 2001 begint een nieuwe epidemie in het Verenigd Koninkrijk,

¹⁴ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 223.

¹⁵ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 189.

¹⁶ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 19.

¹⁷ Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

¹⁸ Saeijs, *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 22.

die later zal overslaan naar Nederland. De verantwoordelijkheid voor het uitvoeren van de maatregelen ter bestrijding en verspreiding van het mond- en klauwzeervirus ligt bij het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij.¹⁹ Binnen het ministerie zijn de taken verder verdeeld. De Rijksdienst voor de Keuring van Vee en Vlees (RVV), de Algemene Inspectiedienst (AID) en de Regionale Crisiscentra (RCC's) zijn samen in grote mate verantwoordelijk voor de veterinaire bestrijding. Naast het ministerie van LNV zijn meerdere overheidsorganen bij de bestrijding van het mond- en klauwzeervirus betrokken, namelijk lokale overheden, de politie en mogelijk zelfs defensie. Dat geldt ook voor de situatie in 1961/1962 waar het ministerie, de Veeartsenijkundige Dienst, de politie en de Landmacht een belangrijke rol vervullen. Politie en Landmacht worden ingezet om bedrijven te bewaken en kadavers van dieren af te voeren. Tegenwoordig ligt er bij het ministerie van LNV altijd een draaiboek klaar om direct in te kunnen grijpen wanneer er mond- en klauwzeer uitbreekt in Nederland.

2.3 Type C en zieke varkens: het verloop van de mond- en klauwzeercrisis 1961-1962

In het Nationaal Archief ligt een archiefinventaris met de naam 'Verslagen en Mededelingen Landbouw'. Dit archief bevat notulen van vergaderingen, verslagen en correspondentie tussen politici en landbouworganisaties in de periode 1815 – 1966. In één van die verslagen wordt de mond- en klauwzeerepidemie van 1961/1962 beschreven. In deze historiografie wordt dit verslag gebruikt om een chronologie te schetsen van de mond- en klauwzeerepidemie van 1961/1962.

De mond- en klauwzeercrisis van 1961/1962 begint in november 1961 in de provincie Noord-Holland. Daar wordt een mond- en klauwzeergeval van het type O vastgesteld. Voor dat type zijn vooral varkens en jonge runderen vatbaar. De omvang van deze uitbraak blijft beperkt tot Noord-Holland en enkele gevallen in het midden van Nederland. Op 28 november doet zich opnieuw een geval van mond- en klauwzeer voor. Nu is het raak op een boerderij in de gemeente Rijsen – provincie Overijssel – waar een type C-geval wordt vastgesteld. Dit type manifesteert zich vooral onder varkens. Volgens het verslag van 1961 is het virus waarschijnlijk via illegale smokkel vanuit Duitsland binnengekomen.²⁰ De overheid neemt maatregelen: vanaf 12 december gaat een algeheel vervoersverbod voor varkens in. Daarnaast worden de varkens die besmet zijn 'opgeruimd' en ook andere 'gevoelig herkauwende dieren' op besmette bedrijven geruimd. Alle varkensmarkten, verkopeningen, keuringen en tentoonstellingen worden geschorst.

Begin 1962 is de O-variant in Nederland nagenoeg verdwenen, terwijl de C-variant juist steeds verder oprukt. Het ministerie besluit de entperiode voor de jaarlijkse vaccinatie van runderen te vervroegen van 1 februari naar 1 januari. Op deze manier zijn runderen niet meer vatbaar voor mond- en klauwzeer. Voor varkens bestaat er op dat moment geen vaccin, al wordt daar wel aan gewerkt. Het

¹⁹ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 23.

²⁰ Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

virus woedt vooral in het zuiden van Nederland, in de provincies Noord-Brabant en Limburg waar veel grote varkenshouderijen zijn. Voor het noorden betekent dat een versoepeling van het ontheffingsbeleid aangaande vervoersmogelijkheden.

Het virus blijft zich ondanks de maatregelen van de overheid snel verspreiden. Het verslag van het ministerie wijt die snelle verspreiding aan de trage afvoer van dieren. Het is de bedoeling dat dieren van besmette bedrijven naar de slachthuizen worden getransporteerd. Daarna gaat het vlees naar sterilisatie-inrichtingen, waardoor het nog geschikt is voor consumptie. Die sterilisatie-inrichtingen hebben al snel te weinig capaciteit en daarom worden de kadavers opgeslagen in vrieshuizen. Dat vertraagt ook de rest van het proces, waardoor dieren te lang op besmette bedrijven blijven liggen. Op die manier weet het virus zich rap te vermenigvuldigen. Het vervoeren van zieke dieren kan op protest rekenen, zo blijkt uit de notulen van een vergadering van de Veeartsenijkundige Dienst. Boeren zijn bang dat het virus zich sneller verspreidt door het transporteren van zieke dieren.

Daarom neemt de minister van Landbouw en Visserij Victor Marijnen half april een hard beslissing: volledige destructie van alle varkens op besmette bedrijven. Daarvoor werden alleen de besmette varkens gedood; nu worden alle dieren op een besmette boerderij geruimd. Er wordt een centraal geleide afvoer naar een destructieplaats in het Brabantse Son in het leven geroepen. Voor het doden en begraven van de dieren wordt de Koninklijke Landmacht ingeschakeld. Diverse landelijke vervoersorganisaties transporteren de zieke dieren naar Son: meer dan honderd veewagens worden ingezet. De varkens worden daar in garageboxen gezet, waar ze worden vergast door middel van uitlaatgassen (koolmonoxide) van militaire tanks en artillerietrekkers. De kadavers worden vervolgens door militairen begraven in een natuurreservaat bij Sint Anthonis. In april en mei is de mond- en klauwzeerepidemie op zijn hoogtepunt; in juni neemt het aantal gevallen snel af. In augustus en september zijn er in Nederland respectievelijk 1 en 0 gevallen, al komt het virus in de winter toch kortstondig – en op kleinere schaal – terug. Het verslag maakt melding van handelsbeperkende maatregelen door landen als België, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland tijdens het woeden van het virus.²¹

Statistieken in de landbouwverslagen laten zien waar het zwaartepunt van de epidemie lag. In 1961 was het totaal aantal gevallen van mond- en klauwzeer 183; in 1962 gaat het om 5.470 gevallen. Het hoogtepunt van de epidemie lag in 1962, in de maanden april en mei met respectievelijk 1.456 en 2.132 gevallen. Noord-Brabant en Limburg behoren tot de zwaarst getroffen provincies. In Noord-Brabant zijn 2.365 gevallen van mond- en klauwzeer; in Limburg zijn dat er 1.885. In totaal worden er tijdens de epidemie 319.386 varkens afgemaakt, naast nog eens 1.251 runderen, 1.085 schapen en 17 geiten.²²

²¹ Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

²² Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

In correspondentie tussen J.M. van den Born – directeur Veeartsenijkundige Dienst – en de minister van Landbouw en Visserij wordt duidelijk dat er zo nu en dan werd nagedacht over beeldvorming. Dat blijkt ook uit vergaderingen met Van den Born als voorzitter en diverse landbouworganisaties. In een schrijven aan de minister van 11 januari 1962 heeft Van den Born het over het belang van goede voorlichting. De voorzitter van de Veeartsenijkundige Dienst dringt er op aan om goed via de media te blijven communiceren, alsmede brieven te schrijven aan boerenorganisaties om 'begrip te kweken voor de zo dringend noodzakelijke maatregelen op het gebied van de hygiëne en de ontsmetting en op te wekken alle onnodige contacten te vermijden en ontsmettingsmaatregelen op ruime schaal toe te passen.'²³ In een brief van 26 januari koppelt hij terug naar de minister over de verstuurde voorlichtingsbrieven. Volgens Van den Born zijn de reacties van de boeren 'practisch alle van opbouwende aard.' Wel wordt door de veehouders aangedrongen op een zo snel mogelijke enting. Volgens Van den Born 'terecht': in een brief van 27 februari valt te lezen dat er inmiddels al 'een goed gebruik' van de entingen is gemaakt. Verderop in het jaar – 17 april – is de bezorgdheid duidelijk te lezen in het schrijven van Van den Born. 'Wij beginnen met de bestrijding van deze ziekte in een impasse te geraken. Het virus is ongewoon besmettelijk en virulent en verspreidt zich, ondanks normaliter efficiënte maatregelen alle medewerking daarbij, constant.'²⁴ Verderop schrijft hij: 'het is zeer twijfelachtig, of wij met de "stamping-out methode" deze epidemie onder de knie zullen krijgen'. Van den Born noemt het zelf een dwangpositie en twijfelt openlijk aan het preventieve ruimen van de dieren. In diezelfde brief komt hij gelijk terug op die twijfels: als men stopt met het preventieve ruimen, dan verspreidt het virus zich mogelijk nog sneller. Daarom moet het huidige beleid gehandhaafd worden. Over protest is weinig te lezen in de notulen. Wel heeft Van den Born het een keer over een kritisch krantenartikel en het feit dat er 'in den Lande kritiek wordt geuit op de massale vernietiging van ogenschijnlijk gezonde varkens.'

Op politiek niveau lijken er weinig conflicten te zijn. Uit Kamerstukken over de parlementaire jaren 1960 – 1961 en 1961 – 1962 blijkt dat er door twee Kamerleden vragen zijn gesteld over de mond- en klauwzeerepidemie. Op dat moment werd in EEG-verband de laatste hand gelegd aan een landbouwakkoord en dat werd door de meeste Kamerleden als belangrijker nieuws geacht. Alleen de Kamerleden Den Hartog (VVD) en De Ruiter (CHU) stellen Kamervragen die te maken hebben met de uitbraak van mond- en klauwzeer in Nederland. Bij het opstellen van de rijksbegroting vraagt Den Hartog zich af of de overheid varkenshouders schadeloos gaat stellen die niet te kampen hebben gehad met een besmetting of ruiming, maar wel schade lijden door het vervoersverbod.²⁵ De Ruiter sluit zich daar bij aan. Ook vragen beide heren naar een instituut in Amsterdam dat onderzoek doet naar een

²³ Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

²⁴ Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.

²⁵ Staten-Generaal Digitaal, Parlementaire documenten uit de periode 1814 – 1995, Handelingen Tweede Kamer 1961-1962, 1 maart 1962.

MKZ-vaccin voor varkens. In het instituut zijn grote hoeveelheden smetstoffen aanwezig en Den Hartog en De Ruiter vermoeden dat het instituut een besmettingsbron is. Daarom moet het verhuisd worden naar een andere, veiligere locatie. Minister Marijnen geeft antwoord op hun vragen. Extra schadeloosheidsstellingen voor varkenshouders die schade lijden door het vervoersverbod, komen er niet. Volgens Marijnen is hun situatie betreurenswaardig, maar hoort de uitbraak van een veeziekte bij het bedrijfsrisico. Hij is niet bereid een uitzondering te maken. Over de verhuizing van het instituut is Marijnen het wel eens met Den Hartog en De Ruiter: het instituut moet verhuisd worden, maar dat zal niet snel gaan. Er liggen nu nog bouwplannen voor een nieuw instituut en het zal tijd kosten voordat er een nieuw gebouw staat.²⁶ Verder is in documenten van de Tweede, noch Eerste Kamer, iets te vinden over politieke conflicten omtrent de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962.

2.4 Boze boeren en besmettingscirkels: het verloop van de mond- en klauwzeer crisis 2001

Op 20 februari 2001 wordt er in het Verenigd Koninkrijk mond- en klauwzeer gesignaleerd.²⁷ In Nederland gaan alle alarmbellen af: veetransport met het Verenigd Koninkrijk wordt stopgezet en bedrijven die recentelijk Engels vee hebben binnengekregen, worden geruimd. Toch wordt er op 21 maart mond- en klauwzeer geconstateerd op een boerderij in Olst. Die avond blijkt ook een tweede boerderij in Welsum besmet: de dag erna volgt nog een uitbraak op een andere boerderij in Olst. Het is onduidelijk hoe het virus toch heeft toe kunnen slaan. Boerderijen worden geruimd en er komt een tijdelijk vervoersverbod.

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij zet alles op alles om mogelijke besmettingshaarden op te sporen. Minister Brinkhorst oppert om toch over te gaan op noodvaccinatie, om situaties zoals in Engeland te voorkomen.²⁸ Daar worden dieren op grote schaal verbrand op brandstapels. Ook de Dierenbescherming maakt zich hard voor vaccinatie.

Op 24 en 25 maart worden nog twee boerderijen getroffen, namelijk in Nijbroek en Oene. Ook is er een sterke verdenking van het mond- en klauwzeervirus op een boerderij in Kootwijkerbroek. Op 27 maart wordt toch overgegaan op noodvaccinatie in en rond Oene, de voorlopige besmettingshaard van mond- en klauwzeer in Nederland. Toch worden de 28ste twee nieuwe uitbraken gesignaleerd in Tongeren en Terwolde, beide binnen de besmettingscirkel van Oene. Er is groeiende onvrede onder boeren door de vervoersverboden. Zij kunnen al langere tijd hun mest en melk niet kwijt. In Kootwijkerbroek wordt de eerste boerderij geruimd. Een kalf met mond- en klauwzeerverschijnselen en een positieve test van de ID-Lelystad zijn daarvoor de aanleiding. Tot op de dag van vandaag wordt door boeren uit Kootwijkerbroek getwijfeld aan het handelen van de overheid, omdat zij ervan

²⁶ Staten-Generaal Digitaal, Parlementaire documenten uit de periode 1814 – 1995, Handelingen Tweede Kamer 1961-1962, 7 maart 1962.

²⁷ Tanja Abbas, Steven de Bie, Ursula Blom, Henk Geveke, Dick Hanemaayer, Rene Hilhorst, Martine Leeuwis, Rogier Straathof, *MKZ 2001: de evaluatie van een crisis* (Den Haag 2002) 141.

²⁸ Saeijs, *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 37.

overtuigd zijn dat het hier geen mond- en klauwzeer betrof.²⁹ Drie mensen van de RVV worden kortstondig vastgehouden door boze boeren. Minister-president Kok en minister Brinkhorst brengen een bezoek aan het gebied rond Epe en drukken de mensen op het hart dat ‘het kabinet de mensen niet in de steek zal laten’.³⁰

In de dagen erna breidt het virus zich snel uit. Boerderijen in Oosterwolde, Kootwijkerbroek, Vaassen, Oene en Olst worden geruimd. In een straal van twee kilometer rond besmette bedrijven wordt noodvaccinatie toegepast, conform Europese richtlijnen. De politie raakt overbelast waardoor defensie bijspringt. Nederland wordt verdeeld in compartimenten (deelgebieden) om daadkrachtiger op te kunnen treden tegen het virus. Het leger sluit zelfs het gebied rond Oene af. Op dat moment bevinden namelijk veertien van de vijftien MKZ-gevallen zich binnen het gebied rond Oene. In Kootwijkerbroek leiden de ruiming en begin april tot ordeverstoringen. De Mobiele Eenheid moet er zelfs aan te pas komen. Kootwijkerbroek is dan de enige plaats buiten het Oene-gebied waar mond- en klauwzeer wordt geconstateerd, maar dat verandert als het virus 11 april uitbreekt op twee boerderijen in het Friese Ee en Anjum.³¹ In het verloop van de crisis worden uiteindelijk eenendertig boerderijen besmet. Het preventieve ruimen valt niet bij iedereen in goede aarde: een Enschedese vrouw doet aangifte van dierenmishandeling als een groep Schotse Hooglanders op verkeerde wijze geruimd wordt en op 21 april is er een demonstratie in Den Haag tegen preventief ruimen en voor vaccinatie. Daarnaast is er onvrede onder boeren over diverse vervoersverboden en de compartimentenregeling. Zij lijden financiële schade omdat ze hun vee, melk en mest niet mogen vervoeren. Ook wordt er binnen de compartimenten een onderscheid gemaakt tussen oud en nieuw beleid (ten opzichte van verloop van de crisis) en dat wordt door veel boeren ervaren als oneerlijk.

Eind april is het ruimen bijna overal afgerond. Begin mei worden de compartimentsregelingen versoepeld en is er meer aandacht voor opkoopregelingen om getroffen boeren te helpen. Er wordt later zelfs een noodfonds opgezet voor de meest schrijnende gevallen. In juni is de acute fase van de crisis voorbij; de crisismaatregelen vervallen en qua regelingen is alles weer zoals het was voor het uitbreken van de crisis.

2.5 De oorlog tegen een onzichtbare vijand: de rol van de media en beeldvorming tijdens mond- en klauwzeercrisis 2001

Van der Ziel analyseert hoe media in Nederland berichten over de mond- en klauwzeerepidemie van 2001. Hij concludeert dat een aantal thema's de boventoon voert. In de eerste plaats is dat oorlog retoriek.³² Nederland voert een strijd tegen het mond- en klauwzeervirus en in die strijd is alles

²⁹ Hans-Lukas Zuurman, ‘Staatssecretaris Dijkzema heeft geen sterk verhaal’, *De Barneveldse Krant*, 31 maart 2015.

³⁰ Abbas e.a., *MKZ 2001: de evaluatie van een crisis* 145.

³¹ Abbas e.a., *MKZ 2001: de evaluatie van een crisis* 148.

³² Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 201.

geoorloofd. Verslaggevers trekken naar ‘rampgebieden’ en maken reportages vanaf ‘het front’.³³ Volgens Van der Ziel is de strijd die gevoerd wordt onder te verdelen in twee verschillende fronten. Het eerste front is de gezamenlijke strijd tegen het virus: ‘wij’ tegen het virus. Deze oorlog is vooral in nieuwsberichten terug te vinden. Het tweede front is het conflict tussen beleid en uitvoering. Het ‘kille’ beleid van politici versus de boer en de emotionele binding die hij met zijn vee heeft. Deze tegenstelling is vooral terug te vinden in reportages.

Een tweede thema dat terugkeert is de portrettering van de boer als slachtoffer. Dit thema is verbonden met het eerste thema; in een oorlog vallen immers slachtoffers. In de landelijke dagbladen overheerst het beeld van de emotionele boer als slachtoffer. Volgens Van der Ziel is dit een stereotype dat de landelijke dagbladen graag blijven willen brengen. Hij noemt dat ‘randstedelijke verbeelding’.³⁴ Zij verliezen zich dan ook in een sfeerbeschrijving van het platteland die door Van der Ziel als cliché wordt betiteld, zoals boeren die pas emotioneel worden als het hun vee betreft. Regionale en lokale dagbladen hebben dan ook een voorsprong op hun landelijke collega’s. Zij kennen de streek en verliezen zich daarom niet in stereotype beschrijvingen over ‘rode wangen en houten klompen’. Van der Ziel spreekt een voorkeur uit voor de berichtgeving van lokale en regionale dagbladen; de artikelen van die kranten komen sneller tot de kern omdat je je als lezer niet door een (overbodige) sfeerbeschrijving hoeft te ploegen.

Van der Ziel schrijft ook over de achtergronden van journalisten die verslag deden van de MKZ-crisis. Voor die analyse maakt hij gebruik van discussies en gesprekken vanaf de redactievloer ten tijde van de epidemie. Daaruit komt naar voren dat niet iedere redacteur goed op de hoogte was van de streek waar hij/zij verslag van deed. Van der Ziel legt bloot dat sommige journalisten het verschil tussen melk- en slachtvee niet wisten. Ook snapten veel journalisten niet dat een boer door de jaren heen een speciale band ontwikkelt met zijn koeien. Dit leidt tot grote verschillen in berichtgeving. Die ontstaan ook door de manier van verslaggeving: sommige journalisten blijven op afstand van hun bronnen, anderen trekken intensief op met getroffen boeren. In de analyse blijkt bijvoorbeeld dat *De Apeldoornse Courant* veel op locatie te vinden is in de regio, terwijl *De Volkskrant* maar een aantal keer een verslaggever op pad stuurt naar het ‘rampgebied’.³⁵ Hoe langer de crisis duurt, hoe minder aandacht de media besteden aan de mond- en klauwzeerepidemie. De notie van een mediahype wordt afgewezen door Van der Ziel: volgens hem is er op een bepaald moment sprake van media-moeheid. Zowel de journalist als de consument zit niet meer te wachten op nieuws over de mond- en klauwzeercrisis. Toch signaleert Van der Ziel ook een sociale opwindings die volgens hem ‘buiten proportie’ is geweest.³⁶ In de fases van een mediahype vallen allerlei kritische filters weg, zo schrijft Van der Ziel.³⁷ Volgens hem is hier geen sprake van een

³³ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 207.

³⁴ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 208.

³⁵ *De Volkskrant* is 10 keer ter plaatse voor een artikel, *De Apeldoornse Courant* 35 keer.

³⁶ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 216.

³⁷ Van der Ziel, *Verzet en verlangen* 217.

hype, maar zijn er wel momenten geweest dat te makkelijk naar stereotypen is gegrepen om de situatie te beschrijven.

Van der Ziel merkt op dat nieuws een sociale constructie is, een door de journalist gefabriceerde representatie van de werkelijkheid. In de berichtgeving over het mond- en klauwzeervirus staat de bestrijding van het virus centraal. Liefst driekwart van de berichtgeving in de media wordt gebaseerd op officiële bronnen; belangengroepen of verenigde boeren hebben op die manier moeite om hun stem te laten horen. Volgens Van der Ziel leidt dat tot een vertekening van de werkelijkheid.

Saeijs e.a. kijken onder andere naar de rol van communicatie, beeldvorming en de publieke opinie tijdens de mond- en klauwzeercrisis. Zij concluderen dat het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij zelf een belangrijke rol speelde in de beeldvorming.³⁸ De keuze om geen vee te verbranden op grootschalige veestapels – zoals bijvoorbeeld wel gebeurde in het Verenigd Koninkrijk – is een belangrijke geweest, aangezien dat qua beeldvorming zeer ongelukkig was geweest. Minister Brinkhorst protesteerde bij de raad van Europese landbouwministers toen in Groot-Britannië vee de brandstapel opging: hij had hier ethische bezwaren tegen. In Nederland nam hij daarom de beslissing om geen kadavers te verbranden bij een uitbraak van mond- en klauwzeer. Brinkhorst wilde de Nederlanders niet direct confronteren met de epidemie. Daarnaast is het verbranden van dode dieren een wrede manier van ruimen die gevoelig ligt bij boeren en belangengroepen.

Toch was de communicatie vanuit de bovenste bestuurslagen niet altijd even goed: de lastige positie waar burgemeesters zich soms in bevonden werd maar matig erkend.³⁹ De crisiscommunicatie tijdens de mond- en klauwzeercrisis werd gecentraliseerd vanuit Den Haag. Regionale centra mochten niet teveel een eigen koers varen. Saeijs e.a. tekenen een aantal gevolgen van deze manier van communiceren op. Ten eerste het lerend vermogen en de ontwikkeling in communicatie tijdens de crisis. Aan het begin van de crisis werden vooral documenten met richtlijnen vanuit Den Haag gestuurd, later kwam er steeds meer ruimte voor uitleg en verheldering. In de tweede plaats de specifieke berichtgeving die de overheid verzond. Daarmee werd het risico gelopen om belangengroepen en stakeholders tegen zich in het harnas te jagen. En tot slot: de uiteindelijk toch groter wordende rol van regionale centra. Die namen het op zich om in het verloop van de crisis zelf nieuwsbrieven te vervaardigen en de plaatselijke bevolking op eigen wijze te informeren. Binnen de organisatie werd er dus niet altijd even goed gecommuniceerd, maar ook de communicatie naar (getroffen) boeren was niet op orde. Het was voor boeren soms onduidelijk of en wanneer ze geruimd werden. Ook over het eventuele uitstellen van ruiming(en) werden boeren (te) laat geïnformeerd, evenals de uitslagen van bloedmonsters.⁴⁰ De gebrekkige communicatie werd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij erkend, maar tegelijkertijd werd duidelijk gemaakt dat

³⁸ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 88.

³⁹ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 89.

⁴⁰ Saeijs e.a., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd* 93.

de bestrijding van het mond- en klauwzeervirus op de eerste plaats stond. Op deze manier belandt de communicatie in het verdomhoekje; een gegeven dat de beeldvorming omtrent het handelen van de overheid in deze crisis geen goed heeft gedaan. Veel media pikten te late of slechte communicatie op en berichtten daar over.

Foto's speelden ook een rol in de beeldvorming over de mond- en klauwzeer. Het beeld van een dode koe in een grijper heeft veel indruk gemaakt. Heeft het voor de beeldvorming uitgemaakt dat het hier koeien betrof, en bijvoorbeeld niet kippen of schapen? Swart schrijft daarover en haalt milieufilosoof Wentz aan die het begrip *closeness* introduceert: relationele nabijheid.⁴¹ In de menselijke samenleving is de onderlinge zorgplicht geworteld in wederzijdse interacties zoals beloftes, vriendschappen en gedeelde idealen. Kortom, hoe dichter iemand bij ons staat des te meer voelen we ons verplicht ons in te spannen voor het welbevinden van de ander. Deze zorgplicht is gebaseerd op de aard en intensiteit van onderlinge relaties. Wentz past deze redenering ook toe op de relaties tussen mensen en dieren. Hij betoogt dat mensen een grotere zorgplicht hebben voor dieren die deel uitmaken van de menselijke gemeenschap dan dieren die daar buiten leven. De relationele nabijheid neemt af naarmate dieren verder van ons af staan: verder buiten de huiselijke, menselijke gemeenschap.⁴² Vee - zowel koeien, varkens, kippen als schapen - staat voor boeren zeer dichtbij en voor de gewone man ook nog steeds op een relatief kleine afstand. Dat verklaart enigszins de grote weerstand tegen het preventieve ruimen.

2.6 Geschiedenis van de Nederlandse landbouw en de positie van de Nederlandse boer in de samenleving

In het in 1986 verschenen '*Agrarische geschiedenis van Nederland*' behandelen P.C.M Hoppenbrouwers, C.L. Lesger en andere auteurs de agrarische geschiedenis van Nederland vanaf de prehistorie tot het heden. Belangrijk is dat het hoofdstuk over de periode 1950 – tot 'nu' (1986) eind jaren tachtig is geschreven. De schrijver van het hoofdstuk '*Van schaalvergroting tot overschot: de landbouw in het recente verleden*' is R. Peys. Peys schetst een aantal processen die kenmerkend zijn voor de agrarische sector in de jaren zestig, zoals de dood van het gemengde bedrijf en schaalvergroting in de landbouw. In '*Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat*' beschrijven Diederiks e.a. de maatschappelijke veranderingen in West-Europa vanaf de vijftiende eeuw. De auteurs behandelen ook de ontwikkeling van de agrarische sector. '*Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500 – 2000*' behandelt eveneens de agrarische geschiedenis van Nederland. De Nederlandse landbouwhistoricus Jan Bieleman behandelt vijfhonderd jaar aan geschiedenis van de Nederlandse landbouw en veehouderij. Bielemans werk wordt gezien als een standaardwerk over de agrarische geschiedenis van Nederland, terwijl Diederiks meer een ontwikkeling beschrijft waarin de agrarische sector een rol heeft. Met Bieleman en Peys is een verschil te zien tussen

⁴¹ Jac. Swart, 'Zijn sommige dieren meer gelijk dan andere dieren?', *DEC's in discussie* 6 (2004) 58.

⁴² Swart, 'Zijn sommige dieren meer gelijk dan andere dieren?' 67.

geschiedsschrijving eind jaren tachtig en 2008. Geen van deze auteurs schrijft over de mond- en klauwzeercrisis van 1961/1962.

Na de Tweede Wereldoorlog wordt een ongekennde economische groei ingezet, mede door de groeiende bevolking in Nederland en andere naburige landen. Bijvoorbeeld in West-Duitsland, waar het Wirtschaftswunder zorgt voor een grote vraag naar diverse landbouwproducten. Peys vertelt hoe er in alle takken van de Nederlandse landbouw een productiestijging plaatsvindt. Opvallend is dat het aantal boeren in Nederland juist terugloopt. Cijfers van het CBS laten zien dat het aantal zelfstandige boeren met een eigen bedrijf daalt van 248.000 (1950) naar 135.000 (1985).⁴³ Volgens Peys is de werkgelegenheid in de landbouw vooral afgenomen in de jaren zestig. Dat komt in de eerste plaats door de mechanisatie, waardoor al snel schaalvergroting optreedt. De landbouwtechniek gaat met rasse schreden vooruit en dat zorgt voor een fikse stijging van de productie. De jaren zestig zijn het beginpunt voor grote innovaties en ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw.

Diederiks e.a. tonen dat bijvoorbeeld aan met een statistiek over het aantal tractoren in 1940 (4.400) en 1979 (187.000).⁴⁴ Kleine boeren kunnen vaak niet meer concurreren met grotere boeren door de mechanisatie en kiezen er daarom voor hun land te verkopen aan een collega. Op die manier daalt het aantal boeren, maar worden de boerenbedrijven groter. Tegelijk met die ontwikkeling daalt het aantal hectare boerenland daalt van 2.505.000 in 1950 naar 2.143.000 in 1970.⁴⁵ Volgens Peys omdat de Nederlandse overheid de voorkeur geeft aan de bouw van steden, industrieterreinen en het aanleggen van wegen.

Vanaf de jaren zeventig dalen de prijzen voor landbouwproducten, mede onder invloed van een hervormingsrapport van de Europese Commissie. Boeren moeten meer gaan produceren tegen een lagere kostprijs om een goed inkomen te verdienen. Dat betekent een grotere rol voor machines en een kleinere rol voor mensenhanden, waardoor de werkgelegenheid in de agrarische sector verder daalt. Volgens Jan Bieleman komt het naoorlogse herstel van de Nederlandse veestapel moeizaam op gang. Met name de pluimvee- en varkenshouderij hebben het de eerste jaren na de oorlog moeilijk. Pas aan het eind van 1950 is de varkensstapel qua aantal weer op het peil van het vooroorlogse topjaar 1932. Veehouders hebben rond die tijd kleinschalige, gemengde bedrijven. Bieleman beschrijft het boerenbedrijf zoals het er toen uit zag als volgt: ‘een gemengd bedrijf waar de akkerbouw in dienst stond van de veehouderij en waar de boer zijn inkomsten had uit de levering van melk aan de fabriek, plus de verkoop van varkens en eieren.’⁴⁶

Peys en Bieleman noemen het begin van de jaren zestig een omslagpunt in de Nederlandse landbouw: de dood van het gemengde bedrijf en de opkomst van specialisering. ‘De boer moet zich

⁴³ P.C.M. Hoppenbrouwers, CL. Lesger, J. Joor, J.L. van Zanden. R. Peys, *Agrarische geschiedenis van Nederland: van prehistorie tot heden*, (Den Haag 1986) 139.

⁴⁴ H.A. Diederiks, D.J. Noordam, G.C. Quispel, P.H.H. Vries, *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat* (Groningen 1987) 334.

⁴⁵ Hoppenbrouwers e.a., *Agrarische geschiedenis van Nederland: van prehistorie tot heden* 145.

⁴⁶ Jan Bieleman, *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500 – 2000* (Amsterdam 2008) 515.

specialiseren op het bedrijfs onderdeel dat hem het best ligt. Immers daarin ligt zijn voorsprong,⁴⁷, zo citeert Bieleman de landbouwvoorlichting. Volgens Peys ontstond door een sterke economische groei een groeiende vraag ontstond naar arbeidskrachten. Om de productie te verhogen, investeren boeren veel in deze periode. Grote boeren kopen land van kleine boeren, nieuwe machines worden aangeschaft en betere productietechnieken toegepast. Zo ontstaan ook loonwerkbedrijven: bedrijven die een groot aantal machines kopen, loonwerkers in dienst nemen en die verhuren aan boeren die deze machines en arbeidskrachten maar een paar keer per jaar nodig hebben. Ruilverkaveling is een andere ontwikkeling die vanaf 1950 in gang wordt gezet. Bij ruilverkaveling worden verschillende stukken grond bij elkaar gevoegd, zodat een boer niet meer zes verschillende stukken grond heeft die ver van elkaar verwijderd zijn. Ruilverkaveling biedt ook de mogelijkheid om het land te moderniseren door sloten en paden aan te leggen zodat het land 'rechtgetrokken' wordt en optimaal bewerkt kan worden. De technische verbeteringen zorgen voor de (langzame) dood van het gemengde bedrijf. Het is voor boeren niet langer efficiënt om bijvoorbeeld kippen, koeien en varkens op hetzelfde bedrijf te houden. Een boer moet zich specialiseren om veel te kunnen produceren tegen een lage kostprijs. Voor de veehouderij betekent dat grotere melkbedrijven en volle stallen met vleeskoeien of varkens.

Bieleman concentreert zich in zijn boek zowel op de varkenshouderij als de melkveehouderij. Beide sectoren ondergaan een metamorfose vanaf grofweg de jaren zestig. In 1960 telt Nederland 1,67 miljoen varkens.⁴⁸ Vanaf 1960 stijgt dat aantal flink: in 1980 is de omvang van de Nederlandse varkensstapel zo'n 9 miljoen. De provincie Noord-Brabant heeft daar een groot aandeel in. Herbergt de zuidelijke provincie in 1960 nog 20 procent van de totale varkensstapel, in 1980 is dat 40 procent. Het jaar 1960 is ook een keerpunt binnen de sector van de varkenshouderij. Fokkerij en mesterij worden steeds vaker gescheiden van elkaar en ontwikkelen zich als twee subsectoren. Uiteindelijk ontstaan er drie soorten bedrijven binnen de varkenshouderij: bedrijven die zich toeleggen op de productie van fokzeugen, vermeerderingsbedrijven die mestbiggen voortbrengen en mestbedrijven waar de varkens worden geslacht. Al zijn er volgens Bieleman ook bedrijven die deze drie stappen incorporeren in één groot bedrijf. Met het groeien van de varkensstapel groeit ook de export van varkensvlees naar het buitenland. In 1986 wordt 54 procent van het Nederlandse varkensvlees geëxporteerd naar het buitenland. De groei van de varkensstapel betekent een grote terugloop van het aantal varkenshouders in Nederland. Door schaalvergroting daalt het aantal bedrijven in de periode 1950 – 2000 van 271.000 naar 14.500⁴⁹.

De grootste veeziekte waar de varkenshouderij mee te maken krijgt in de tweede helft van de twintigste eeuw, is de varkenspest. In de analyse van artikelen blijkt dat de varkenspest gebruikt wordt

⁴⁷ Bieleman, *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500 -2000*, 516.

⁴⁸ Bieleman, *Boeren in Nederland* 516.

⁴⁹ Bieleman, *Boeren in Nederland* 517.

als ijkpunt om de ernst van de mond-en klauwzeercrisis van 2001 aan te geven.⁵⁰ Daarom is het relevant deze grootschalige uitbraak te karakteriseren aan de hand van cijfers. De varkenspest woedt grofweg van 1997 tot 1998 en treft 429 bedrijven, waarop ongeveer 650.000 varkens worden afgemaakt. Meer dan een miljoen varkens worden in deze periode preventief geruimd en 8 miljoen biggen worden afgemaakt door het probleem van overvolle stallen, waarmee deze epidemie vele malen meer slachtoffers maakt dan tijdens de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. Tijdens deze epidemie vinden in totaal 12,5 miljoen varkens de dood: een grote klap voor de sector. Na deze crisis komt een debat op gang over de inrichting van de intensieve varkenshouderij. Deze situatie vertoont veel gelijkenissen met de nagalm van de mond- en klauwzeercrisis van 2001. Bieleman vraagt zich af of een epidemie als deze te vermijden was geweest als dergelijke bedrijven een minder intensieve opzet hadden gehanteerd. Bedrijven hanteren al hoge normen op het gebied van zorg om de gezondheid van de dieren te waarborgen. Daarom is Bieleman van mening dat epidemieën op deze schaal niet te voorkomen zijn.

Verderop in zijn boek behandelt de landbouwhistoricus de ontwikkeling van de melkveehouderij vanaf grofweg 1950. In die sector is eveneens een grote en veelomvattende vernieuwing te zien. Een eerste revolutie is het op grote schaal gebruiken van melkmachines. Deze bestaan al sinds 1920, maar beleven pas in 1950 hun doorbraak. In de periode 1950 – 1960 stijgt het aantal melkmachines enorm: van 4000 naar 39.000.⁵¹ De doorbraak van de melkmachine heeft verschillende oorzaken. Als de machine in 1920 geïntroduceerd wordt, hebben veel boeren te weinig budget om zo'n grote investering te doen. De periode 1920-1930 is een donkere en economisch onzekere tijd. In 1950 ontstaat er een tekort aan goede 'handmelkers' op de agrarische markt. En natuurlijk heeft een melkmachine grote voordelen: het melken kost minder tijd en moeite, waardoor de productie omhoog kan worden opgevoerd. Een boer heeft door de komst van de melkmachine eigenlijk twee keuzes: snoeien in het personeelsbestand of uitbreiden. De melkmachine is niet de enige innovatie in de melkveehouderij in de periode 1950 -2000. Vanaf 1972 stimuleert de overheid boeren met subsidies om ligboxstallen aan te leggen. Deze vervangen de traditionele grupstallen. Ook wordt de melktank geïntroduceerd, waardoor boeren de melkopbrengst van twee of drie dagen kunnen bewaren alvorens de melkwagen langskomt. In 1980 wordt het zelfs mogelijk te melken zonder daadwerkelijke melker als een eerste versie van de melkrobot op de markt verschijnt. Al deze ontwikkelingen leiden ook in de melkveehouderij tot schaalvergroting. Zijn er in Nederland in 1950 nog 203.000 melkveehouders, in 2000 is dit aantal gedaald tot 29.467. De balans in het aantal koeien verschuift eveneens enorm: in 1950 hebben maar 132 bedrijven 51 tot 100 koeien, in 2000 zijn dat er 12.208.

De gevolgen van deze schaalvergroting ondervindt men al snel. In de jaren zestig worden de fundamenteen gelegd voor de 'boterberg' en 'melkplas'. Er worden in Nederland, maar ook in de rest van de Europese Unie, teveel melk en zuivelproducten geproduceerd. In 1984 grijpt de Europese Unie

⁵⁰ Margreet Welink, "Zelfs 's nachts rinkelt nu de hulptelefoon", *Boerderij*, 10 april 2001.

⁵¹ Bieleman, *Boeren in Nederland* 527.

in met de zogeheten superheffing, die Bieleman als volgt omschrijft: ‘de maatregel hield in dat de melkhoeveelheid die een veehouder aan de fabriek mocht afleveren, werd gefixeerd op basis van zijn melkproductie in de jaren 1981 -1983⁵².’ Op deze manier wordt de productie over 1984 beperkt, waardoor die logischerwijs daalt. De rundveestapel daalt weer naar het peil van voor 1965. Een boer moet met zo min mogelijk koeien produceren om het vastgestelde quotom te halen en zijn inkomen op peil te houden.

De positie van boeren in de maatschappij, het politieke speelveld en de Europese Unie, worden besproken in een proefschrift van Luuk van Middelaar. Hij beschrijft hoe boerenorganisaties hun plek in de Europese besluitvorming hebben geclaimd en hoe die positie verder geëvolueerd is. In de mond- en klauwzeercrisis van 2001 speelt de Europese Unie een belangrijke rol. Daarnaast is het relevant om te bekijken welke invloed de jarenlange agrarische subsidies hebben gehad op de positie van de boer in de samenleving.

Van Middelaar laat in zijn dissertatie *De Passage Naar Europa* zien hoe boeren en agrarische organisaties al vanaf het begin van de Europese samenwerking een grote vinger in de pap hebben. Dat komt niet per se door de sterke lobby van de agrariërs, maar voornamelijk door de staten zelf. Na de Tweede Wereldoorlog maken veel staten zich zorgen over de verarming van hun boerenstand. Vooral in landen waar boeren een kwart tot viertiende van de beroepsbevolking uitmaken, (Van Middelaar noemt Duitsland, Frankrijk, Italië en meer) zijn de belangen groot⁵³. Deze grote Eurolanden willen een groot deel van bevolking tevreden houden met gunstig beleid en daarnaast hongersnoden – zoals tijdens WOII – voorkomen. Van Middelaar schrijft dat boeren worden behandeld als ‘verschaffers van een publiek goed’⁵⁴. Boerenorganisaties weten in deze tijd een grote invloed te verwerven op de politieke besluitvorming, via parlementariërs uit boerengebieden en landbouwministeries. Het gunstige beleid dat de Europese Economische Gemeenschap opstelt is tweeledig: de concurrentie van zich af houden door importheffingen en quota en het garanderen van de boereninkomens door subsidies, prijssteun en staatsinkoop. Deze maatregelen worden op nationaal niveau ingezet. Vanaf 1958 krijgt de landbouw een plek op de gemeenschappelijke markt die de EEG in het stichtingspact vastlegt. De nationale bescherming wordt nu Europese bescherming. Begin jaren zestig wordt dit beleid uitgevoerd. De Europese Raad gaat zich steeds verder bemoeien met de boerenstand en bepaalt al snel de productieomvang en prijzen van landbouwproducten. Uiteindelijk gaat dit beleid steeds meer schuren. Voornamelijk omdat het aantal boeren in de beroepsbevolking afneemt, maar de subsidies even hoog blijven. Dit schaadt het imago van boeren in Europa: men begint hen te zien als ‘subsidieprofiteurs’ die onder zeer gunstige omstandigheden kunnen ondernemen.⁵⁵

⁵² Bieleman, *Boeren in Nederland* 534.

⁵³ Luuk van Middelaar, *De Passage naar Europa* (Groningen 2009), 153.

⁵⁴ Van Middelaar, *De Passage naar Europa* 161.

⁵⁵ Van Middelaar, *De Passage naar Europa* 167.

2.7 Dierenwelzijn in Nederland, een wetenschappelijk vakgebied

In *In het belang van het dier* beschrijven hoogleraar biologische landbouw Eric A. Goewie en etholoog Francine de Jonge wat dierenwelzijn precies inhoudt en hoe de term en het bijbehorende vakgebied zich ontwikkeld hebben. Volgens Goewie en De Jonge zijn er verschillende definities van dierenwelzijn. Zijn noemen twee vragen die altijd centraal staan als er over dit begrip wordt gesproken: a) zijn de dieren gezond? en b) voelen de dieren zich goed? Gezondheid richt zich op fysieke aspecten, terwijl welzijn meer van doen heeft met de psyche en emoties. Volgens Goewie en De Jonge is gezondheid altijd een belangrijke randvoorwaarde voor dierenwelzijn.⁵⁶

De ontwikkeling van de veehouderij van de afgelopen veertig jaar – dit werk verscheen in 2000 – wordt gekarakteriseerd door processen van opschaling, specialisatie en mechanisatie van de productie, zo schrijven Goewie en De Jonge. Dat heeft invloed op de notie van dierenwelzijn. Er is meer aandacht voor zo efficiënt mogelijk produceren. Dieren worden ‘mechanisch’ benaderd: als een machine met verschillende onderdelen. De betrokkenheid en het individuele karakter is in de mensdierrelatie verloren gegaan, zo concluderen Goewie en De Jonge.⁵⁷ De veehouder is afhankelijk geworden van de industrie en heeft zijn vrijheid verloren. Door de industrie opgelegd maatstaven maken het de veehouder onmogelijk de stal en productie op een eigen manier vorm te geven. De belangen van dieren komen hierdoor onder druk te staan.

Het door de Europese Unie opgestelde landbouwbeleid heeft veel invloed gehad op het dierenwelzijn door de jaren heen, zo betogen Ingenbleek e.a. in het onderzoek *Dierenwelzijn in transitie: Thema's rond de implementatie van de dierenwelzijnsindex*. Dit beleid moest de boeren beschermen tegen de lage prijzen op de wereldmarkt en de productie doen stijgen. Deze landbouwontwikkelingen zijn al eerder in deze historiografie beschreven; vanaf grofweg 1960 nam de Nederlandse landbouw een vlucht en ontstond de intensieve veehouderij. Deze hogere productie bracht dierenwelzijnsproblemen met zich mee. Vee kreeg steeds minder leefruimte in de stallen en werd vooral gezien als een schakel in de productieketen. In de jaren zestig en zeventig werden dierenbelangengroepen opgericht die zich hard maakten voor de rechten van het dier. Volgens Ingenbleek e.a. hebben NGO's en de televisie een belangrijke rol gespeeld in het maatschappelijke debat dat ontstond.⁵⁸ Vanaf de jaren zeventig werd dit maatschappelijke debat omgezet in beleid. In 1973 werd de commissie ‘Veehouderij – Welzijn Dieren’ opgericht, en in 1985 volgde het door de Dierenbescherming geïnitieerde wetsvoorstel ‘Een wet voor het welzijn van dieren’.⁵⁹ De auteurs betogen dat dit wetsvoorstel het begin van een ommekeer was in het denken over dieren. Dieren werden niet langer puur en alleen als gebruiksmiddelen gezien, maar dieren werden een doel op

⁵⁶ Eric A. Goewie, Francien Herriëtte de Jonge, *In het belang van het dier*, (Assen 2000) 14.

⁵⁷ Goewie e.a., *In het belang van het dier* 17.

⁵⁸ P.T.M Lengenbeek, G.B.C. Backus, M.H.A. Binnenkamp, N. Bondt, S.T. Goddijn, R. Hoste, V.M. Immink, E.B. Oosterkamp, J.J. de Vlieger, *Dierenwelzijn in transitie: Thema's rond de implementatie van de dierenwelzijnsindex*, (Den Haag 2006) 27.

⁵⁹ Lengenbeek e.a., *Dierenwelzijn in transitie: Thema's rond de implementatie van de dierenwelzijnsindex* 28.

zichzelf. Een filosofische notie die inhoudt dat mensen een intrinsieke waarde toekennen aan dieren: dieren hebben waarde, ongeacht de waarde die mensen aan dieren toekennen.⁶⁰

Vanaf de jaren tachtig begint de biologische landbouw zijn opmars in Nederland. Onder een aantal boeren en consumenten ontstaat groeiende onvrede over het gebruik van kunstmest en pesticiden in de landbouw. Men zoekt naar een ‘eigen’ landbouw waar kwaliteit van het leven en de verbondenheid tussen producent en consument centraal staat. Lengenbeek e.a. noemen de roep van de consument om deze landbouw als grootste reden voor de intrede van de biologische landbouw in de jaren tachtig.⁶¹ De overheid besluit in de jaren negentig dat er een duurzame landbouw moet komen, waarbij een belangrijke plek is ingeruimd voor de biologische landbouw. Er worden subsidies verleend aan bedrijven die biologisch gaan produceren en consumenten worden geprikkeld deze producten te kopen.

In het onderzoek worden de posities van dierenbeschermingsorganisaties tegenover de dierwelzijnsindex bekeken. De index is niet van belang voor het onderzoek, maar een beknopte beschrijving van twee belangrijke Nederlandse dierenbeschermingsorganisaties is dat wel. Stichting Wakker Dier is één van die organisaties. Wakker Dier werkt met vijf betaalde krachten en drijft verder op ruim vijfhonderd vrijwilligers. De stichting is in 2001 gefuseerd met Stichting Lekker Dier en Animal Peace. De campagneorganisatie heeft als kerndoel ‘het bevorderen van het welzijn en de rechtspositie van landbouwhuisdieren, het bestrijden van de bio-industrie en het stimuleren van een mens-, dier- en milieuvriendelijke veeteelt’.⁶² Dat doet de stichting door publieksvoorlichting en het stimuleren van de consument om diervriendelijke producten te kopen.

De Dierenbescherming is misschien wel de bekendste dierenbeschermingsorganisatie van Nederland. Het is in ieder geval de grootste, met ongeveer 200.000 leden en 108 afdelingen door heel Nederland. De Dierenbescherming komt op voor de belangen van een grote diversiteit aan dieren, zowel die in de huiskamer als die in de stal. De doelstelling van de organisatie: de Europese wetgeving op het gebied van dierenwelzijn verbeteren en diervriendelijk koopgedrag te stimuleren. Het zoeken van de dialoog is daarvoor het belangrijkste instrument. De organisatie spreekt met de overheid, het bedrijfsleven en andere belangenorganisaties om hun doelen te bereiken. Actie wordt alleen gevoerd als dat nodig wordt geacht. In het onderzoek van Lengenbeek e.a. valt op dat nergens wordt gerefereerd aan de mond- en klauwzeercrisis van 2001, noch die van 1961/1962. Er worden enkele campagnes van deze organisaties besproken, maar die zijn niet te herleiden tot deze uitbraken. Dat doet vermoeden dat beide organisaties zich weinig geroerd hebben tijdens deze uitbraken.

⁶⁰ Lengenbeek e.a., *Dierenwelzijn in transitie* 28.

⁶¹ Lengenbeek e.a., *Dierenwelzijn in transitie* 28.

⁶² Geciteerd uit Lengenbeek e.a., *Dierenwelzijn in transitie* 60.

2.8 Media in Nederland: geschiedenis en de nieuwe jas van de jaren zestig

In deze paragraaf volgt een korte geschiedenis van het dagblad in Nederland. Daarnaast wordt de impact, oftewel de invloedssfeer, van deze bladen besproken. Hiervoor is gekozen om duidelijk te maken waar het over gaat wanneer in deze thesis wordt gesproken over ‘media’. De invloedssfeer van dagbladen is door de geschiedenis heen veranderd. Voor de komst van het internet was men voor nieuwsvoorziening grotendeels aangewezen op de berichtgeving van kranten; tegenwoordig is een nieuwsbericht niet verder weg dan een simpele muisklik of swipebeweging. De rol en invloed van deze dagbladen is dan ook veranderd. Het is belangrijk om de context van deze media te kennen tijdens het analyseren van berichtgeving door deze media, evenals de geschiedenis en het karakter van de dagbladen die geanalyseerd worden.

De kranten die tijdens dit onderzoek worden geanalyseerd zijn *De Volkskrant*, *De Telegraaf*, *De Apeldoornse Courant*, *Limburgs Dagblad* en vakbladen *Boerderij*, *Landbouwblad* en *Boer en Tuinder*. *De Volkskrant* is een landelijke krant die dagelijks verschijnt. Het dagblad wordt gezien als een kwaliteitskrant, in een rijtje met het *NRC Handelsblad* en *Trouw*. Bakker schrijft dat de term ‘kwaliteitskrant’ misleidend is: het suggereert dat andere kranten geen kwaliteit leveren. Bakker typeert ‘kwaliteit’ als de verhouding tussen (politieke) informatie en amusement. Een krant die overhelst naar amusement wordt getypeerd als een populaire krant; een dagblad dat meer aandacht besteedt aan het brengen van (politieke) informatie wordt gezien als een kwaliteitskrant. In 2001 valt *De Volkskrant* in die laatste categorie, terwijl Bakker *De Telegraaf* typeert als een ‘populaire krant’.⁶³ In de jaren zestig is dat weer anders; landelijke kranten brengen min of meer hetzelfde nieuws en hebben nog niet zoveel ruimte voor amusement in de kolommen.

Wat opvalt bij de doelgroep die *De Volkskrant* bedient, is dat er een sterke oververtegenwoordiging is in de hoogste welstandsgroep. Jongeren tot 35 jaar zijn over het algemeen ondervertegenwoordigd. *De Volkskrant* was in 2000 qua oplage (343.000) het derde landelijke dagblad van Nederland, na het *Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf*. In 2001 stond *De Volkskrant* zelfs op een tweede plaats, ten koste van het *Algemeen Dagblad*.⁶⁴ *De Telegraaf* is qua oplage al jaren het grootste dagblad van Nederland, al daalde de oplage van 782.000 in 2000 naar 696.000 in 2008.⁶⁵ Bakker ziet *De Telegraaf* als een populair dagblad. Volgens hem is het verschil tussen kwaliteitskranten en populaire kranten het duidelijkst zichtbaar in de lezerskring. Lezers van *De Telegraaf* en *Het Algemeen Dagblad* zijn een dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking, terwijl *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *De Volkskrant* hoger opgeleide groepen bedienen.⁶⁶

⁶³ Piet Bakker, Otto Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie*, (Alphen aan den Rijn 2011) 19.

⁶⁴ Bakker e.a., *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* 21.

⁶⁵ Bakker e.a., *Communicatiekaart van Nederland* 19.

⁶⁶ Bakker e.a., *Communicatiekaart van Nederland* 19.

De Apeldoornse Courant bestaat niet meer onder de eigen naam: in 2003 werden verschillende regionale Wegener-titels verenigd in *De Stentor*. Onder andere de *Zwolse Courant*, het *Deventer Dagblad* en *De Apeldoornse Courant* verdwenen en gingen op in één regionaal dagblad. In 2000 was *De Stentor* qua oplage (184.000) de derde regionale krant van Nederland, na *De Gelderlander* en *Het Dagblad van het Noorden*.⁶⁷ Ook *Limburgs Dagblad* bestaat in 2015 niet meer als zelfstandige titel. Het regionale dagblad deelt de hoofdredactie met collegekrant *De Limburger*.

Bakker schrijft ook over de invloed van berichtgeving van sommige kranten. Vaak heeft dat veel te maken met het beeld dat dagbladen schetsen van een bepaald politiek figuur of een bepaald evenement. Het is interessant om te kijken naar een aantal casussen waar de rol van de media werd bekritiseerd, op basis van de beeldvorming die ze geschapen heeft. Bakker noemt twee incidenten in de afgelopen vijftien jaar. In 2002 publiceerde het NIOD een rapport over de berichtgeving van de media in de aanloop naar en de val van Srebrenica. Het NIOD oordeelde streng over die berichtgeving: ‘te veel emotie, te weinig feiten, te veel opvattingen, te weinig analyse’. Een tweede casus is de woede richting sommige media na de moord op Pim Fortuyn. Vanuit LPF-kringen werd met een beschuldigende vinger naar *NRC Handelsblad* gewezen: volgens hen had de krant een sfeer geschept waarin de moord plaats had kunnen vinden. Fortuyn was door het NRC gedemoniseerd. Een aanklacht leverde destijds niets op. In beide gevallen reflecteerden kranten en andere media op hun functioneren. De conclusies die getrokken werden: zelfregulatie, minder emoties/persoonlijke voorkeuren en meer verantwoordelijkheid voelen voor de gevolgen van de berichtgeving, zo stelde toenmalig hoofdredacteur van *De Volkskrant* Pieter Broertjes in 2003.⁶⁸

In ‘*Journalistiek in Nederland 1850 – 2000: Beroep, cultuur en organisatie*’ beschrijft mediahistoricus Huub Wijffjes hoe het vak van de journalist en de journalistieke cultuur veranderde vanaf de jaren zestig. *Journalistiek in Nederland* wordt gezien als een standaardwerk in de Nederlandse mediageschiedenis. Het is belangrijk om naar de dagbladgeschiedenis van Nederland te kijken. Wijffjes toont onder andere hoe de Nederlandse dagbladen zich ontwikkeld hebben vanaf de jaren zestig: van een servicegerichte grijze muis naar een veelkleurige smaakmaker.

Journalistieke vernieuwing komt volgens hem pas op gang na de oorlog. Voor de oorlog maakten veel Nederlandse dagbladen een ochtend- en avondversie. De avondversie diende dan als een aanvulling met uitgebreider en vollediger nieuws. Door papierschaarste wordt dit opgegeven. Na de oorlog is er voldoende papier, maar kent men niet terug naar dit model. ‘Niemand voelde de noodzaak om terug te keren naar de uitvoerige saaiheid en compleetheid’, zo schrijft Wijffjes.⁶⁹ De krant zou ‘puntig, nieuwswaardig en luchtig’ moeten zijn. Met dat inzicht verandert er veel aan zowel de uitstraling als de inhoud van Nederlandse dagbladen. Men gaat zich meer concentreren op de regio, want nieuws uit de regio houdt de lezers bezig. Amerikaanse en Engelse invloeden zorgen ervoor dat

⁶⁷ Bakker e.a., *Communicatiekaart van Nederland* 22.

⁶⁸ Bakker e.a., *Communicatiekaart van Nederland* 27.

⁶⁹ Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850 – 2000: Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004), 61.

de Nederlandse artikelen prikkelende koppen krijgen, met spannende leads en quotes die uit het stuk gelicht worden. Er wordt oprolbaar geschreven: het belangrijkste nieuws eerst. Begrippen als objectiviteit en feitelijkheid winnen aan kracht. De journalistiek heeft in de eerste plaats een dienende, servicegerichte taak. In de krant wordt antwoord gegeven op de vier W-vragen: wie, wat, waar en wanneer? De vijfde w, van waarom, wordt vaak buiten beschouwing gelaten. Dat brengt de journalist op het vlak van interpretatie en dat is niet geoorloofd in de objectieve stukken die hij/zij hoort te schrijven. Dergelijke ‘gekleurde’ stukken zijn voorbehouden aan de hoofdredacteur die in een commentaar zijn visie kan geven op een vraagstuk of debat.⁷⁰ Door deze nieuwe speerpunten beginnen kranten meer op elkaar te lijken. De nieuwswaarde van een onderwerp voert de boventoon, dus veel dagbladen brengen hetzelfde nieuws. Verhalen over privé-aangelegenheden van leden van het koninklijk huis halen de krant niet, noch sappige rechtbankverslagen. In de Nederlandse pers wordt neergekeken op ‘sensatiejournalistiek’. Persoonlijke gegevens mogen alleen worden besproken als zij het algemeen belang dienden. De Nederlandse journalistiek werkt volgens deze vaste regels, in een systeem van orde en tucht en strikt gebonden aan de eigen zuil.

De jaren zestig worden door Wijfjes gezien als een kentering. Hij periodiseert de jaren zestig van 1965 tot en met 1985. In deze periode ziet hij binnen de krantenwereld een mentaliteit opkomen die overeenkomt met het revolutionaire karakter van ‘de jaren zestig’ als cultuurverschijnsel. Er is een hang naar meer professionele autonomie op de dagbladmarkt. Vanaf 1960 beginnen kranten los te breken van hun zuilen. *De Volkskrant* wordt hier als voorbeeld genomen: in 1964 vertrekt hoofdredacteur Joop Lückert en wordt Jan van der Pluijm in zijn plaats aangesteld als eindverantwoordelijke. *De Volkskrant* is niet langer een krant met een katholiek karakter die blind het beleid van de KVP steunt, maar verandert in een ongebonden dagblad met een progressieve agenda. Zo kan het voorkomen dat er in dezelfde krant verschillende meningen verkondigd worden. Iets wat ondenkbaar werd geacht in de jaren vijftig, waar dergelijke opiniërende stukken alleen werden voorbehouden aan de hoofdredacteur.

Ook het publiek wordt ‘vlotter’, zoals Wijfjes dat beschrijft.⁷¹ De krant verandert. De pagina’s worden niet alleen meer gevuld met harde nieuwsverslaggeving, maar ook met achtergrondverhalen, nieuwsanalyses en opinies. De interesse en ruimte voor *human interest* verhalen stijgt. De vijfde ‘w’ maakt nu ook deel uit van het takenpakket van de journalist. Een journalist brengt nieuws, geeft daar achtergronden bij en maakt analyses. Mede door de komst van de televisie gaan dagbladen zich in deze periode meer op interpretatie, context en achtergrond richten.

De journalistieke cultuur aan sich verandert onder invloed van wetenschappelijke mediatheorieën danig. Wijfjes haalt een filosofische studie van Jürgen Habermas aan als meest invloedrijke voorbeeld.⁷² Diens studie, over de historische wortels van de bewustzijnsindustrie,

⁷⁰ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850 – 2000: Beroep, cultuur en organisatie* 65.

⁷¹ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland* 74.

⁷² Wijfjes, *Journalistiek in Nederland* 81

betoogt dat media dienstbaar zijn aan de heersende klasse en daarmee meewerken aan het in stand houden van de macht. Op die manier wordt de maatschappelijke realiteit verhuld. De journalist moet hiervan losbreken. Feiten moeten voer voor debat worden, subjectiviteit moet worden onderkend en blootgelegd. De journalist is onafhankelijk van overheden of zuilen. Daarmee ontstaat een nieuwe tendens: die van de journalist als individu. Journalisten komen nadrukkelijker op de voorgrond door zich op persoonlijke titel te mengen in debatten en zich een eigen schrijfstijl toe te eigenen. De journalist krijgt een eigen gezicht.

De ontwikkelingen die Wijfjes beschrijft, zijn te herkennen in *De eindeloze jaren zestig* van Hans Righart. Hij beschrijft de tijdsgeest van de jaren zestig en de dubbele generatiecrisis die hij ontwaart. Righart typeert de vooroorlogse generatie als gezagstrouw en puriteins. Het zijn zowel de boeren als de journalisten die begin jaren zestig in deze generatie vallen. Deze generatie is opgegroeid in tijden waarin het economisch minder ging, en leeft daarom sober en behoudend. De politiek die zij aanhingen was confessioneel, op zondag ging men naar de kerk en seks voor het huwelijk is taboe.⁷³ Righart beschrijft deze generatie als conservatief en grijs. De journalistiek zoals Wijfjes die beschrijft vertoont grote overeenkomsten met deze karakterisering van Righart: gezagsgetrouw en sober.

⁷³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*, (Amsterdam 1995) 25.

Hoofdstuk 3: methodiek en onderzoeksmethoden

3.1 Methodiek en onderzoeksmethoden

In deze paragraaf worden methodes en wetenschappelijke concepten besproken die toegepast zijn in deze thesis. Allereerst wordt de opzet van het onderzoek uitgelegd. In de tweede plaats worden wetenschappelijke theorieën besproken die gebruikt zijn bij de analyse van de artikelen.

Met het woord ‘media’ worden in deze thesis vooral dagbladen bedoeld. Kranten die dagelijks verschijnen, nieuws brengen, achtergronden bieden en een podium voor debat zijn. De artikelen die geanalyseerd worden vallen in drie fases die elk een week duren: de beginfase (vanaf de eerste uitbraak), de middenfase (hoogtepunt van het virus, statistisch gezien) en de eindfase (eerste crisismaatregelen ingetrokken). Analyse van alle artikelen over mond- en klauwzeer in 2001 is erg veel werk en kan niet gedaan worden in de tijd die voor deze scriptie staat. Daarom is gekozen voor drie ijkpunten die staan voor drie verschillende fases; de drie belangrijkste momenten in beide crises worden gevat en beschreven. Deze indeling maakt het mogelijk om een vergelijking op te zetten en zorgt ervoor dat het aantal onderzoeksresultaten behapbaar is. Voor deze analyse worden verschillende artikelen uit landelijke en regionale dagbladen bestudeerd, evenals berichtgeving van vakmedia. Tijdens de analyse werd duidelijk dat de balans tussen de onderzoeksresultaten van 61/62 en 2001 scheef zou worden, wanneer deze methodiek consequent zou worden doorgevoerd. Daarom is er in de analyse van 1961/1962 voor gekozen om alle artikelen vanaf het begin van de uitbraak tot aan het einde van de uitbraak mee te nemen in de analyse. Op deze manier is het onderzoek representatief.

In deze thesis worden geen foto’s of andere beelden geanalyseerd: de focus ligt primair op krantenartikelen. Het is teveel werk om ook foto’s te analyseren, en op deze manier wordt de concentratie maar op één aspect in de beeldvorming gelegd. Dat komt de afbakening van dit onderzoek ten goede.

De mythe zoals Fiske die beschrijft – origineel een theorie van Roland Barthes - is belangrijke stof voor ieder onderzoek naar media-uitingen. Het zijn in culturen verankerde verhalen of betekenissen van bepaalde tekens die in ieder verhaal voorkomen. Mediaproducten vertellen een verhaal door middel van beelden. Het is interessant om te bekijken of in de berichtgeving over de mond- en klauwzeer crisis eigen mythes zijn ontwikkeld. De theorieën van Fiske en Barthes mogen in dat geval niet onvermeld blijven.

Zoals gezegd is de structuralistische theorie toegepast. Het structuralisme is een theoretische methode die ontwikkeld is door Ferdinand de Saussure. In de structuralistische theorie wordt de taal onderverdeeld in twee componenten, die samen een derde component creëren. Het eerste component is de *signifier*, in het Nederlands letterlijk ‘de betekenaar’. Het woord ‘kat’ is een drieletterig woord. Het tweede component is het *signified*, letterlijk ‘het betekende’. Op straat loopt een vierpotig dier met een lange staart en snorharen. Als deze componenten gecombineerd worden ontstaat er een derde: *sign*, oftewel ‘het symbool’. Het drieletterige woord ‘kat’ en het vierpotige dier met een lange staart en

snorharen, zijn samen de betekenis van ‘kat’. Een proces van combinatie en selectie vervaardigt zo de betekenis. Voor Saussure is taal een systeem van contrasten en tegenstellingen.⁷⁴ Daarom krijgt iets betekenis door hetgeen het juist niet is. Een kat is een kat omdat het geen ‘jat’ of ‘tat’ is, zonder A is er geen B. Deze tegenstellingen definiëren elkaar. Claude Levi-Strauss borduurde voort op deze theorie van Saussure. De manier waarop de mythen geconstrueerd worden heeft alles te maken met tegenstellingen, zo betoogt hij. Het begrip *binary oppositions* – binaire tegenstellingen - staat daarom centraal in zijn structuralistische visie. Volgens Levi-Strauss verdelen mensen het universum in categorieën. Idealiter valt het ene in categorie A, en het andere in categorie B.⁷⁵ Die categorieën kunnen niet zonder elkaar bestaan; zonder A is er geen B en vice versa. Volgens Levi-Strauss doen mensen dit om grip op de wereld te krijgen. Alle verschijnselen in deze wereld zijn beter te begrijpen als ze worden ingedeeld in een categorie. Daarom is bijvoorbeeld homoseksualiteit controversieel in sommige landen: het draagt zowel mannelijke als vrouwelijke kenmerken in zich. Die verwarring kan zorgen voor een taboesfeer of sterke tegenreactie, omdat homoseksualiteit niet gemakkelijk kan ondergebracht worden in één van de categorieën. Het creëren van een mythe is volgens Levi-Strauss een poging om de categorieën te overbruggen. Deze mythe verbindt de beide categorieën en geeft daarmee een verklaring voor de overbrugging die gemaakt wordt.

De mond- en klauwzeercrisis heeft verschillende binaire tegenstellingen in zich: die van ziek tegenover gezond, dood tegenover leven. Ook gezonde dieren werden tijdens de epidemie preventief geruimd. Dat levert veel ophef op – voornamelijk onder de getroffen boeren en mensen buiten de Randstad - die gerepresenteerd wordt door de media. Het vermoeden is dat in de berichtgeving van lokale en landelijke media ook binaire tegenstellingen zijn te vinden: landelijk versus lokaal, Randstad versus platteland. Wordt er in de berichtgeving geprobeerd die tegenstellingen te overbruggen om het preventief ruimen begrijpelijk te maken? Is er een mythe om de mond- en klauwzeer epidemie te begrijpen, te vatten?

Deze concepten zijn gebruikt tijdens de analyse. Eventuele mythevorming is geanalyseerd aan de hand van gevonden binaire tegenstellingen in stukken. Zo wordt in de berichtgeving onder andere de tegenstelling ‘direct leed’ versus ‘indirect leed’ gevonden. De dagbladen maken verschillende mythes om deze tegenstelling te overbruggen, of juist intact te laten. *De Apeldoornse Courant* hamert gebruikt het directe leed van de boer bijvoorbeeld om indirect leed te duiden. Niemand heeft het zo slecht als de boer. Uiteindelijk is ervoor gekozen om de analyse omtrent binaire tegenstellingen links te laten liggen. Het beschrijft namelijk weinig over de beeldvorming – het eigenlijke onderzoeksdoel – maar laat mechanismen zien die kranten gebruiken om het nieuws te duiden.

Het begrip ‘discours’ is gebruikt om de artikelen te labelen en te duiden. ‘Discours’ wordt in deze thesis gebruikt zoals communicatiewetenschapper Stuart Hall het begrip definieert: ‘Ways of referring to or constructing knowledge about a topic. Discourse produces certain ways of talking about

⁷⁴ J. Storey, *Cultural studies and the study of popular culture* (Edinburgh 2010) 67.

⁷⁵ J. Fiske, *Introduction to communication studies* (London 1990) 139.

a topic or restricts other ways of talking about that topic. In that sense, discourse constructs the topic, defines and produces it.⁷⁶ Het gaat bij de analyse om de manier waarop een onderwerp gepresenteerd en benaderd wordt. Wat is de invalshoek van de auteur? Hoe benadert hij of zij deze nieuwsgebeurtenis? Concentreert deze journalist zich bijvoorbeeld op de economische, of politieke consequenties? Het discours is leidend in de manier waarop een onderwerp benaderd en beschreven wordt. Deze denkbeelden zijn toegepast in de analyse van de artikelen. Een artikelen kan meerdere discourses in zich hebben.. Er zijn zes discourses die het vaakst voorkomen, namelijk het economische, politieke, servicegerichte, emotionele, wetenschappelijke en dierenwelzijnsdiscours. Er is gekozen voor deze zes hoofdcategorieën om verschillende redenen. Tijdens en na beide mond-en klauwzeeruitbraken volgden economische en politieke consequenties. De financiële schade was enorm in beide crises. Het politieke debat over wel of niet vaccineren laaide met name in 2001 op. Daarom is het relevant om te kijken of dat ook geldt voor 1961/1962. Het emotionele en servicegerichte discours zijn opgenomen om de mediageschiedenis te kunnen duiden. Verwacht wordt dat de transitie van grijze naar mondige krant aan de hand van deze discourses terug is te zien. Het servicegerichte karakter zal minder zijn en human interest-verhalen zullen deel gaan uitmaken van de dagelijkse krant. Het dierenwelzijnsdiscours en het wetenschappelijk discours zijn opgenomen omdat het relevant is te kijken naar de rol van dierenactivisten en wetenschappers in de beeldvorming. Dierenbelangenorganisaties lijken geen grote campagnes gevoerd te hebben tijdens beide uitbraken. Daarnaast hebben beide uitbraken een potentieel wetenschappelijk debat in zich: wat is de juiste bestrijdingswijze van het virus? In 1961/1962 was er een vaccinatiebeleid, maar geen vaccin voor varkens. Ook daar ligt een interessante rol voor het wetenschappelijk discours weggelegd.

De zes discourses worden nu kort beschreven. Het economische discours behelst alles wat met de economie en financiële gevolgen te maken heeft. Bijvoorbeeld wanneer in een artikel de schade tot nu toe besproken wordt, of wanneer beschreven wordt welke beslissingen de overheid neemt om de exportbelangen te beschermen. Het politieke discours is terug te zien in artikelen waarin het beleid en handelen van de overheid centraal staat, maar ook interviews waarin bestuurders zich uitspreken of boeren kritiek leveren op de overheid. Het servicegerichte discours draait om de lezer en de journalistieke taak van een medium. Wat wil de lezer weten? Hoe kunnen we de lezer zo goed mogelijk bedienen? In de berichtgeving van *Boerderij* zijn dat bijvoorbeeld artikelen met praktische tips om mond- en klauwzeer van je erf te houden. Het emotionele discours concentreert zich op de emotionele component van de mond- en klauwzeer crisis. In dergelijke artikelen worden de gevoelens en emoties van boeren, politici en dorpsbewoners besproken en, in het geval van een interview, uitgesproken. Het wetenschappelijk discours draait om de wetenschappelijke benadering van de mond- en klauwzeer crisis: wat is dit voor een virus, hoe wordt het bestreden, is er een vaccin, etc. Dit discours valt vaak samen met het servicegerichte discours, omdat lezers onder andere geïnformeerd

⁷⁶ Stuart Hall, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, (London, 1997) 44.

willen worden over de aard van het virus en de meest effectieve bestrijding ervan. Het dierenwelzijnsdiscours plaatst de belangen van dieren in het voetlicht. Dit zijn artikelen die verhalen over dierenbelangen en de manier waar daar nu, in deze crisis, en in de toekomst mee om moet worden gegaan.

De mond- en klauwzeercrisis hebben beide verschillende dimensies en door de invalshoeken/discoursen te labelen, ontstaat er een beeld van hoe dit medium de mond- en klauwzeercrisis heeft geportretteerd. Op deze manier valt er wat te zeggen over het beeld dat ontstaat van de mond- en klauwzeercrisis zoals deze wordt gepresenteerd door desbetreffend medium. Concreet betekent dat: ieder artikel krijgt één of meerdere labels. Vanuit welke discours wordt dit artikel over mond- en klauwzeer geschreven? Een artikel kan meerdere discoursen in zich dragen, bijvoorbeeld in een artikel waar politiek beleid nadrukkelijk gekoppeld wordt aan economische belangen. In de analyse worden deze discoursen bij elkaar opgeteld en vervolgens wordt beschreven in welke mate deze discoursen een rol spelen in de berichtgeving en daarmee de beeldvorming. Deze resultaten worden gepresenteerd in grafieken, waarin te zien is hoeveel procent een bepaald discours inneemt op het totaal aantal artikelen. In andere grafieken is te zien hoe bijvoorbeeld het economische discours zich manifesteert in alle geanalyseerde media. Op deze manier zijn de geanalyseerde kranten eveneens met elkaar te vergelijken.

De analyse wordt afgetrapt met een hoofdstuk over 2001. Daarna volgt een hoofdstuk over 1961/1962. Voor deze afwijkende indeling - chronologie zou logischer zijn – is gekozen om een aantal redenen. De uitbraak van 1961/1962 wordt gebruikt om de mond- en klauwzeercrisis van 2001 in perspectief te zetten. De onderzoeksresultaten van 2001 krijgen met de analyse van 1961/1962 duiding, en daarom wordt de mond- en klauwzeercrisis van 2001 als eerste behandeld. Deze keuze is ook gemaakt door de stilte in zowel primaire als secundaire bronnen over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. Tijdens het onderzoek is gebleken dat er zowel in de literatuur als in de krantenartikelen een stilte heerst over de uitbraak van 1961/1962. Om een vergelijkbare hoeveelheid bronnen te krijgen en daarmee een representatief beeld, is gekozen voor een uitbreiding van het aantal kranten in deze periode. *De Volkskrant* is vervangen door *De Telegraaf*, *De Apeldoornse Courant* door *Limburgs Dagblad* en aan het aantal vakbladen zijn de *Boer en Tuinder* en *Landbouwblad* toegevoegd. De keuze voor *De Telegraaf* is ingegeven door een overweldigende stilte in *De Volkskrant*. Die laatste krant schreef tijdens de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962 nauwelijks wat over de verspreiding van het virus. Tijdens de drie maanden waarop het virus op zijn hoogtepunt is (maart, april, mei) wordt er maar twee keer over de uitbraak geschreven. In een kleine, vijfregelige kolom wordt wat gezegd over de uitbreiding van het virus in de Limburgse Peelstreek. Deze paar regels verslaggeving zijn te weinig om een analyse aan op te hangen. Daarom is gekozen voor *De Telegraaf*, waar wel frequenter over de uitbraak van het virus wordt geschreven. De stilte van *De Volkskrant* is lastig te verklaren. In de berichtgeving in deze drie maanden valt op dat de krant zich vooral richt op buitenlands nieuws. Daarmee neemt *De Volkskrant* een eigen plek in ten opzichte van

De Telegraaf, die een traditioneler indeling lijkt aan te hangen. *De Telegraaf* heeft nog veel elementen van de jaren vijftig journalistiek in zich, terwijl *De Volkskrant* met een eigen signatuur het gedachtegoed van de jaren zestig verkent. Het links laten liggen van de mond- en klauwzeeruitbraak in Nederland kan een bewuste keuze zijn.

Het verruilen van *De Apeldoornse Courant* voor *Limburgs Dagblad* is een logische keuze: twee regionale dagbladen die in respectievelijk 2001 en 1961/1962 dicht bij de besmettingshaard zaten. Voor de uitbreiding van het aantal vakbladen is gekozen om het aantal onderzoeksresultaten uit te bouwen tot een representatief aantal. Al deze vakbladen zijn daarnaast in verschillende delen van Nederland gehuisvest. Het in Friesland gevestigde *Landbouwblad* bericht bijvoorbeeld vrij frequent over de mond- en klauwzeeruitbraak, terwijl het virus daar niet rondwaart.

Hoofdstuk 4: de mond- en klauwzeercrisis van 2001

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de beeldvorming van de mond- en klauwzeercrisis in 2001 geanalyseerd aan de hand van drie verschillende media, namelijk *De Volkskrant*, *De Apeldoornse Courant* en *Boerderij*. De onderzoeksresultaten worden besproken aan de hand van verschillende discoursen, zoals bijvoorbeeld het economische of het politieke discours. Hoe manifesteren deze discoursen zich in de berichtgeving van dit medium? Zijn deze discoursen dominant, stil of absent? Waarin uit zich dat en wat betekent het voor de beeldvorming? En hoe verhouden de verschillende kranten zich tot elkaar qua dominant discours en de bijbehorende beeldvorming?

4.2 Analyse *De Volkskrant*, *De Apeldoornse Courant* en *Boerderij*

De Volkskrant schreef in drie verschillende fases van de mond- en klauwzeercrisis 74 artikelen die te maken hebben met de uitbraak van het virus in Nederland. Het aantal artikelen per fase verschilt. In de beginfase schrijft het dagblad 43 artikelen, in de middenfase 21 en in de eindfase worden er nog maar 10 artikelen over de mond- en klauwzeercrisis gepubliceerd.⁷⁷ *De Apeldoornse Courant* schreef in drie verschillende fases van de mond- en klauwzeercrisis 160 artikelen die te maken hebben met de uitbraak van het virus in Nederland. In de beginfase 88, de middenfase 47 en de eindfase 25 artikelen.⁷⁸ *Boerderij* schreef in drie verschillende fases van de mond- en klauwzeercrisis 79 artikelen die te maken hebben met de uitbraak van het virus in Nederland. Ook hier verschilt het aantal artikelen per fase, met 21 artikelen in de beginfase, 27 in de middenfase en 31 artikelen in de eindfase.⁷⁹ In deze paragraaf worden de discoursen besproken die terug te vinden zijn in deze berichtgeving. In onderstaande grafieken is de verdeling van de discoursen te zien per krant. In een oogopslag valt op dat het economische en politieke discours in alle bladen een rol speelt. Ook het servicegerichte en emotionele discours zijn in alle drie de kranten aanwezig. Het wetenschappelijk discours en het dierenwelzijnsdiscours nemen in de drie kranten een marginale rol in.

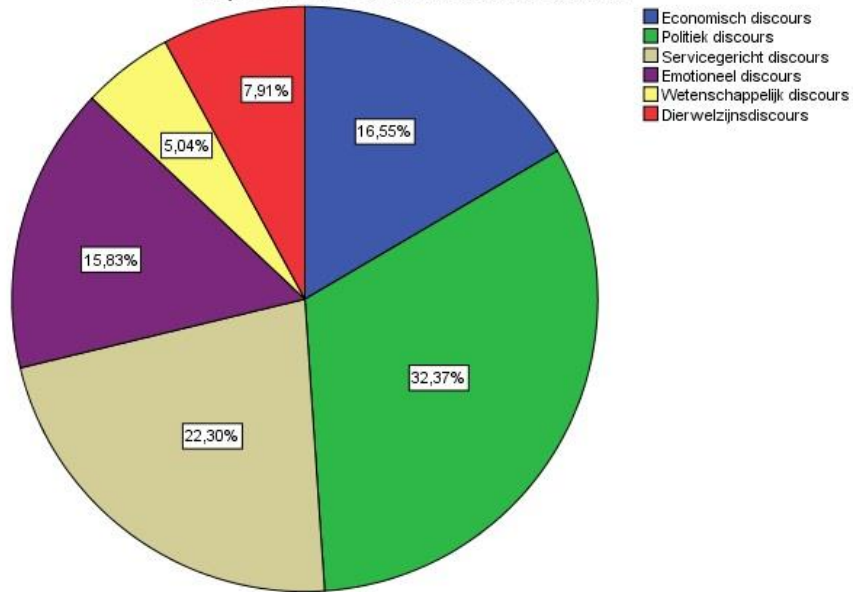
⁷⁷ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 2001

⁷⁸ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 2001

⁷⁹ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 2001

Verdeling discourses berichtgeving De Volkskrant

In procenten van totaal aantal artikelen

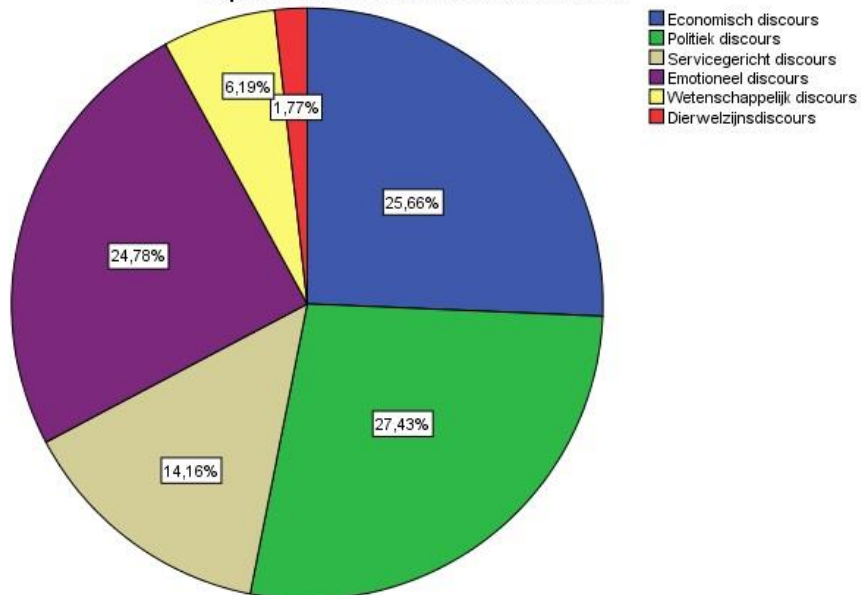

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 1.

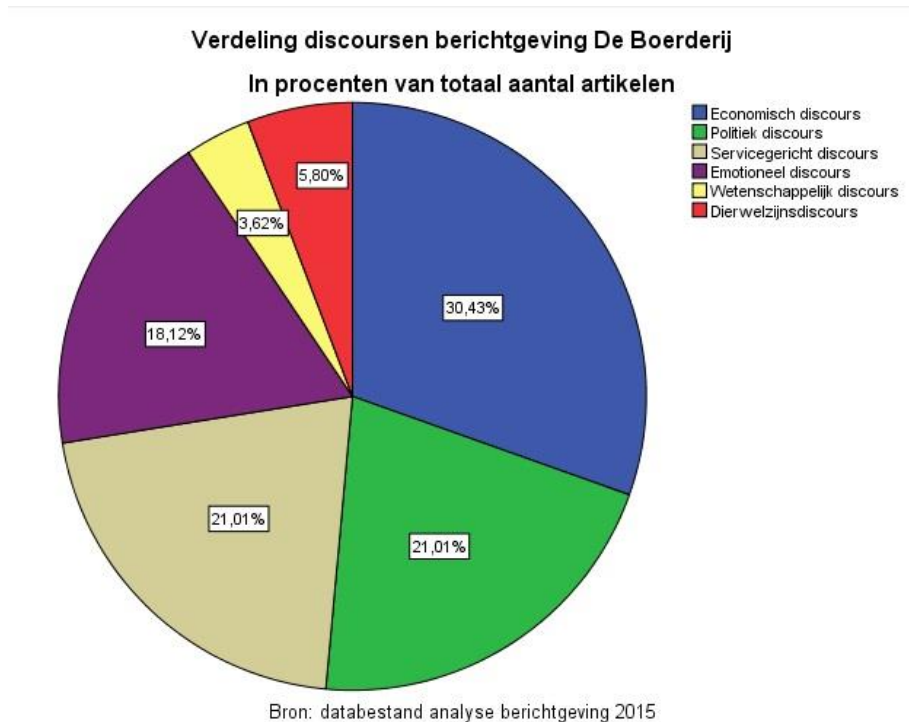
Verdeling discourses berichtgeving De Apeldoornse Courant

In procenten van totaal aantal artikelen

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 2.

Figuur 3.

4.2.1 Economisch discours

Het economisch discours komt 18 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 discourses. Dit betekent dat het economisch discours in 24 procent van de artikelen voorkwam.⁸⁰ In figuur 1 is te zien hoe de discourses verdeeld zijn in de berichtgeving van *De Volkskrant*. Het economisch discours wordt door *De Volkskrant* sterk verwoven met het politieke discours. De politieke beslissingen die de Nederlandse overheid neemt, hebben grote economische gevolgen en dat vormt een belangrijk deel van de besluitvorming. Het inenten van een groot aantal dieren zou de handel in vee en dierlijke producten sterk kunnen beïnvloeden. *De Volkskrant* doet geen nauwgezet verslag van deze ontwikkelingen – het doet geen verslag van elk debat of elke vergadering - maar kijkt naar de dag van morgen: wat zijn de financiële consequenties voor boeren, bedrijven en de staat als de mond-en klauwzeercrisis echt doorzet? In verschillende artikelen worden (eventuele) schadeposten gecheckt.⁸¹ De financiële schade voor de boer is het belangrijkste onderwerp. Hoeveel schade loopt de intensieve veehouderij op en springt de overheid bij? Het economische discours is hier ondersteunend en afwisselend expliciet en impliciet: de economische schade is een belangrijke component in de politieke besluitvorming. Het gaat de verbinding aan met het politieke discours en is soms impliciet de motivatie achter politieke besluiten. Het politieke beleid is grotendeels gemotiveerd door economische belangen en dat is een thema waar *De Volkskrant* de aandacht op richt.

⁸⁰ Zie figuur 1.

⁸¹ De Volkskrant, 'Miljardenstrop voor vee- en vleesindustrie', *De Volkskrant*, 22 maart 2001.

Het economische discours komt 47 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160 artikelen. In 29 procent van de artikelen in de berichtgeving komt het economisch discours voor.⁸² Het economisch discours in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* is sterk gericht op directe en indirecte schade in de regio. Wat betekent dit voor de agrarische sector en wat betekent dit voor andere sectoren? De krant kijkt naar direct getroffen boeren en naar andere gedupeerden, zoals de toerismesector, de horeca en bedrijven die vlees verwerken⁸³. Er wordt in de breedste zin van het woord gezocht naar gedupeerden die een podium krijgen in de krant. Daardoor raakt de lezer ervan doordrongen dat deze crisis niet alleen boeren treft, maar schadelijk is voor de hele regio. Het aantal artikelen over financiële malheur neemt toe naarmate de crisis vordert. *De Apeldoornse Courant* schrijft over mensen die noodgedwongen thuis zitten⁸⁴, campings die geen gasten mogen ontvangen⁸⁵ of een sportviszaak waar al dagen geen klant voet binnen de deur heeft gezet.⁸⁶ De regelingen van de overheid drukken zwaar op deze sectoren. Waar *De Volkskrant* het economische discours nadrukkelijk koppelt aan het politieke discours, daar verbindt *De Apeldoornse Courant* het economische discours aan het emotionele en servicegerichte discours. De krant toont de mensen in de regio die getroffen zijn en wat deze mensen daar van vinden. Het leed en de schade van 'de gewone man' staat centraal, naast de direct getroffen boeren.

Het economische discours komt 33 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79. Het economische discours bepaalt daarmee 42 procent van de berichtgeving. Het discours is over de hele linie dominant in de berichtgeving van *Boerderij*; geen ander discours heeft zo'n hoog percentage.⁸⁷ Daar moet gelijk een belangrijke kanttekening bij worden geplaatst. *Boerderij* behandelt wekelijks het reilen en zeilen van verschillende agrarische markten. Ook in 'gewone' edities zal het economische discours dominant zijn, omdat dat bij het karakter van het weekblad hoort. Het informeert boeren over de agrarische industrie en doet dat ook tijdens de uitbraak van mond- en klauwzeer. In verschillende artikelen wordt besproken wat voor effect deze uitbraak heeft op de agrarische markt. Naast deze nieuwsverslaggeving komt het economische discours ook een aantal keer in achtergrondstukken in. Daar wordt het nadrukkelijk verbonden met het politieke discours, evenals in de berichtgeving van *De Volkskrant* gebeurd. Er wordt uitgelegd waarom het MKZ-beleid van de overheid uitgaat van het beschermen van de eigen markt en de exportbelangen. Daarnaast wordt alvast een voorzichtige blik in de toekomst geworpen: kan er op deze manier door worden geboerd of moeten er een aantal zaken veranderen? Ook in de eindfase houdt *Boerderij* de vinger aan de pols: veel

⁸² Zie figuur 2 en 4.

⁸³ Apeldoornse Courant, 'MKZ treft horeca in natuurgebieden', *De Apeldoornse Courant*, 26 maart 2001, Mischa Bijenhof, Nils ten Brinke, 'Toerisme krijgt dreun door MKZ', *De Apeldoornse Courant*, 14 april 2001, Johan Bosveld, 'Grote klap voor vleesverwerkers', *De Apeldoornse Courant*, 22 maart 2001.

⁸⁴ De Apeldoornse Courant, 'Werknemers zitten thuis door MKZ', *De Apeldoornse Courant*, 7 april 2001.

⁸⁵ Mischa Bijenhof, 'De Parelhoeve heeft plek genoeg', *De Apeldoornse Courant*, 14 april 2001.

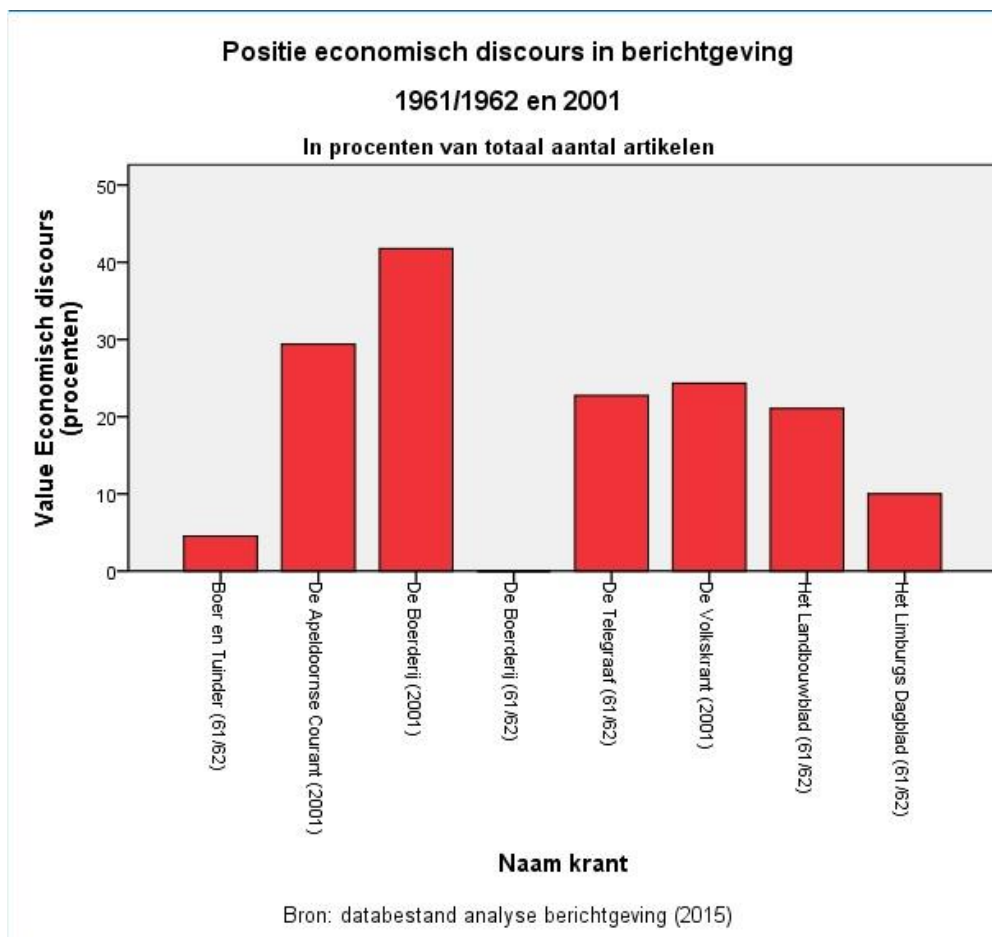
⁸⁶ De Apeldoornse Courant, 'Wegblijvende vissers duperen ondernemer', *De Apeldoornse Courant*, 14 april 2001.

⁸⁷ Zie figuur 2 en 4.

(boeren)bedrijven lijden door alle bestrijdingsmaatregelen van de overheid onder forse schade. Het weekblad blijft verslag doen van deze financiële (vervolg)schade.

Wat betekent dit voor de beeldvorming? In alle geanalyseerde media is het economische discours zeer aanwezig. Het is het motief achter het politieke bestrijdingsbeleid, dus daarom is het logisch dat deze media er over schrijven. *De Volkskrant* maakt de koppeling tussen het politieke en economische discours het meest expliciet. Hierdoor lijkt de mond- en klauwzeercrisis vooral een sterke politieke dimensie te hebben. Het economische discours werkt ondersteunend en versterkend. Dat is ook het geval in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*: daar wordt met behulp van het economische discours getoond dat er niet alleen schade wordt geleden in de regio, maar er vooral veel menselijk leed is. De economische schade dient als opstapje naar het menselijke verhaal. Zo ontstaat een beeld van: ‘de mond- en klauwzeercrisis raakt iedereen in de regio, we lijden er allemaal onder.’ De één misschien wat meer dan de ander, maar dat het in de hele regio voelbaar is staat vast voor *De Apeldoornse Courant*. Het voelt als een mechanisme om de regio neer te zetten als een hecht blok, want het is niet zo dat de hele regio daadwerkelijk *lijdt* onder de mond- en klauwzeercrisis. Voor sommige mensen zal het niet meer dan vervelend zijn. *De Apeldoornse Courant* schetst het beeld van een eensgezinde regio die lijdt in crisistijd. Dat lijkt iets teveel van het goede.

In de berichtgeving van *Boerderij* staat het economische discours het meest op zichzelf. Het past bij het karakter van het blad om de lezer te informeren over de agrarische markt en dat doet *Boerderij* dan ook. Soms wordt de verbinding met het politieke discours aangegaan, vooral in de fase wanneer de overheid de opkoopregeling voor varkensboeren presenteert. Dan is het politieke discours ondersteunend voor het servicegerichte discours: wat betekent dit voor de Nederlandse varkensboeren?

Figuur 4.

4.2.2 Politieke discours

Het politieke discours komt 33 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 45 procent van de berichtgeving.⁸⁸ *De Volkskrant* bombardeert het politieke debat over het non-vaccinatiebeleid al in de eerste fase van de mond- en klauwzeercrisis tot belangrijkste nieuwsonderwerp.⁸⁹ Daarmee wordt de mond- en klauwzeercrisis tot een politiek probleem gemaakt. Dagelijkse verslaggeving over hoe de ziekte zich verspreidt is weinig te vinden, maar in de krant staan des te meer achtergrondstukken over het debat dat ontstaan is. Op verschillende fronten wordt dat debat belicht. Allereerst geeft *De Volkskrant* een podium aan opinies over het non-vaccinatiebeleid en de intensieve veehouderij⁹⁰. Waarom zou er wel of niet gevaccineerd moeten worden? En hoe moet het verder met de Nederlandse intensieve veehouderij? Marcel van Dam schrijft een snoeihard stuk met de prikkelende kop ‘Ruim de sector’; hij is van mening dat de Nederlandse veehouderij ‘te lang verwend’ is met subsidies en dat het goed zou zijn als de de sector

⁸⁸ Zie figuur 1 en 5.

⁸⁹ In de beginfase van *De Volkskrant* komt het politieke discours 22 keer voor, op een totaal van 33 in de totale berichtgeving. Die dominantie in de beginfase komt door het debat over het non-vaccinatiebeleid.

⁹⁰ W.J. van der Weijden, ‘MKZ maakt spanning tussen markt en biologie zichtbaar’, *De Volkskrant*, 26 april 2001.

verdwijnt uit Nederland⁹¹. Het stuk van Van Dam is het startschot voor een verdere discussie over de Nederlandse veehouderij. Van der Weijden en Hees wijzen Van Dam terecht in een uitgebreid stuk en vinden vooral dat de handel anders moet worden vormgegeven; verder in de berichtgeving betoogt Oude Lansink dat de Nederlandse veehouderij niet kan en mag verdwijnen.⁹² Het zijn opiniërende verhalen niet rijmen met wat Van der Ziel concludeert in zijn proefschrift. Marcel van Dam mag dan geen deskundige zijn, Oude Lansink, Van der Weijden en Hees zijn dat wel. Het zijn deskundigen die opinies schrijven waar geen ‘randstedelijke verbeelding’ in te vinden is.

Daarnaast doet de krant verslag van het debat wat zich afspeelt in politieke kringen. Minister Brinkhorst gaat in deze periode in gesprek met de Europese Unie om ervoor te zorgen dat noodvaccinaties toegestaan worden. Dat levert een interessant politiek spanningsveld op. Ook zoekt *De Volkskrant* actievoerders en/of boeren in Nederland die zich tegen het preventieve ruimen verzetten en willen enten: boeren die een kort geding tegen de overheid aanspannen of dierentuinen die de minister dringend vragen te mogen enten.⁹³ Voor de redactie zit het spanningsveld van deze crisis in het politieke discours. De mond-en klauwzeercrisis wordt benaderd als een conflict dat tegenstellingen blootlegt in de Nederlandse en Europese politiek. Een tegenstelling in het vasthouden of afwijken van Europees beleid: de Nederlandse overheid is van mening dat er in crisistijd van beleid mag afgeweken worden, de Europese Unie niet. Het gaat hier om de autonomie van Nederland en in hoeverre de overheid beslissingen mag nemen die in gaan tegen Europees beleid.

Het politieke discours komt 50 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160. Daarmee bepaalt het discours 31 procent van de berichtgeving.⁹⁴ In figuur 3 is te zien hoe de discourses zich tot elkaar verhouden. Het politieke discours is dus vrij dominant, maar manifesteert zich op een opvallende manier. De stem van politici is weinig aanwezig in de berichtgeving, de stem van de regionale gemeenschap des te meer. De krant vormt een podium voor boeren, actievoerders en andere belanghebbenden om zich tot de politiek te richten of het beleid kritisch te analyseren. Een boer die klaagt over de communicatie van overheidsdienst RVV, dierentuinen die een oproep doen hun dieren preventief te mogen enten of de gewone man/vrouw in het plaatselijke café die zijn of haar gal mag spuien op de overheid.⁹⁵ Het politieke podium is vooral voor degenen die ageren tegen het gevoerde beleid. Politieke bestuurders uit de regio worden wel geïnterviewd, maar zij komen veelal alleen aan het woord als journalisten zich afvragen hoe druk ze het wel niet hebben.⁹⁶ Dergelijke vraaggesprekken worden in de richting van *human interest* geduwd. Een groot interview waar een bestuurder het beleid verdedigd is niet te vinden in de krant. De

⁹¹ Marcel van Dam, ‘Ruim de sector’, *De Volkskrant*, 22 maart 2001.

⁹² Wouter van der Weijde, Eric Hees, ‘Landbouwbeleid EU moet anders’, *De Volkskrant*, 27 maart 2001, Alfons Oude Lansink, ‘Nederlandse landbouw heeft bestaansreden’, *De Volkskrant*, 28 maart 2001.

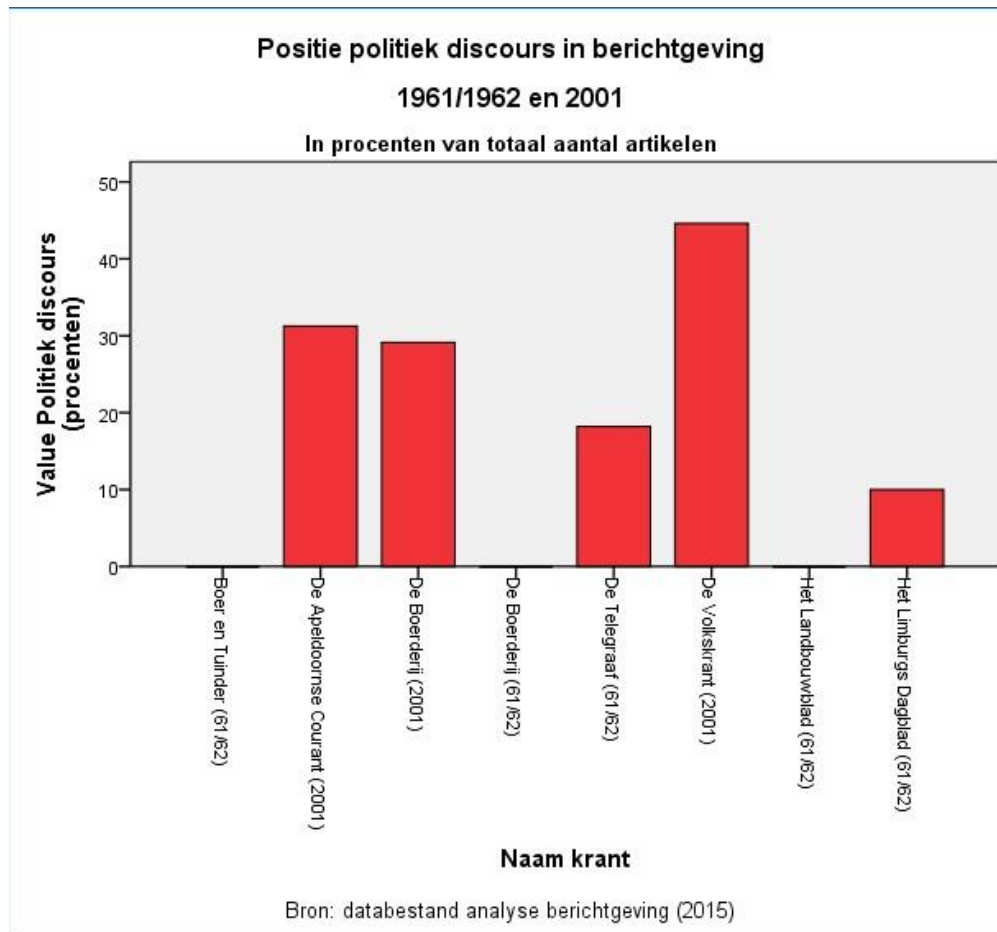
⁹³ *De Volkskrant*, ‘Bioboeren eisen in kort geding te mogen enten’, *De Volkskrant*, 23 maart 2001, *De Volkskrant*, ‘Europese dierentuinen mogen nog niet vaccineren’, *De Volkskrant*, 28 maart 2001.

⁹⁴ Zie figuur 2 en 5.

⁹⁵ Jaap Nuijten, ‘Oene is blunders spuugzat’, *De Apeldoornse Courant*, 27 maart 2001, *De Apeldoornse Courant*, ‘Dierenparken willen tegen MKZ kunnen inenten’, 22 maart 2001.

⁹⁶ *De Apeldoornse Courant*, ‘Leo Eland wordt overspoeld door lokale media’, 21 maart 2001.

benadering van een in bepaalde opzichten politiek conflict zoals het dilemma ruimen of laten leven in de driehoek wordt vooral vanuit de gemeenschap benaderd. De politieke besluitvorming in Den Haag lijkt op deze manier ver weg.

Figuur 5.

Het politieke discours komt 23 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79. Daarmee bepaalt het discours 29 procent van de berichtgeving.⁹⁷ In figuur 5 is te zien hoe de verschillende discourses zich tot elkaar verhouden in de berichtgeving van het vakblad. In *Boerderij* manifesteert het politieke discours zich vooral in kritische analyses en opinies. Politieke verslaggeving is niet te vinden in de berichtgeving, maar opinies des te meer. Er wordt harde kritiek geleverd op het non-vaccinatiebeleid, de manier waarop de Britse overheid mond- en klauwzeer bestrijdt en een campagne die de Dierenbescherming heeft opgezet. In een opiniestuk wordt het non-vaccinatiebeleid een ‘verloren gokspel’ genoemd en de Britse overheid wordt ‘grof onvermogen’ verweten.⁹⁸ Er is niet alleen kritiek op overheden, want ook een belangenorganisatie als de Dierenbescherming wordt bekritiseerd. Die lanceert juist nu een campagne om consumenten aan te moedigen alleen nog maar

⁹⁷ Zie figuur 3 en 5.

⁹⁸ Jan Rodenburg, ‘Geklungel van Britse autoriteiten’, *Boerderij*, 24 maart 2001.

biologisch vlees te kopen: een kwestie van ‘ongelukkige timing’. Ook het dilemma in de driehoek wordt beschreven vanuit opiniërende stukken. *Boerderij* biedt verschillende deskundigen een podium om hun visie op het vraagstuk te geven. Hetzelfde gebeurt met de opkoopregeling voor varkensboeren die de overheid in de eindfase van de crisis presenteert. Het weekblad laat in achtergrondstukken deskundigen aan het woord en zaagt de regeling kritisch door. Net zoals in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* biedt *Boerderij* geen podium voor politici. Het politieke beleid wordt besproken vanuit agrarisch perspectief, met opiniemakers en wetenschappers. De bespreking van het politieke beleid staat centraal, maar ook het wetenschappelijk discours speelt een rol in opiniestukken over het bestrijdingsbeleid.

Zo wordt het politieke discours door *Boerderij* en *De Apeldoornse Courant* op ongeveer dezelfde wijze gebruikt. Politici krijgen niet of nauwelijks een podium in de bladen, maar de doelgroep komt aan het woord om zich tot de politiek te richten of het beleid van de overheid te bespreken. In *De Apeldoornse Courant* zijn dat allerlei verschillende mensen uit de regio, in *Boerderij* zijn dat mensen uit het vak, zoals deskundigen, boeren en wetenschappers. *De Volkskrant* pakt het anders aan en besluit dat het politieke aspect van de mond- en klauwzeercrisis het interessantste spanningsveld is. Het beeld van de mond- en klauwzeercrisis als een politiek fenomeen: *De Volkskrant* biedt in allerlei verschillende artikelen ruimte aan debatten in Brussel en Den Haag. In de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* en *Boerderij* verrijst een beeld van Den Haag als ver oord, terwijl de politieke besluitvorming in *De Volkskrant* dichtbij de lezers gebracht wordt. Het politieke debat wordt gepresenteerd als nieuwsonderwerp nummer één en brengt Den Haag in de huiskamer.

4.2.3 Servicegerichte discours

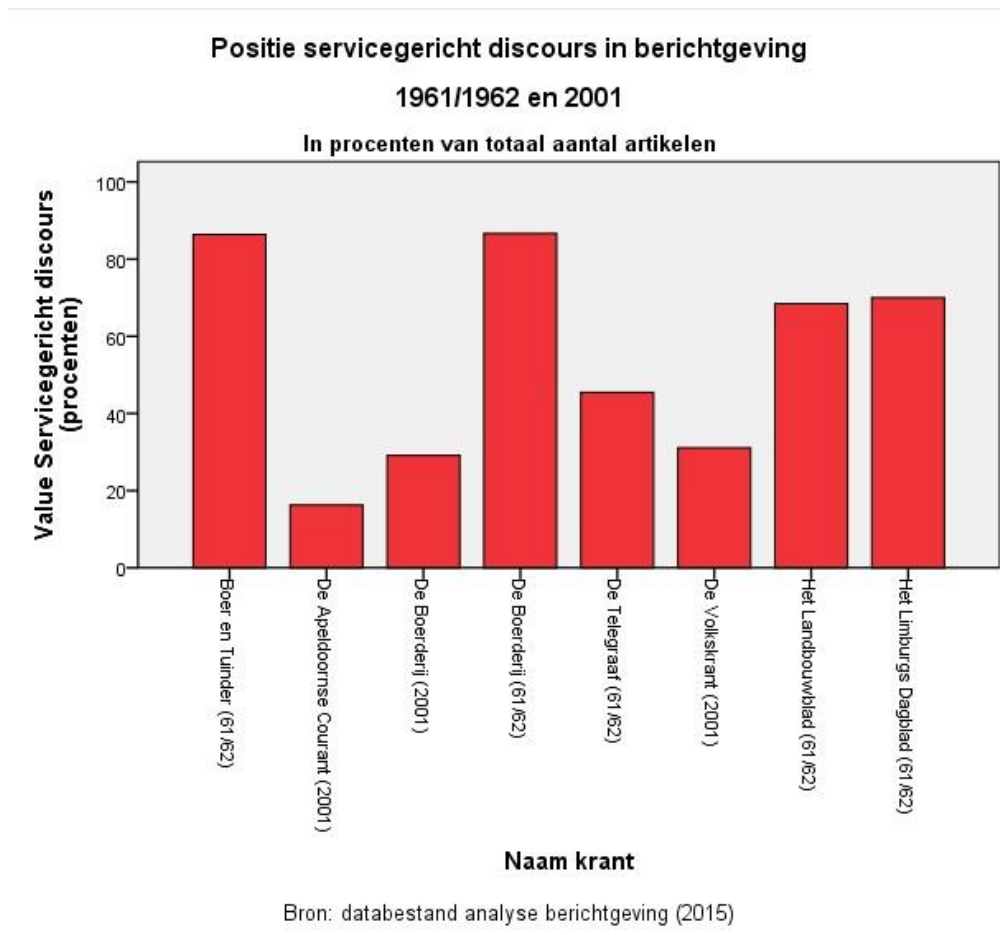
Het servicegerichte discours komt 23 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 31 procent van de berichtgeving.⁹⁹ In de berichtgeving van *De Volkskrant* is het servicegerichte discours over de hele linie subdominant. Eén van de taken van de journalistiek is informeren en dat doet *De Volkskrant*. Het neemt de lezer bij de hand en legt uit wat het mond- en klauwzeervirus precies inhoudt, onder andere door de geschiedenis van het virus erbij te halen.¹⁰⁰ Ook wordt uitgelegd waarom preventief ruimen de beste manier is om het virus tegen te houden, en waarom er destijds gekozen is voor een non-vaccinatiebeleid¹⁰¹. Het vormt de basis voor de overige berichtgeving, want een slecht geïnformeerde lezer kan stukken over de politieke besluitvorming in de Europese Unie en de overheid anders niet plaatsen. Lezers worden daarnaast praktisch geïnformeerd over het wel of niet doorgaan van Koninginnedag in Drenthe, of welke maatregelen festivals als Oerol en Pinkpop treffen.

⁹⁹ Zie figuur 1 en 6.

¹⁰⁰ Joris Cammelbeeck, ‘De onuitroeibare plaag’, *De Volkskrant*, 24 maart 2001.

¹⁰¹ De Volkskrant, ‘Vaccinatie moet’, *De Volkskrant*, 22 maart 2001.

Het servicegerichte discours komt 26 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 16 procent van de berichtgeving. Toch is het servicegerichte discours in de berichtgeving zeer aanwezig, omdat de verbinding met het economische discours wordt aangegaan.¹⁰² De krant doet nauwgezet verslag van de mond- en klauwzeercrisis: het virus is immers uitgebroken in de eigen regio en krantenlezers willen weten of en hoe het zich verspreidt. Maar ook: wat gebeurt er in de regio, wat vindt men in de regio? *De Apeldoornse Courant* schrijft artikelen over kinderBoerderijen die de deuren sluiten¹⁰³, sportwedstrijden die niet door kunnen gaan¹⁰⁴ en dierentuinen die ontsmettingsbakken bij de ingang hebben staan.¹⁰⁵ *De Apeldoornse Courant* ziet het als een servicetaak om de lezer nauwgezet op de hoogte te houden van het regionale nieuws. Het economische discours en servicegerichte discours raken in de middenfase van de crisis met elkaar verwoven. *De Apeldoornse Courant* vindt overal en nergens gedupeerden van de mond-en klauwzeercrisis, die een podium krijgen in de krant.

¹⁰² Zie figuur 2 en 6.

¹⁰³ De Apeldoornse Courant, 'Kinderboerderijen voor publiek gesloten', *De Apeldoornse Courant*, 22 maart 2001.

¹⁰⁴ Daniël Schildkamp, 'MKZ houdt regionale rijverenigingen in greep', *De Apeldoornse Courant*, 21 maart 2001.

¹⁰⁵ De Apeldoornse Courant, 'Spitsuur bij distributeur ontsmettingsmiddelen', *De Apeldoornse Courant*, 24 maart 2001.

Figuur 6.

Het servicegerichte discours komt 23 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 29 procent van de berichtgeving.¹⁰⁶ Ook in de berichtgeving van *Boerderij* gaat het servicegerichte discours de verbinding met het economische discours aan, waardoor het zeer aanwezig is. Het behoeft eenzelfde kanttekening: het past bij het karakter van het weekblad *Boerderij* om de lezers tips en adviezen te geven. Het is logisch dat dat ook aan de vooravond en tijdens de mond- en klauwzeercrisis gebeurt. Zo geeft het blad in achtergrondstukken een duidelijk beeld van het virus, de manier waarop een voorbeeldboer zijn stal ontsmet en de toekomst van de veemarkt.¹⁰⁷ Gaandeweg de crisis ontstaan er steeds meer vraagtekens bij boeren. *Boerderij* springt daar op in met een aantal informatieve en servicegerichte artikelen. Het weekblad geeft uitleg over de nieuwe bestrijdingsmaatregelen en de compartimentenregeling, hoe mond- en klauwzeer wordt vastgesteld en wat er daarna allemaal verder gebeurt en het verschil in schade tussen boeren die geruimd zijn en boeren die niet geruimd zijn.¹⁰⁸ Maar ook dagelijkse praktische zaken worden behandeld: hoe ga je om met je laatste restje voer, hoe maak je de mestinjecteur goed schoon en wat zijn je rechten als boer wanneer de RVV of AID op je stoep staat?¹⁰⁹ *Boerderij* probeert op al deze vragen antwoord te geven.

Het servicegerichte discours wordt door alle media gebruikt om hun doelgroep te informeren, maar heeft per medium accentverschillen. Voor *De Volkskrant* dient het servicegerichte discours als basis van de verdere berichtgeving. Het informeren van de lezer is nodig om deze lezer mee te nemen in het verloop van de mond- en klauwzeercrisis. *De Apeldoornse Courant* heeft als regiokrante de plicht het nieuws in de regio te verslaan. Het berichten over mensen en problemen in de regio informeert de doelgroep over wat er gebeurt in hun eigen buurt. In de berichtgeving van *Boerderij* komt het servicegerichte discours het meest dichtbij. De doelgroep heeft soms direct te maken met de uitbraak van het virus en daarom heeft *Boerderij* ruimte voor kernachtige en praktische artikelen. Het servicegerichte discours bepaalt alleen in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* het beeld van de mond- en klauwzeercrisis. Door het opsommen van gedupeerden laat het regionale dagblad zien dat iedereen getroffen wordt door de mond- en klauwzeercrisis. Het is crisis voor iedereen, zo wil *De Apeldoornse Courant* zeggen. Opnieuw verrijst het beeld van een crisis die de totale regio treft en de regio daarmee verbindt.

4.2.4 Emotioneel discours

¹⁰⁶ Zie figuur 3 en 6.

¹⁰⁷ René Stevens, 'Zonder vier bliepjes komt niemand de stal', *Boerderij*, 22 maart 2001, *Boerderij*, 'Veemarkten op de helling', *Boerderij*, 22 maart 2001

¹⁰⁸ Kristel Kort, 'Schade geruimde en geënte bedrijven verschilt enorm', *Boerderij*, 10 april 2001.

¹⁰⁹ Martijn ter Horst, 'Medewerking is verplicht', *Boerderij*, 10 april 2001.

Het emotionele discours komt 16 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 22 procent van de berichtgeving.¹¹⁰ Het discours is in de berichtgeving van de krant dan ook marginaal. In de beginfase van de mond- en klauwzeercrisis stuurt de krant verschillende keren verslaggevers op pad voor een reportage. Die peilen de stemming bij de boeren en dorpsbewoners in getroffen gebieden. De verhalen die in dorpen als Junne en Oene gemaakt worden, ademen een zekere stilte. De mensen die in de reportages aan het woord komen zijn vaak onwetend en bang voor wat komen gaat. De dorpen worden haast geportretteerd als gezapig, al is het ‘stilte voor de storm’¹¹¹. Een verslaggever refereert fijntjes aan de opmerking van Brinkhorst dat er een ‘oorlog’ woedt: dat lijkt op basis van wat hij ziet in Oene wat overdreven. In de middenfase krijgt het emotionele discours meer ruimte. *De Volkskrant* schrijft in deze periode een aantal reportages over het dorp Veessen¹¹², de ongeregelde heden in Kootwijkerbroek¹¹³ en het Friese dorpje Ee waar zeer onverwacht mond- en klauwzeer is geconstateerd¹¹⁴. Er is geen duidelijke lijn te ontdekken in die artikelen: het is logisch dat *De Volkskrant* juist deze dorpen bezoekt, maar het emotionele discours tekent zich niet af volgens een bepaald patroon.

Het emotionele discours komt 45 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 28 procent van de berichtgeving.¹¹⁵ Het discours is zeer aanwezig en waaiert uit in verschillende emoties. Boeren en inwoners van agrarische dorpen worden vrij plotseling geconfronteerd met het oprukkende virus. In dorpen als Oene en Nijbroek is het daarom ‘stil’: men is uit het veld geslagen door het nieuws en reageert daarom vertwijfeld, onwetend en angstig, zo schrijft *De Apeldoornse Courant*.¹¹⁶ Als de eerste ruiming zijn geweest worden die gevoelens vervuld voor verdriet en onbegrip. Boeren begrijpen niet waarom hun ogenschijnlijk gezonde dieren dood moeten en zijn daar hevig van ontdaan.¹¹⁷ Bij andere veehouders uit zich dat boosheid over het beleid van de overheid. Zij maken een radeloze, maar strijdbare indruk.¹¹⁸ De meeste boeren zijn juist ontdaan of boos over het feit dat hun veestapel zomaar dood moet: die emoties ontspruiten uit diep onbegrip en een sterke band met hun veestapel. Bij gedupeerden uit andere sectoren gaat het vaak meer om irritatie en worden de emoties sneller gekoppeld aan financiële schade. Een vrouw die thuis haar paarden houdt, snapt niet waarom ze niet meer naar de wei gereden mogen worden¹¹⁹, een circuseigenaar is kapot van verdriet omdat hij niet mag rondtrekken en vrij zeker failliet zal gaan. De fase van vertwijfeling en onwetendheid gaat voorbij in het vervolg van

¹¹⁰ Zie figuur 1 en 7.

¹¹¹ Mac van Dinther, ‘Oene lijkt rustig, maar de oorlog is begonnen’, *De Volkskrant*, 22 maart 2001.

¹¹² Bert Wagendorp, ‘Veessen is een spookdorp geworden’, *De Volkskrant*, 7 april 2001.

¹¹³ John Schoorl, ‘Zo kan de RVV niet werken in Kootwijkerbroek’, *De Volkskrant*, 9 april 2001.

¹¹⁴ Greta Riemersma, ‘Het virus heeft Ee gevonden, niemand weet hoe’, *De Volkskrant*, 12 april 2001.

¹¹⁵ Zie figuur 7.

¹¹⁶ Renske van den Berg, ‘Spanning bij omwonenden te snijden’, *De Apeldoornse Courant*, 28 maart 2001.

¹¹⁷ De Apeldoornse Courant, ‘De vijf koeien van Wim Nikkels zijn dood’, *De Apeldoornse Courant*, 26 maart 2001.

¹¹⁸ De Apeldoornse Courant, ‘Boeren komen in opstand’, *De Apeldoornse Courant*, 23 maart 2001.

¹¹⁹ Maaïke van Lunenberg, ‘Magazijn noodgedwongen paardenstal’, *De Apeldoornse Courant*, 24 maart 2001.

de crisis. *De Apeldoornse Courant* schrijft veel persoonlijke verhalen over boeren wiens *Boerderij* onlangs geruimd is. Grofweg zijn er onder de boeren twee groepen te onderscheiden: zij die verdriet hebben en meegaand zijn en zij die woest zijn en ‘verzet plegen’. Het belangrijkste emotionele slagveld in deze fase is Kootwijkerbroek. De christelijke gemeenschap is zwaar geraakt door de MKZ-besmetting in het dorp. In de berichtgeving is een potpourri aan emoties te vinden: vertwijfeling, woede, onbegrip, onwetendheid, irritatie, agressie, radeloosheid. Het dorp lijkt soms paranoïde geworden te zijn van alle geruchten die er de ronde doen.¹²⁰

Het emotionele discours komt 20 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79. Daarmee bepaalt het discours 25 procent van de berichtgeving.¹²¹ Het emotionele discours is in de berichtgeving van *Boerderij* geen discours dat vaak terugkomt. Het vakblad vult zijn editie grotendeels met hard nieuws en achtergrondstukken. Er is niet al te veel ruimte voor human interest in het journalistieke geweld. Het weekblad vestigt pas later in de crisis wat aandacht op de dagelijkse gang van zaken op het boerenbedrijf, en dan niet alleen in praktische zin. Nu het mond- en klauwzeer alweer enige tijd aanhoudt, dringt de vraag zich op: hoe gaan boeren hier mee om? In een overzichtsartikel vertellen verschillende boeren hoe het er op hun bedrijf aan toe gaat tijdens de crisis.¹²² Er is natuurlijk ook ruimte voor de boeren wiens vee al geruimd is. In *Boerderij* is een persoonlijk verhaal te vinden van een veehouder die onlangs geruimd is, evenals een stuk met quotes die onttrokken zijn aan verschillende telefoontjes die binnenkomen bij een speciale agrarische hulplijn¹²³. Dit discours is verbonden aan het servicegerichte discours: boeren vragen zich af hoe hun collega-boeren het er vanaf brengen en lezen in *Boerderij* hoe het hen vergaat. Deze interviews zijn meer gericht op de praktische problemen waar boeren mee te kampen hebben en richten zich niet puur en alleen op het gevoel, iets wat *De Apeldoornse Courant* wel nadrukkelijk doet. In opiniestukken wordt getracht boeren een hart onder de riem te steken, hen van advies te voorzien, maar hen ook terecht te wijzen waar nodig. De boeren wordt verteld begrip te hebben voor het feit dat zij ‘de broekriem moeten aanhalen’ en melkveehouders krijgen van journalist Rochus Kingmans een standje over hun te emotionele reactie in het debat ‘geënte dieren ruimen of in leven laten’.¹²⁴

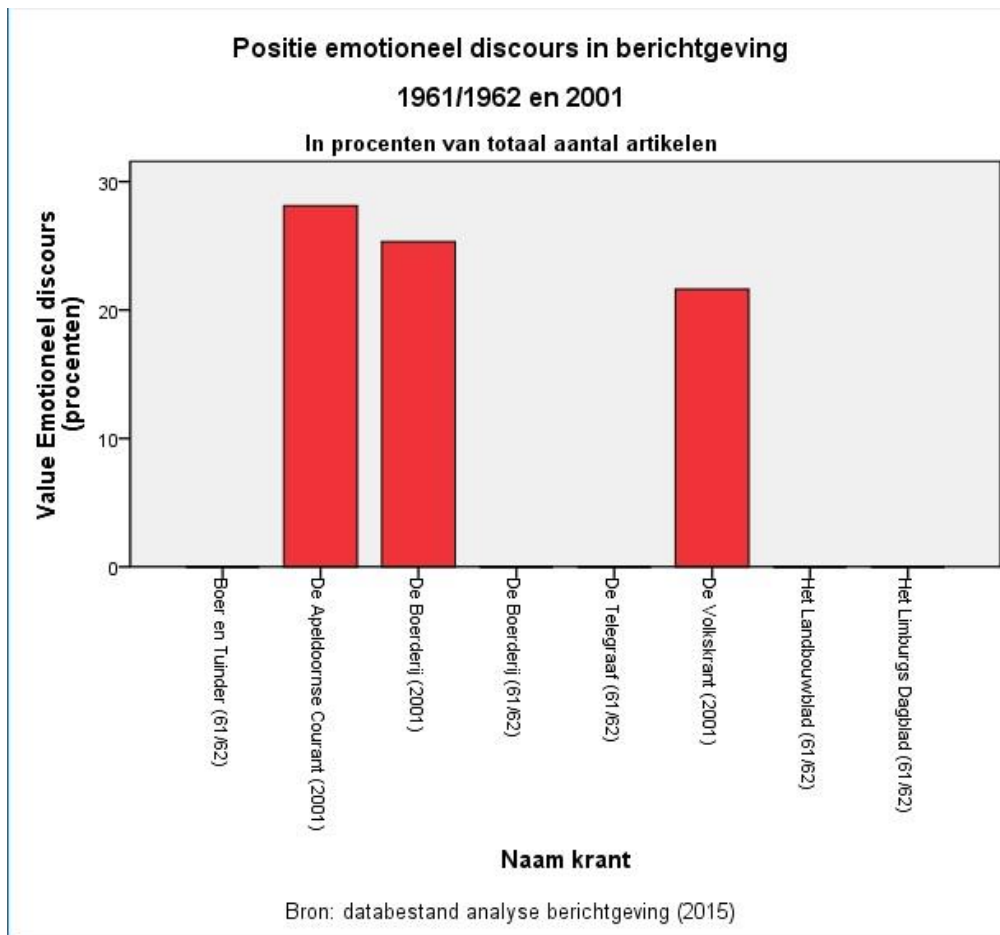
¹²⁰ De Apeldoornse Courant, ‘Geruchten begeleiden ruiming’, *De Apeldoornse Courant*, 10 april 2001.

¹²¹ Zie figuur 7.

¹²² Jacco Keuper, ‘Veehouders verschansen zich in hun vestingen’, *Boerderij*, 10 april 2001.

¹²³ *Boerderij*, ‘Gevoelens spuien kan een goede uitlaatklep zijn’, *Boerderij*, 10 april 2001.

¹²⁴ Rochus Kingmans, ‘Broekriem aanhalen’, *Boerderij*, 24 april 2001.

Figuur 7.

Het emotionele discours, de human interest-kant, is nergens zo groot als in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*. Het dagblad is begaan met het lot van boeren en gedupeerden in de regio en geeft hen uitgebreid de ruimte om te vertellen hoe het hen vergaat. *De Volkskrant* en *Boerderij* bieden ook ruimte aan de menselijke kant van de mond- en klauwzeercrisis, maar doen dat naast hun uitgebreide verslaggeving van bijvoorbeeld de politieke en economische aspecten. In de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* lijkt het alsof de complete regio emotioneel geraakt is door de crisis: of men nou boos, verdrietig of radeloos is. Dit contrasteert met de conclusies uit het onderzoek van Van der Ziel, die juist concludeert dat landelijke kranten zich verliezen in sfeerbeschrijving en een focus op de emotionele aspecten van de mond- en klauwzeercrisis. In de berichtgeving van en *Boerderij* is het emotionele discours juist meer een stukje van het grotere verhaal dat deze beide media willen vertellen.

4.2.5 Wetenschappelijk discours

Het wetenschappelijk discours komt 5 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 7 procent van de berichtgeving.¹²⁵ Het

¹²⁵ Zie figuur 8.

wetenschappelijk discours is grotendeels stil. Zelfs in de beginfase wordt het virus niet geduid aan de hand van wetenschappelijke theorieën. Dat kan een simpele reden hebben: de analyse begint vanaf de eerste besmetting, terwijl er voor die tijd al mond- en klauwzeer gesignaleerd werd in Groot-Britannië. In Nederland leefde de vrees dat het virus over zou slaan en het lijkt waarschijnlijk dat *De Volkskrant* al voor de eerste besmetting geschreven heeft over een mogelijke uitbraak van mond- en klauwzeer. Pas in de middenfase is het wetenschappelijk discours voor de eerste keer te ontdekken, in een interview met een viroloog. De afwezigheid van het discours is te verklaren. Het bestrijden van mond- en klauwzeer gebeurt voornamelijk om de economische belangen te beschermen. Maar de wijze waarop dat gebeurt, is wetenschappelijk onderlegd. De overheid voert dit beleid omdat wetenschappers hebben bewezen dat het ‘stamping-out’ principe de meest effectieve wijze is om het virus te bestrijden. De academische wereld lijkt het daar mee eens te zijn, want in de berichtgeving is er maar één wetenschapper die hier tegenin gaat. Daarom is het wetenschappelijk discours in deze crisis niet of nauwelijks een spanningsveld, omdat een grote meerderheid gelooft in het ‘stamping-out’ principe. De dissidente wetenschapper is in dit geval Simon Barteling, een gepensioneerde viroloog die van mening is dat het preventieve ruimen grenzen overschrijdt. Zijn impliciete beweegreden is waarschijnlijk het dierenwelzijn. Barteling wil aansturen op een ander beleid: het vaccineren van dieren in besmette of risicovolle gebieden en vervolgens dat gebied isoleren en de ziekte laten uitwoeden. Want, zo zegt Barteling, ‘je gaat een brandend huis niet blussen als je het tegelijkertijd afbreekt.’¹²⁶ In het artikel is te lezen dat Barteling redelijk alleen staat in zijn denkbeelden. Er wordt door wetenschappers verder wel kritiek geleverd, maar dan gaat het voornamelijk over de handelsstromen in de Europese Unie.

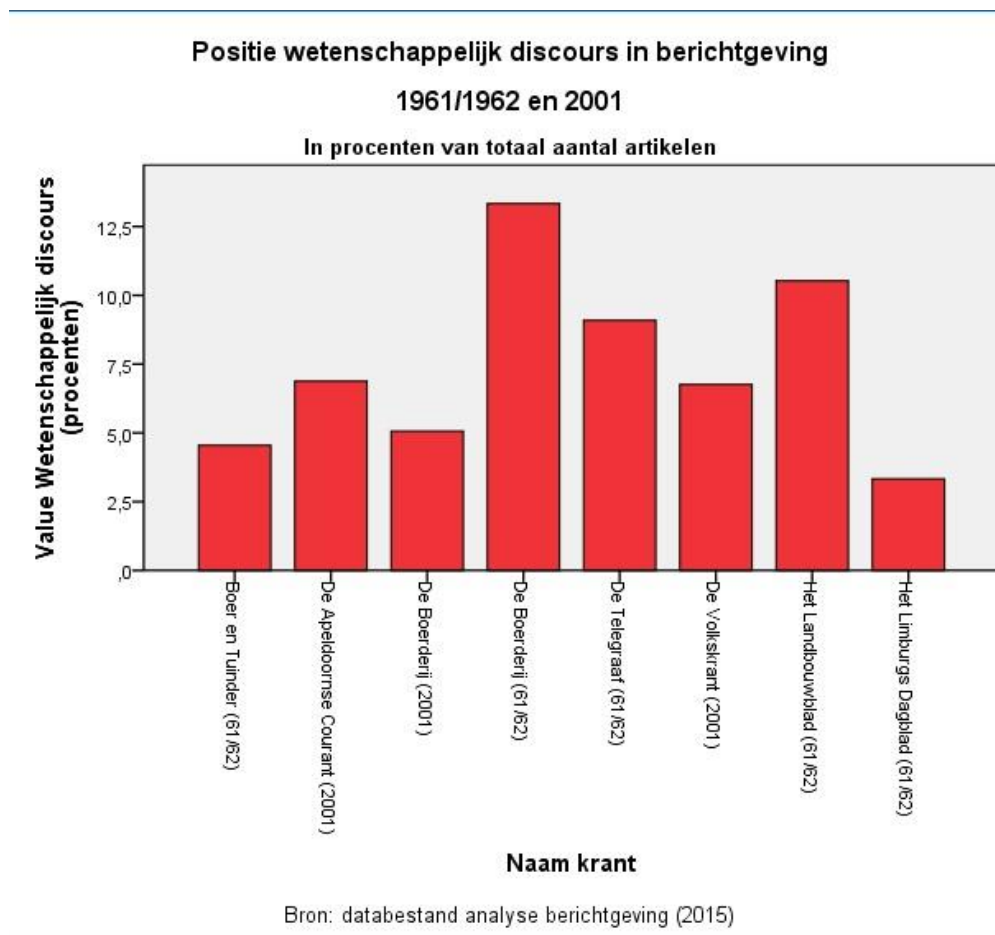
Het wetenschappelijk discours komt 11 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 7 procent van de berichtgeving. In de beginfase wordt wetenschap vooral gebruikt om achtergrond te bieden. Hoe wordt mond- en klauwzeer vastgesteld, wat voor tests zijn daar voor nodig, wat voor virus is het eigenlijk, wat is de geschiedenis van mond- en klauwzeer, etc.¹²⁷ Ook in opinie en commentaar stukken wordt het wetenschappelijk discours gebruikt als instrument; om een punt te maken. Het is een ondersteunend discours dat gebruikt wordt om een verhaal te vertellen. Het wetenschappelijk discours is nooit hét verhaal: wetenschappelijke theorieën worden gebruikt om een verschijnsel te duiden, maar het artikel zal nooit alleen over de wetenschappelijke dimensie verhalen. Dat geldt ook voor meer servicegerichte stukken die mensen erop wijzen hoe het virus verspreid kan worden. In de midden- en eindfase wint het wetenschappelijk discours terrein en wordt het steeds vaker niet alleen ondersteunend gebruikt. *De Apeldoornse Courant* biedt ook een podium aan viroloog Barteling die over de bestrijding van het virus sterk verschilt met zijn vakgenoten.¹²⁸ Barteling staat aan de kant van

¹²⁶ De Volkskrant, ‘Ruimen vergroot de kans op uitdijen MKZ-golf’, *De Volkskrant*, 12 april 2001.

¹²⁷ De Apeldoornse Courant, ‘Een MKZ-test is niet genoeg’, *De Apeldoornse Courant*, 21 maart 2001.

¹²⁸ De Apeldoornse Courant, ‘Kalveren zijn wandelende tijdbommen’, *De Apeldoornse Courant*, 27 maart 2001.

de protestbeweging; dat is ook de teneur in de regio, en daarom komt hij in stukken van *De Apeldoornse Courant* een aantal keer aan het woord.

Figuur 8.

Het wetenschappelijk discours komt 4 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 5 procent van de berichtgeving.¹²⁹ Het wetenschappelijk discours is in de berichtgeving van *Boerderij* vooral ondersteunend. Het dient als een instrument om het servicegerichte discours van dienst te zijn. In de beginfase legt *Boerderij* in artikelen uit wat mond- en klauwzeer precies is en wat een boer moet doen om het virus buiten de deur te houden.¹³⁰ Ook later in de berichtgeving is het wetenschappelijk discours ondersteunend, bij een artikel over een test die kan aantonen of dieren wel of niet gevaccineerd zijn voor mond- en klauwzeer.¹³¹

Het wetenschappelijk discours is op de achtergrond aanwezig in de berichtgeving van deze drie media. Het is maar zelden de hoofdmoot van initiële berichtgeving en dient vooral als een instrument om een punt te maken in een opiniestuk. Het lijkt te wijzen op een overeenstemming in de academische wereld over de bestrijding van het mond- en klauwzeervirus. Met Barteling is er in de

¹²⁹ Zie figuur 8.

¹³⁰ Jenny van der Horst, ‘‘Je ziet geen mensen meer op het erf, het is een beetje luguber’’, *Boerderij*, 20 maart 2001.

¹³¹ Rochus Kingmans, ‘Test geen garantie voor behoud exportmarkten’, *Boerderij*, 10 april 2001.

berichtgeving maar één (gepensioneerde) wetenschapper die het stamping-out principe aanvecht. Dat is te weinig om in de media een groot debat te ontketenen. Dit discours bepaalt dan ook maar weinig van het beeld van de mond-en klauwzeercrisis in de berichtgeving van deze drie media.

4.2.6 Dierenwelzijnsdiscours

Het dierenwelzijnsdiscours komt 8 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 74 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 11 procent van de berichtgeving.¹³² Het is een opvallende stilte in de berichtgeving van *De Volkskrant*. Er zijn geen interviews te vinden met leden van Wakker Dier, de Dierenbescherming of een andere dierenbelangenorganisatie. Dat is curieus, omdat er talloze, gezonde dieren vernietigd worden. De mond- en klauwzeercrisis is daarnaast een kans voor dergelijke dierenbelangenorganisaties om het debat over het voortbestaan van de intensieve veehouderij op gang te brengen. Biedt *De Volkskrant* deze organisaties geen podium of komt er überhaupt geen beweging vanuit deze hoek? In de berichtgeving over de mond- en klauwzeercrisis is eenmaal een artikel te vinden over de acties van de Dierenbescherming: men organiseert stille tochten, stelt condoleanceregisters open en houdt informatie avonden over het non-vaccinatiebeleid van de Europese Unie.¹³³ Dat duidt op activiteit van de beweging. Een grote stem lijkt de Dierenbescherming niet te hebben. Alleen opiniemakers snijden het dierenwelzijnsdiscours af en toe aan. De onvrede over het non-vaccinatiebeleid en de manier van handel drijven in Europa worden uitgebreid geanalyseerd en bekritiseerd.¹³⁴ Auteurs als Van der Weijden & Hees, Oude Lansink en Schuyt zijn van mening dat er een andere industrie moet komen: dat zal onder andere het welzijn van de dieren in deze industrie ten goede komen. Want de dieren kunnen zelf niet in opstand komen, zo schrijft Schuyt.¹³⁵

Het dierenwelzijnsdiscours komt 3 keer voor in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*, op een totaal van 160 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 2 procent van de berichtgeving.¹³⁶ Ook hier is het dierenwelzijnsdiscours stil, maar krijgt de Dierenbescherming wel een podium. In een nieuwsartikel roept de organisatie om ringvaccinatie en in een achtergrondartikel over de toekomst van de intensieve veehouderij mag een voorlichter van de Dierenbescherming hun standpunt overbrengen.¹³⁷ Daarna komt de Dierenbescherming – of een andere dierenbelangenorganisatie - niet meer voorbij in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant*. Het dierenwelzijnsdiscours is alleen nog te vinden in samenhang met het emotionele discours. *De Apeldoornse Courant* schrijft veel artikelen over boeren en eigenaren van hobbydieren wiens vee geruimd is. De mensen in deze stukken maken zich niet zozeer hard voor het welzijn van dieren, maar betreuren de dood van hun dieren en

¹³² Zie figuur 6.

¹³³ De Volkskrant, 'Dierenbeschermers beginnen requiem', *De Volkskrant*, 24 maart 2001.

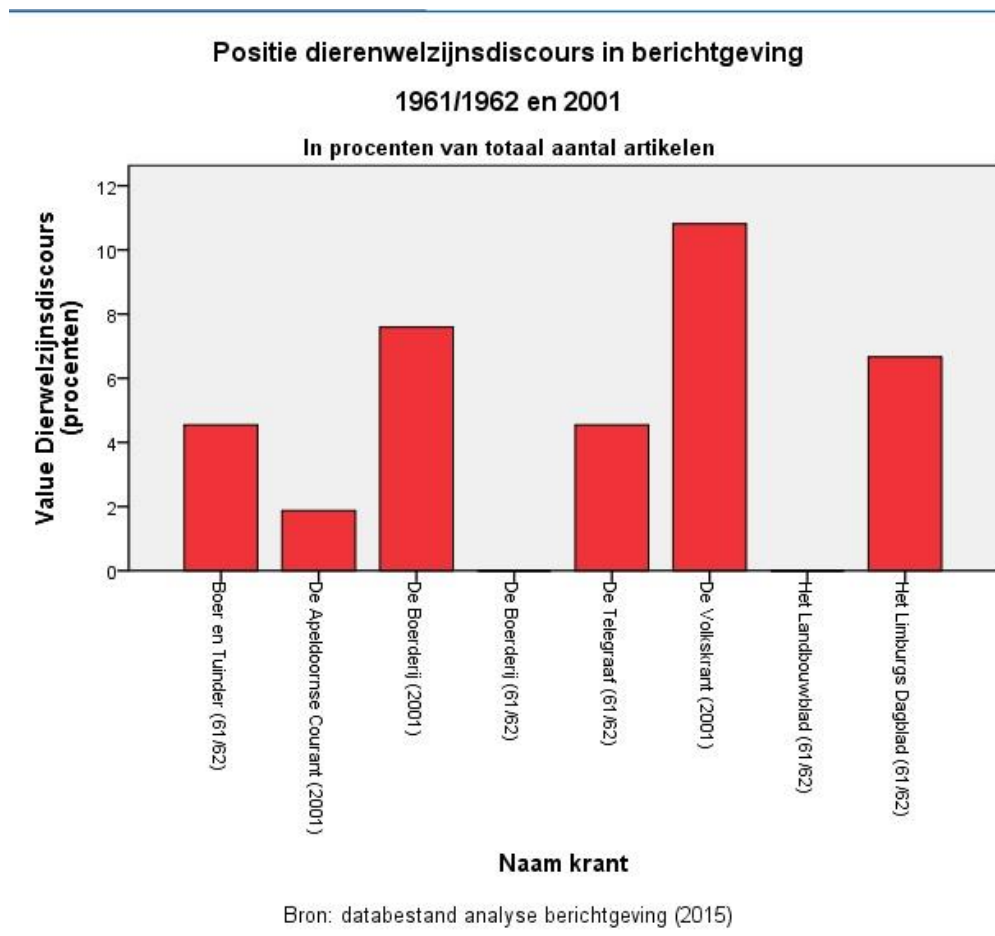
¹³⁴ Wouter van der Weijden, Eric Hees, 'Landbouwbeleid EU moet anders', *De Volkskrant*, 27 maart 2001.

¹³⁵ Kees Schuyt, 'Eerst boom, dan dier, dan mens', *De Volkskrant*, 28 maart 2001.

¹³⁶ Zie figuur 6.

¹³⁷ De Apeldoornse Courant, 'De bio-industrie is bankroet', *De Apeldoornse Courant*, 22 maart 2001.

zijn soms fel gekant tegen het ruimingsbeleid van de overheid. Hier gaat het dierenwelzijnsdiscours soms de verbinding aan met het emotionele discours. In een bijzin nemen geïnterviewden zo nu en dan het lot van de geruimde dieren mee.¹³⁸

Figuur 9.

Het dierwelzijnsdiscours komt 6 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 79 artikelen. Daarmee bepaalt het discours 8 procent van de berichtgeving.¹³⁹ Het dierenwelzijnsdiscours lijkt in *Boerderij* eveneens een stil of absent discours te zijn, maar tussen de regels door blijkt het vooral een impliciet discours te zijn dat op de achtergrond een rol speelt. In opiniestukken wordt onder andere het welzijn van dieren aangehaald om het beleid anders vorm te gaan geven. Zo levert een opiniemaker sterke kritiek op de opkoopregeling voor varkens in de eindfase van de crisis. Die regeling bepaalt dat zwangere zeugen moeten worden gedood: ‘onethisch’, volgens de schrijver.¹⁴⁰ Daarnaast krijgt de Dierenbescherming een podium in *Boerderij*. In verschillende opiniestukken wordt ingegaan op een advertentiecampagne van de Dierenbescherming. Dat leert ons dat de Dierenbescherming dus wel degelijk actievoerde tijdens de mond- en klauwzeercrisis, maar middels

¹³⁸ Harry Brink, ‘Kudde Schotse Hooglanders opgegeven’, *De Apeldoornse Courant*, 22 maart 2001.

¹³⁹ Zie figuur 9.

¹⁴⁰ *Boerderij*, ‘Adempauze MKZ leidt tot dilemma’, *Boerderij*, 10 april 2001.

advertenties en minder via de krant zelf. Daarnaast leert het ons ook dat *Boerderij* dierenwelzijn van waarde vindt, maar niet blind aan de kant van dierenbelangenorganisaties staat. De campagne van de Dierenbescherming – waarin opgeroepen wordt tot het stichten van een nieuwe, diervriendelijker bio-industrie – wordt kritisch geanalyseerd. Volgens opiniemakers heeft de overheid in de gewone industrie al goede eisen gesteld aan het welzijn van de dieren. In de eindfase drukt *Boerderij* – als enige van de drie geanalyseerde media – een manifest af van verschillende dierenbelangenorganisaties, waaronder de Dierenbescherming, Milieudefensie en een aantal professoren van de Universiteit Wageningen.¹⁴¹ Het is geen advertentie, maar opgenomen in de redactionele pagina's van het vakblad. Het manifest wordt in zijn volledigheid afgedrukt en wordt niet voorafgegaan door een inleiding van een *Boerderij*-journalist.

Het is opvallend om te zien dat het dierwelzijnsdiscours in geen van de besproken media een grote rol heeft. Dierenbelangenorganisaties krijgen maar sporadisch een podium en lijken verder absent te zijn in deze mond-en klauwzeer crisis. Dat is opvallend: het dierenwelzijn is vanaf de jaren zeventig op de maatschappelijke en politieke agenda beland, en ook in 2001 van belang. Op basis van deze berichtgeving lijken organisaties als Wakker Dier of de Milieudefensie zich niet te roeren. De Dierenbescherming doet dat wel, door het organiseren van stille tochten en het faciliteren van debatavonden over het non-vaccinatiebeleid van de Europese Unie. *Boerderij* is het enige medium waar het discours – zij het impliciet – terugkomt. Het doden van dieren wordt als onethisch en dieronvriendelijk gezien, terwijl in *De Volkskrant* en *De Apeldoornse Courant* de focus vooral op de economische consequenties ligt. De berichtgeving duidt op een geringe activiteit van de meeste organisaties, de Dierenbescherming daargelaten. Maar ook de Dierenbescherming krijgt maar zelden een podium. Zo lijken deze drie kranten een rol te spelen in de beeldvorming: dierenbeschermers hebben maar mondjesmaat de kans zich te tonen en hun mening te geven. Het welzijn van dieren maakt dan ook geen deel uit van de beeldvorming die deze drie kranten scheppen.

4.3 Deelconclusie

Door de dominantie van het politieke discours in de berichtgeving van *De Volkskrant*, lijkt de mond-en klauwzeer crisis vooral een grote politieke dimensie te hebben. De krant concentreert zich op het non-vaccinatie beleid en het conflict dat met de Europese Unie ontstaat. Het economische discours is sterk verwoven met het politieke en speelt een beslissende rol in de besluitvorming. *De Volkskrant* kijkt vooral naar het grote verhaal van de crisis: discourses als het emotionele discours en het servicegerichte discours dienen om die grotere verhalen te kunnen vertellen. Opvallende absente of stille discourses zijn het wetenschappelijke en het dierwelzijn discours. Het zijn twee discourses die een grote rol zouden kunnen spelen in de berichtgeving, maar dat doen ze niet. De mond-en klauwzeer crisis wordt door *De Volkskrant* gepresenteerd als een probleem in de agrarische sector dat

¹⁴¹ Boerderij, ‘Onze veeteelt is de beschaving voorbij’, *Boerderij*, 24 april 2001.

in de politieke arena grote gevolgen heeft. Daarmee schetst het landelijke dagblad het beeld van een politieke crisis, in plaats van een veterinaire. Mond- en klauwzeer is de aanleiding voor politiek debat en toont tegenstellingen aan tussen Nederland en de Europese Unie. Dat is volgens *De Volkskrant* het grootste nieuwsonderwerp en dat beeld – het beeld van een politieke crisis – wordt bij het publiek gebracht.

Uit de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* blijkt dat het dagblad sterk geworteld is in de regio. De krant zit middenin het besmettingsgebied van het mond- en klauwzeervirus en bericht op zeer frequente basis over de verspreiding van het virus en de gevolgen voor de regio. *De Apeldoornse Courant* is een publieksgerichte krant die de sfeer in de regio probeert te verbeelden. Daarmee zou met behulp van deze berichtgeving een vrij accuraat beeld gevormd kunnen worden van de teneur in de regio. De mond- en klauwzeercrisis wordt in de berichtgeving vooral gepresenteerd als een crisis die iedereen treft. Human interest artikelen worden verkozen boven ‘harde’ journalistiek; onderzoeksartikelen, achtergrondartikelen of uitgebreide reportages zijn niet veel te vinden in de berichtgeving. Verhalen over getroffen boeren, campingshouders en caféhouders des te meer. Het emotionele discours is dominant in deze verhalen, soms ondersteund door het economische discours. Daarmee verwordt de mond- en klauwzeercrisis in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* tot niet zomaar een veterinaire crisis, maar een crisis die iedereen raakt. Het lijkt een poging om de regio te verbinden in gezamenlijk leed. In de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* wordt de mond- en klauwzeercrisis iets veel groters dan een rondwarend veevirus, maar een crisis die de hele regio lamlegt. Daarmee wordt overdreven, maar het is een krachtig beeld van de regio als blok. In het gezamenlijk lijden lijken Apeldoorn en omstreken één.

Boerderij beperkt zich in de berichtgeving over de mond- en klauwzeercrisis niet alleen tot servicegerichte stukken voor de doelgroep. Het weekblad bedrijft ook journalistiek met scherpe en kritische opinies, achtergrondstukken en reportages. *Boerderij* toont zich niet alleen een dagblad, maar een journalistiek medium. Uit de berichtgeving verrijst geen eenduidig beeld van de mond- en klauwzeercrisis. *Boerderij* benadert de uitbraak vooral vanuit economisch perspectief, maar dat is eigen aan het karakter van het blad. Ook het politieke, emotionele, wetenschappelijke en dierenwelzijnsdiscours zijn terug te vinden in de geanalyseerde artikelen. *Boerderij* schept een genuanceerd beeld van de mond- en klauwzeercrisis en kijkt kritisch naar de bestrijding van het virus. Artikelen hebben diepgang: ze worden geschreven door agrarische journalisten, die veel kennis hebben over mond- en klauwzeer en de Nederlandse landbouw. Daarnaast durft het weekblad naar de toekomst van de Nederlandse intensieve veehouderij te kijken. Het beeld dat ontstaat is veelkleuriger dan bij *De Volkskrant* en *De Apeldoornse Courant*. *Boerderij* bedient de doelgroep op een servicegerichte en praktische manier, maar biedt ook ruimte voor debat en onderzoek. Er wordt naar verschillende terreinen gekeken, zonder het karakter van agrarisch vakblad te verliezen. Daarmee lijkt de redactie van *Boerderij* het meest nuchter in de berichtgeving. *De Volkskrant* wil zich graag onderscheiden door zich op het politieke speelveld te concentreren, en *De Apeldoornse Courant*

appelleert aan de onderbuik van de regio door leed op alle vlakken te illustreren. De laatste twee kranten lijken de mond- en klauwzeercrisis meer als instrument te gebruiken voor een ander verhaal dat zij willen vertellen: dat van een politieke crisis en een regio die gezamenlijk lijdt. In de berichtgeving van *Boerderij* blijft dat meer beperkt tot verslaggeving, achtergronden en opinies.

Hoofdstuk 5: de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de beeldvorming van de mond- en klauwzeeruitbraak in 1961/1962 geanalyseerd aan de hand van vijf verschillende media, namelijk *De Telegraaf*, *Limburgs Dagblad*, *Boerderij*, de *Boer en Tuinder* en het *Landbouwblad*. Er is gekozen voor andere kranten en een uitbreiding van het aantal vakmedia. Het aantal onderzoeksresultaten in één vakmedium was te weinig om een analyse aan op te hangen en daarom is er gekozen voor drie vakmedia. *De Telegraaf* wordt geanalyseerd in plaats van *De Volkskrant*, omdat die laatste krant niet of nauwelijks schrijft over de uitbraak. *Limburgs Dagblad* zit dicht bij de besmettingshaard en vervangt daarom *De Apeldoornse Courant*. De onderzoeksresultaten worden besproken aan de hand van verschillende discoursen, zoals bijvoorbeeld het economische of het politieke discours. Hoe manifesteren deze discoursen zich in de berichtgeving van dit medium? Zijn deze discoursen dominant, stil of absent? Waarin uit zich dat en wat betekent het voor de beeldvorming?

5.2 Analyse *De Telegraaf*, *Limburgs Dagblad*, *Boerderij*, *Landbouwblad* en *Boer en Tuinder*

Tijdens de analyse van kranten en bladen uit 1961/1962 is er geen onderscheid gemaakt tussen begin-, midden- of eindfase. Kranten schreven daarvoor te onregelmatig over de uitbraak van het virus. Daarnaast is het aantal artikelen een stuk kleiner dan in 2001. *De Telegraaf* schreef tijdens de mond- en klauwzeeruitbraak 22 artikelen die te maken hebben met de uitbraak van het virus in Nederland.¹⁴² Met 30 artikelen is *Limburgs Dagblad* de krant die het vaakst een artikel wijdt aan de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962.¹⁴³ *Boerderij*, het *Landbouwblad* en de *Boer en Tuinder* schreven respectievelijk 15, 19 en 22 artikelen over de virusepidemie in Nederland.¹⁴⁴ In deze paragraaf worden de discoursen besproken die terug te vinden zijn in deze berichtgeving. Onderstaande grafieken tonen de verdeling van de discoursen in de vijf geanalyseerde bladen. Het verschil tussen de landelijke dagbladen en de vakbladen valt gelijk op. Het gemis van het politieke discours en de sterke vertegenwoordiging van het servicegerichte discours zijn opvallende verschillen. Verder is te zien dat het servicegerichte discours in al deze vijf kranten dominant is, en dat het emotionele discours in geen van de kranten voorkomt.

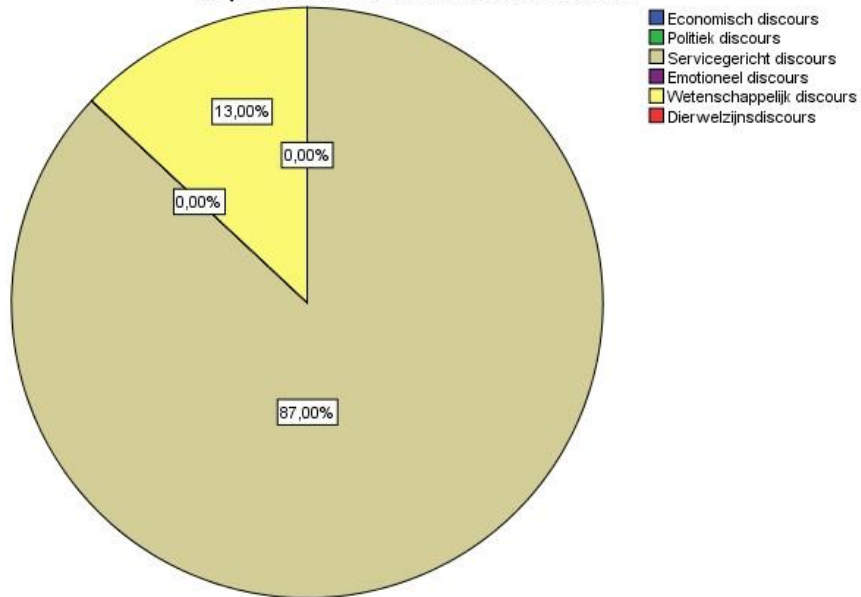
¹⁴² Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁴³ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁴⁴ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

Verdeling discourses berichtgeving De Boerderij

In procenten van totaal aantal artikelen

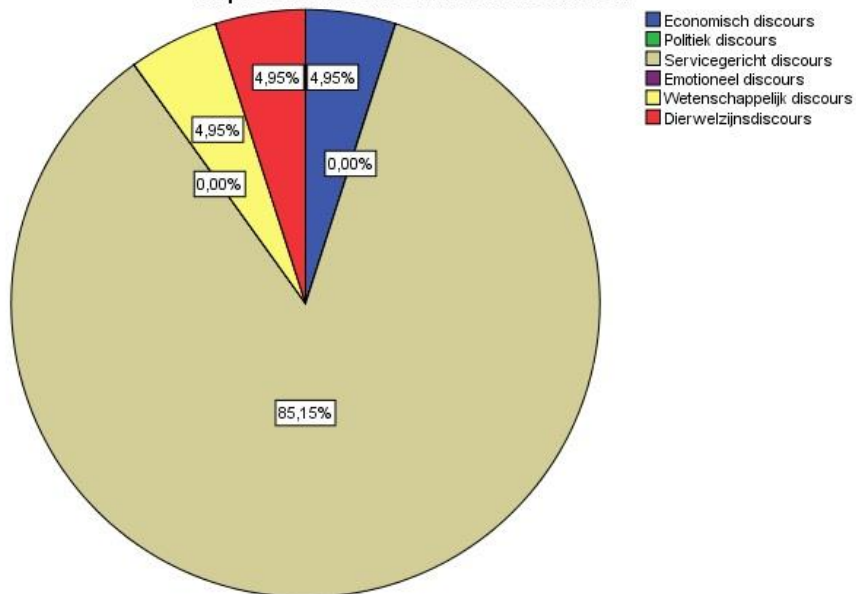

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 10.

Verdeling discourses berichtgeving Boer en Tuinder

In procenten van totaal aantal artikelen

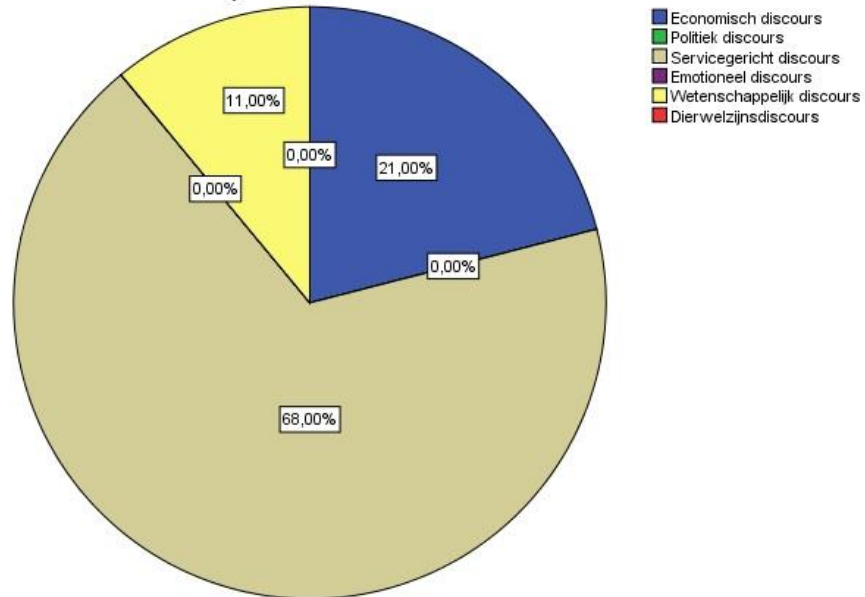

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 11.

Verdeling discourses berichtgeving Het Landbouwblad

In procenten van totaal aantal artikelen

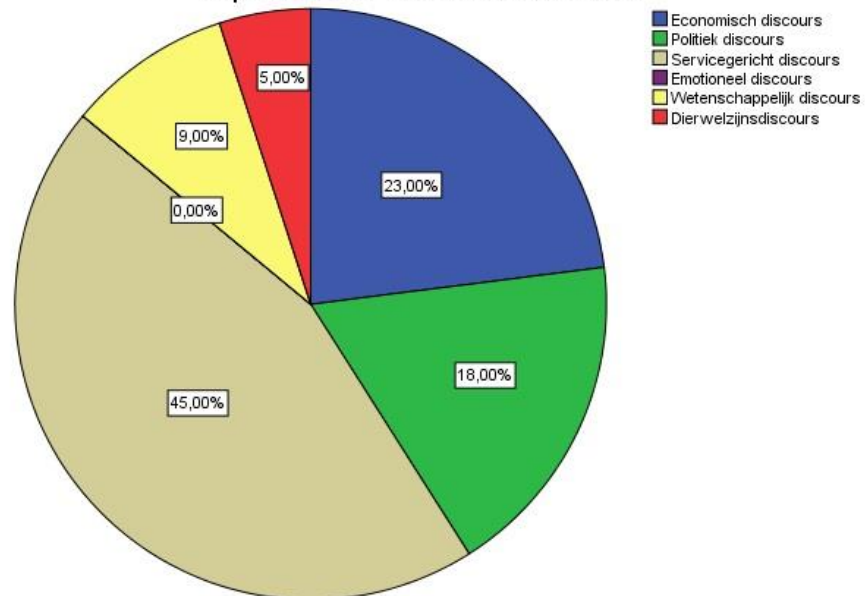

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 12.

Verdeling discourses berichtgeving De Telegraaf

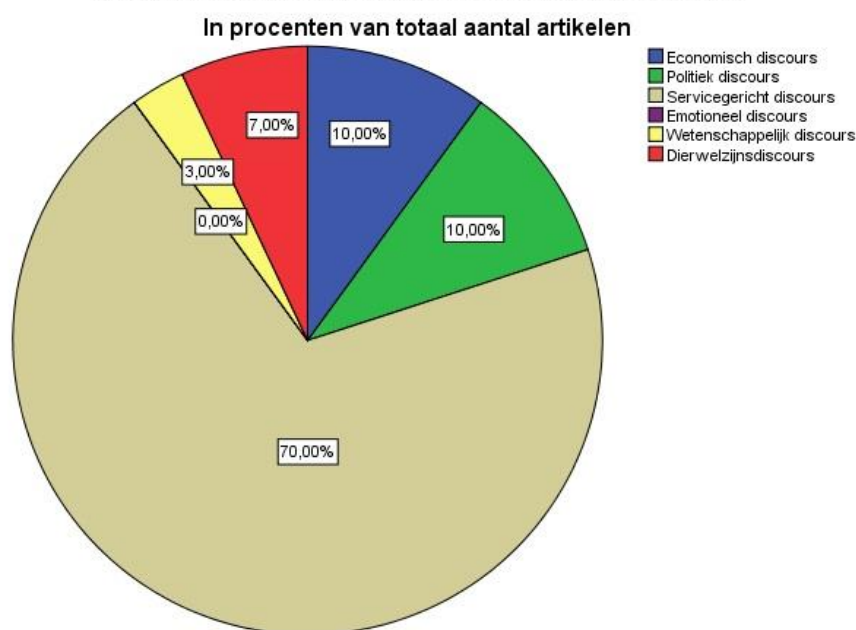
In procenten van totaal aantal artikelen

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 13.

Verdeling discourses berichtgeving Het Limburgs Dagblad

Bron: databestand analyse berichtgeving 2015

Figuur 14.

5.1.2 Economisch discours

Het economische discours komt 0 keer voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 15 discourses. Dit betekent dat het economische discours 0 procent van de berichtgeving bepaalt.¹⁴⁵

Figuur 10 laat zien hoe de verschillende discourses zich tot elkaar verhouden in de berichtgeving. In de berichtgeving van *Boerderij* over de mond-en klauwzeeruitbraak van 1961/1962 is het discours dus absent. Over economische gevolgen van het rondwarende virus wordt in de stukken niet of nauwelijks gerept. Zelfs niet impliciet bij het droog opsommen van de veemarkten die afgelast worden.¹⁴⁶ Er wordt in achtergrondstukken uitgelegd hoe het virus zich verspreidt en boeren wordt aan de hand daarvan advies gegeven. Het beleid van de overheid wordt in die zin duidelijk gemaakt: het transport van vee zou het risico op verspreiding van het virus alleen maar groter maken. Het gemis van het economische, maar ook politieke discours, is een opvallende stilte. De intensieve veehouderij had begin jaren zestig nog niet postgevat en het lijkt erop dat het welzijn van de dieren net zo belangrijk werd geacht als de economische belangen. In de berichtgeving wordt het welzijn van dieren in één adem genoemd met de financiële schade. Het één prevaleert niet over het ander en dat is een groot verschil met 2001, waar het economische discours de motivatie is achter het politieke beleid en de bestrijding van het mond- en klauwzeervirus.

Het economische discours komt 4 keer voor in de berichtgeving van het *Landbouwblad*, op een totaal van 19 discourses. Dit betekent dat het economische discours 21 procent van de

¹⁴⁵ Zie figuur 7.

¹⁴⁶ Boerderij, 'Tijdelijk vervoerverbod voor varkens', *Boerderij*, 13 december 1961

berichtgeving bepaalt.¹⁴⁷ Het economische discours heeft in de berichtgeving van het *Landbouwblad* een ondersteunende rol. Het wordt gebruikt om praktische tips of adviezen te duiden, om er context bij te bieden of het belang van de bestrijding aan te geven. Bijvoorbeeld in stukken waar veeinspecteur Heida zich tot het publiek richt: hij wijst op het belang van de export en dat die geschaad kan worden als het mond- en klauwzeer zich verder kan verspreiden. Daarnaast wordt er in andere artikelen duidelijk gesproken over ‘schade’, verwijzend naar dode dieren en de transportverboden die de Nederlandse overheid de veehouderij heeft opgelegd.¹⁴⁸ Voor het vakblad *Boer en Tuinder* geldt in grote lijnen hetzelfde. Het economische discours komt 1 keer voor in de berichtgeving van *Boer en Tuinder*, op een totaal van 22 discoursen. Dit betekent dat het economische discours 5 procent van de berichtgeving bepaalt. Het blad maakt veelal gebruik van dezelfde bronnen als het *Landbouwblad* en daarom verschillen de artikelen maar weinig van elkaar. Wel worden er minder artikelen gebruikt waarin het economische discours duidelijk naar voren komt. Figuur 11 laat zien hoe de verschillende discoursen zich tot elkaar verhouden in de berichtgeving van de *Boer en Tuinder*.

Het economische discours komt 5 keer voor in de berichtgeving van *De Telegraaf*, op een totaal van 22 discoursen. Dit betekent dat het economische discours 23 procent van de berichtgeving bepaalt.¹⁴⁹ *De Telegraaf* onderkent de relevantie van deze mond- en klauwzeeruitbraak. De krant schrijft over de ‘grote belangen’ die gepaard gaan met de bestrijding van het virus; ook wordt het woord ‘ramp’ in de mond genomen.¹⁵⁰ Dat is een groot verschil met een krant als *De Volkskrant*, waar nauwelijks over de mond- en klauwzeeruitbraak wordt bericht. Het economische discours is hier impliciet. De financiële belangen worden niet altijd genoemd, maar tussen de regels door is duidelijk dat er met ‘grote belangen’ ook economische belangen bedoeld worden. In andere artikelen worden de economische belangen wel expliciet genoemd. Een boer lijdt door het ruimen van zijn veestapel 50.000 gulden schade en in een verslag van de vergadering van het Produktschap voor Vee en Vlees wordt gesproken over de moeilijkheden die deze uitbraak voor de exportbelangen meeneemt. Zowel het dierenleed als de economische schade worden genoemd in verslagen van vergaderingen van het Produktschap voor Vee en Vlees. Het is opvallend dat het dierenwelzijnsdiscours en het economische discours gelijkwaardig worden gezien wanneer gesproken wordt over de schade van deze uitbraak. Het contrasteert sterk met 2001, waar het economische discours veel dominantier is dan het dierenwelzijnsdiscours. Economische belangen schijnen in 1961/1962 nog niet te prevaleren boven dierenwelzijnsbelangen.

Figuur 11.

¹⁴⁷ Databestand analyse mond- en klauwzeer crisis 1961/1962

¹⁴⁸ Het Landbouwblad, ‘Ook mond- en klauwzeer in Friesland’, *Het Landbouwblad*, 15 december 1961

¹⁴⁹ Databestand analyse mond- en klauwzeer crisis 1961/1962.

¹⁵⁰ De Telegraaf, ‘Mond- en klauwzeer werd geen ramp’, *De Telegraaf*, 22 december 1961.

Het economische discours komt 3 keer voor in de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad*, op een totaal van 30 discoursen. Dit betekent dat het economische discours 10 procent van de berichtgeving bepaalt. In de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad* is het economische discours lange tijd afwezig. Pas rond het hoogtepunt van de epidemie worden de economische belangen besproken in een tweetal reportages. De overvolle varkensstallen is voor een verslaggever reden om naar een *Boerderij* af te reizen en een verhaal te maken; in een andere reportage wordt de massale afvoer van varkens in beeld gebracht. In die artikelen wordt over financiële schade gesproken en wordt berekend hoeveel die schade op dat moment bedraagt.

Het economische discours is in geen van de geanalyseerde media dominant. Het discours wordt vaak ondersteunend of servicegericht gebruikt: door te laten zien wat de gevolgen zijn en wat momenteel de cijfers zijn. Nergens wordt het economische discours op de voorgrond gesteld om deze crisis te duiden. Het beeld dat ontstaat, doet vermoeden dat het met de economische schade meevalt, of dat economische schade in ieder geval niet de kern van het probleem is. Het is een groot verschil met de berichtgeving over de mond- en klauwzeercrisis van 2001, waar het economische discours dominant is. In 1961/1962 is de landbouwsector na de Tweede Wereldoorlog herstelt en start een periode van bloei. Het zou logisch zijn dat boeren en politici de economische importantie van de sector willen beschermen: de voedselschaarste van de oorlog ligt nog vers in het geheugen en de landbouw zorgt voor economische groei. Het is daarom opvallend dat het economische discours in de berichtgeving geen grotere rol heeft.

5.1.3 Politiek discours

Het politieke discours komt niet voor in de berichtgeving van *Boerderij*, op een totaal van 15 discoursen. Dit betekent dat het economische discours 0 procent van de berichtgeving bepaalt.¹⁵¹ Het politieke discours is bijna helemaal absent in de berichtgeving van *Boerderij*. Er komen overheidsfunctionarissen aan het woord in circulaire, maar de uitbraak van mond- en klauwzeer wordt nooit vanuit een politieke invalshoek benaderd. Een verklaring daarvoor is het karakter van *Boerderij* in de jaren zestig: een boerenvakblad dat praktische tips en informatie levert aan zijn lezers. Dit geldt ook voor het *Landbouwblad* en de *Boer en Tuinder*; respectievelijk 4 (21 procent) en 1 (5 procent) artikelen die tot het politieke discours gerekend mogen worden. In figuur 12 is te zien hoe de verschillende discoursen zich tot elkaar verhouden in de berichtgeving van het *Landbouwblad*. Ook in deze vakbladen zijn geen artikelen te vinden die gerekend kunnen worden onder de vlag van het politieke discours.

Het politieke discours komt 5 keer voor in de berichtgeving van *De Telegraaf*, op een totaal van 22 discoursen. Dit betekent dat het politieke discours 18 procent van de berichtgeving bepaalt.¹⁵² In de berichtgeving van *De Telegraaf* komt het politieke discours weinig aan bod. In stukken waar nieuwe

¹⁵¹ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁵² Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

maatregelen gepresenteerd worden, verwijst *De Telegraaf* altijd naar de minister als bron. De verslagen van vergaderingen van het Produktschap voor Vee en Vlees zijn politiek getint. Eenmaal ontmoetten de leden van dit Produktschap elkaar op het ministerie voor overleg met de minister.¹⁵³ *De Telegraaf* doet nauwgezet verslag van hetgeen besproken wordt in deze vergaderingen. Maar de mond- en klauwzeerepidemie wordt nooit een politiek probleem. Dat geldt eveneens voor de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad*, waar het politieke discours 3 keer voorkomt op een totaal van 30 (10 procent).¹⁵⁴ Het Produktschap komt daar één keer aan bod, maar verder wordt er geen politieke besluitvorming besproken in het *Limburgs Dagblad*.

In de berichtgeving van deze media is het politieke discours grotendeels absent. Er wordt geen verslag gedaan van politieke besluitvorming of eventuele conflicten. Uit Kamerstukken blijkt dat er in Den Haag ook geen grote conflicten speelden. In de mond- en klauwzeercrisis van 2001 is het politieke discours wel aanwezig. *De Volkskrant* maakt van de mond- en klauwzeercrisis zelfs een politiek probleem. Een verklaring van de relatieve absentie van het politieke discours in 1961/1962 ligt in het gebrek aan conflicten in de Tweede Kamer, maar heeft ook te maken met het karakter van Nederlandse dagbladen begin jaren zestig. Hoewel er in die periode een transitie plaatsvindt van volledig naar mondig, lijken deze dagbladen nog vooral het ‘objectieve’ nieuws te willen brengen. Er is geen ruimte voor opinie en het politieke speelveld wordt nog niet op de voet gevolgd. Politici worden weliswaar gequoteerd, maar bijvoorbeeld niet kritisch geïnterviewd. De kranten houden zich bezig met verslaggeving, en speuren niet naar een conflict. Uit de berichtgeving is geen politiek conflict te herleiden. Het lijkt, zowel op basis van Kamerstukken als de berichtgeving, geen (grote) rol te spelen in de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962.

5.1.4 Servicegerichte discours

Het servicegerichte discours komt 13 keer voor in de berichtgeving van *De Volkskrant*, op een totaal van 15. Daarmee bepaalt het discours 87 procent van de berichtgeving.¹⁵⁵ Het servicegerichte discours is daarmee dominant in de berichtgeving van *Boerderij*. Alle geanalyseerde artikelen zijn onder te verdelen bij het servicegerichte discours. Het vakblad bedient de doelgroep uitstekend. Want wat moeten zij doen nu er mond- en klauwzeer is uitgebroken? En hoe verspreidt het virus zich? Welke gebieden in Nederland zijn er eigenlijk allemaal besmet? *Boerderij* geeft in korte, heldere stukken antwoord op deze vragen. Daarmee verleent het de service die de lezers verwachten van het blad. Ook de artikelen in het *Landbouwblad* vallen grotendeels in hetzelfde, servicegerichte discours: 68 procent van het totaal aantal discourses behoort tot het servicegerichte discours (13 uit 19).¹⁵⁶ Veeinspecteur Y. Heida geeft in verschillende artikelen duidelijke aanwijzingen wat wel en wat niet te doen om de

¹⁵³ De Telegraaf, ‘Produktschap: hele varkens in ijskast’, *De Telegraaf*, 1 februari 1962

¹⁵⁴ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁵⁵ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁵⁶ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

verspreiding van mond- en klauwzeer te voorkomen.¹⁵⁷ Het is opvallend dat het *Landbouwblad* de uitbraak snel oppakt – al vanaf 15 december – en zeer serieus neemt. Volgens Heida is er in januari sprake van een ‘steeds groter wordende’ ramp. Het is één van de weinige keren dat iemand het woord ‘ramp’ gebruikt. Er wordt veelal gesproken over een ‘probleem’ of ‘epidemie’, maar het woord ‘ramp’ wordt alleen door Heida, en eenmaal door *Limburgs Dagblad* gebruikt. Het klinkt emotioneel geladen en impliceert dat dit virus ons overkomt. In het vervolg van het stuk geeft Heida tips. Het economische discours is ondersteunend in deze verhalen. Heida wijst op het belang van de export en dat die geschaadt kan worden als het mond- en klauwzeer zich verder kan verspreiden. Daarnaast wordt er in andere artikelen duidelijk gesproken over ‘schade’, verwijzend naar dode dieren en de transportverboden die de Nederlandse overheid de veehouderij heeft opgelegd. Net als de voorgaande vakbladen bedient ook *Boer en Tuinder* zich voornamelijk van het servicegerichte discours; 19 van de 22 discoursen kunnen geschaard worden onder het servicegerichte discours (86 procent).¹⁵⁸ Evenals het *Landbouwblad* onderkent *Boer en Tuinder* de ernst van de uitbraak: verspreiding van het virus zou ‘verregaande gevolgen’ kunnen hebben. Gevolgen waar men ‘inmiddels’ wel ‘mee bekend is’.¹⁵⁹ Het is één van de eerste en ook weinige keren dat er in de berichtgeving van 1961/1962 verwezen wordt naar de mond- en klauwzeercrisis die begon in 1911 en tot 1915 doormodderde. *Boer en Tuinder* gebruikt in grote mate dezelfde bronnen als het *Landbouwblad*: ook hier worden de artikelen en circulaire van veeinspecteur Y. Heida afgedrukt. Het enige waarin de *Boer en Tuinder* echt verschilt qua berichtgeving, is een artikel over de afvoer van varkens. Het vakblad meldt dat dit zeer moeizaam verloopt en dat er daarom op grote schaal varkens gedood en begraven worden. Deze karkassen worden door militairen vervoerd naar een gebied van Staatsbosbeheer waar de dieren in massagraven worden gestopt. Het is de eerste en enige keer dat een vakblad in deze periode uitspraken doet over deze grootschalige operatie in het zuiden van het land.

Het overgrote deel van de artikelen in *De Telegraaf* mogen gerekend worden tot het servicegerichte discours (45 procent).¹⁶⁰ Figuur 13 laat zien hoe de discoursen verdeeld zijn over de artikelen. Het dagblad doet nauwgezet verslag van het verloop van de verspreiding van het mond- en klauwzeercrisis en bericht over vervoersverboden en andere maatregelen die de overheid neemt. Er zijn geen achtergrondartikelen te vinden in de berichtgeving, noch analyses of opinies. De krant richt zich puur en alleen op verslaggeving en informatievoorziening. Dat maakt bijvoorbeeld het economische discours ondergeschikt aan het servicegerichte discours: het dient om de lezers zo precies en volledig mogelijk te informeren over het verloop van deze mond- en klauwzeerepidemie.

Voor het *Limburgs Dagblad* geldt in principe hetzelfde: de focus ligt op directe verslaggeving en daarom is het servicegerichte discours dominant met 70 procent (21 uit 30).¹⁶¹ Het regionale

¹⁵⁷ Het Landbouwblad, ‘Maatregelen m. en k.-bestrijding’, *Het Landbouwblad*, 2 februari 1962.

¹⁵⁸ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁵⁹ Boer en Tuinder, ‘Mond- en klauwzeer bij varkens’, *Boer en Tuinder*, 4 januari 1962.

¹⁶⁰ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁶¹ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962.

dagblad maakt de regelingen en verboden alleen een stuk levendiger dan *De Telegraaf*, door te schrijven hoe boeren in de regio hiermee omspringen. Zo meldt de krant dat sommige boeren in de Peelstreek de huidige vervoersverboden niet zo serieus nemen. Daarnaast schrijft de krant uitgebreid over boeren of expediteurs die het vervoersverbod overtreden. Dat geeft de droge berichtgeving over beleid van de overheid kleur en context. Het *Limburgs Dagblad* onderscheidt zich van *De Telegraaf* met een tweetal reportages. In één van die reportages wordt geschreven over de afvoer van varkens naar een natuurgebied van Staatsbosbeheer.¹⁶² De militaire operatie wordt ‘misschien wel het best bewaarde staatsgeheim’ genoemd.¹⁶³ De krant suggereert daarmee een aantal dingen. Ten eerste dat deze massagraven voor veel mensen geheim zijn. Dat lijkt een overtuigende aanname, aangezien andere media in deze analyse er niet over schrijven en de operatie maar even wordt aangestipt in overheidsdocumenten. Ten tweede impliceert het *Limburgs Dagblad* dat de overheid het massaal doden en begraven van varkens graag geheim wil houden. Ook dat is geen vreemde aanname: het zou zowel in de maatschappij als in de politiek een sterke reactie op kunnen leveren. Het gemis van dergelijke reacties in de berichtgeving of in andere primaire bronnen, wijst erop dat de Nederlandse overheid geslaagd is in haar opzet.

Het *Limburgs Dagblad* is verder consequent met het noemen van cijfers; het aantal besmette bedrijven en het aantal geruimde dieren in de provincie wordt wekelijks vermeld. Figuur 14 laat zien hoe de discoursen verdeeld zijn over de artikelen in de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad*. Het servicegerichte discours is in de berichtgeving van deze media dominant. In de berichtgeving over 2001 is dit discours ook sterk aanwezig in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* en *Boerderij*, maar in 1961/1962 is het discours nog dominanter. Gemiddeld is het servicegerichte discours voor 71 procent dominant in de berichtgeving van 1961/1962, tegenover 24 procent voor 2001.¹⁶⁴ De dominantie van het servicegerichte discours kan verklaard worden aan de hand van de taken van een dagblad in de jaren vijftig, die nog doorklinkt in deze berichtgeving. Kranten hadden de ambitie om volledig te zijn en de lezer tot in de puntjes te informeren. Het was een service om dat aan de lezer te verlenen. Al deze media houden zich aan deze taak: zij informeren de lezer over het verloop van de epidemie en geven – in het geval van een vakblad – concrete tips. De verslaggeving wordt daarmee droog en vlak. Op deze manier ontstaat een klinisch beeld. De kranten nemen circulaire van de overheid één op één over en doen geen moeite er kritische vragen over te stellen of deze anders te verwoorden. Alleen in de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad* is een begin te zien van de veranderende krant. Met twee sfeervolle en nieuwswaardige reportages onderscheidt de regiokrant zich van de andere media.

¹⁶² Het Limburgs Dagblad, ‘De ramp heet mond- en klauwzeer; duizenden besmette varkens sterven in de gaskamers van Son’, *Het Limburgs Dagblad*, 27 april 1962

¹⁶³ Het Limburgs Dagblad, ‘De ramp heet mond- en klauwzeer; duizenden besmette varkens sterven in de gaskamers van Son’, *Het Limburgs Dagblad*, 27 april 1962

¹⁶⁴ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

5.1.5 Emotionele discours

Het emotionele discours is zowel in *Boerderij*, het *Landbouwblad* als de *Boer en Tuinder* absent: het discours wordt niet gevonden in de berichtgeving. De vakbladen beperken zich tot verslaggeving en informatievoorziening en sturen geen verslaggever naar een boerderij of dorp. De interviews die wel te vinden zijn in deze bladen, bieden alleen een podium aan overheidsfunctionarissen zoals iemand van de Veeartsenijkundige Dienst.

Voor de berichtgeving van *De Telegraaf* en het *Limburgs Dagblad* geldt ongeveer hetzelfde. Ook in deze bladen is er geen ruimte voor human interest-verhalen of de vraag ‘wat zouden de boeren hiervan vinden?’ Het *Limburgs Dagblad* brengt het leed – en daarmee het emotionele discours – één keer in het voetlicht met een reportage over overvolle stallen. De verslaggever interviewt boeren bij wie de varkens door de huiskamer lopen wegens ruimtegebrek. Daarin wordt het leed of de irritatie van de boer zichtbaar en krijgt de verslaggeving een bredere context. Deze twee reportages vallen op in een reeks van geanalyseerde artikelen waar het emotionele discours grotendeels afwezig is. In de berichtgeving over 2001 is dat anders: gemiddeld komt het emotionele discours 24 procent voor ten opzichte van het totaal aantal discoursen, tegenover 0 (!) procent voor 1961/1962.¹⁶⁵ Er lijkt begin jaren zestig nog geen ruimte te zijn voor human interest verhalen in Nederlandse dagbladen. Persoonlijke verhalen worden niet gebruikt om een groter verhaal te vertellen of te illustreren. Kranten waren primair gericht op het brengen van nieuws. Het enorme contrast met 2001 toont hoe kranten in veertig jaar tijd van toon en inhoud zijn veranderd. Er is in 2001 veel meer ruimte voor ‘het persoonlijke verhaal’.

5.1.6 Wetenschappelijke discours

Het wetenschappelijk discours komt in de berichtgeving van *Boerderij* alleen terug in de achtergrondartikelen. Op een totaal van 15 wordt het wetenschappelijk discours twee keer gevonden (13 procent).¹⁶⁶ Daar wordt vanuit een wetenschappelijk discours uitgelegd wat mond- en klauwzeer inhoudt en hoe het zich verspreidt. Daarnaast wordt er tussen de regels door vooral verteld waarom deze ziekte zo schadelijk is voor het welzijn van de dieren.

In de berichtgeving van het *Landbouwblad* komt het wetenschappelijk discours explicieter terug (2 uit 19, 11 procent).¹⁶⁷ Het agrarische vakblad geeft doctor Siebenga de ruimte om in een achtergrondstuk te vertellen over mogelijke alternatieve bestrijdingsmethodes. Volgens Siebenga moeten we stoppen met het preventieve ruimen: het is beter om gezonde dieren versneld af te voeren naar slachthuizen en besmette dieren te isoleren en te laten uitzielen. Het is een verfrissende en alternatieve kijk op de mond- en klauwzeerbestrijding die puur gebaseerd is op het wetenschappelijk discours. Het *Landbouwblad* bericht later in de berichtgeving over een nieuw ontwikkeld vaccin voor

¹⁶⁵ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁶⁶ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962.

¹⁶⁷ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962.

varkens. Het tweemaal toedienen van dit vaccin zou ervoor kunnen zorgen dat varkens immuun raken voor het mond-en klauwzeervirus. Het wetenschappelijk discours is in de verhalen dominant en dé manier waarop mond-en klauwzeer in Nederland aangepakt moet worden. In *Boer en Tuinder* is het wetenschappelijk discours geheel absent. Daar wordt het niet gebruikt als instrument om het hoe en wat over het virus uit te leggen.

Het wetenschappelijk discours is grotendeels absent in de berichtgeving van *De Telegraaf* (2 uit 22, 9 procent).¹⁶⁸ Eenmaal wordt er geschreven over een Amsterdams instituut dat een vaccin tegen mond- en klauwzeer voor varkens ontwikkelt, maar dat gaat niet over de wetenschap die daar bedreven wordt. Een lid van een Friese stamboekveevereniging heeft kritiek op het instituut en in het artikel wordt dat relletje besproken. Verder wordt het wetenschappelijk discours niet gebruikt om uit te leggen wat het virus inhoudt. Dat is opmerkelijk, aangezien kranten in deze periode juist de behoefte hadden zo volledig mogelijk te zijn. In de berichtgeving van het *Limburgs Dagblad* is het wetenschappelijk discours helemaal absent. De krant gaat er kennelijk van uit dat mensen uit de regio weten wat het virus inhoudt.

Het wetenschappelijk discours heeft zo een marginale rol in de berichtgeving van deze drie kranten over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. Dat is een overeenkomst met 2001, waar het discours gemiddeld gezien 6 procent inneemt ten opzichte van het totaal aantal discourses. Voor 1961/1962 is dat zelfs nog 8 procent, in de wetenschap dat het hier een stuk minder artikelen en dus discourses betreft.¹⁶⁹ De geanalyseerde kranten gebruiken het wetenschappelijk discours maar weinig, en als het voorkomt vooral in een ondersteunende rol. Dan wordt wetenschap erbij gehaald om een verschijnsel te duiden zodat de lezer verder kan lezen zonder in verwarring te raken. Maar eenmaal eist het wetenschappelijk discours een hoofdrol voor zich op, in een artikel van het *Landbouwblad* over alternatieve bestrijdingswijzen van het mond- en klauwzeervirus.¹⁷⁰ Dat terwijl juist deze crisis bij wetenschappelijke methoden of vondsten gebaat was. Er bestond weliswaar een vaccin voor runderen, maar niet voor varkens. Een interessant nieuwsonderwerp voor deze media, aangezien er in een Amsterdams instituut gewerkt werd aan een vaccin. Maar een paar kranten melden dit.¹⁷¹ Ook in de berichtgeving van 1961/1962 is de wetenschap een instrument en dient het vooral ondersteunend. Evenals in 2001 is het nooit hét verhaal.

5.1.7 Dierenwelzijnsdiscours

In de berichtgeving van *Boerderij* is het dierenwelzijnsdiscours impliciet aanwezig. In een achtergrondstuk over het virus mond- en klauwzeer wordt uitgelegd waarom de ziekte zo schadelijk is voor het welzijn van dieren. In een ander artikel over het ziektebeeld wordt uitgebreid beschreven hoe

¹⁶⁸ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁶⁹ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁷⁰ Dr. J. Siebenga, 'Bestrijding van mond- en klauwzeer', *Het Landbouwblad*, 26 januari 1962.

¹⁷¹ Alleen De Telegraaf en Het Landbouwblad schrijven een artikel waar het instituut in wordt genoemd.

een varken niet meer in staat is te drinken als het lijdt aan mond- en klauwzeer. Het discours van dierenwelzijn is daar impliciet: zorg ervoor dat mond- en klauwzeer zich niet kan verspreiden, want uw dieren lijden eronder. In het *Landbouwblad* zijn geen tekenen te vinden van het dierenwelzijnsdiscours. Er wordt in artikelen niet gerefereerd aan het welzijn van dieren, maar wel aan de exportbelangen van de Nederlandse veehouderij. Het dierenwelzijn is in de berichtgeving van het *Landbouwblad* niet van belang, waar het economische discours dat wel is en ondersteunend werkt voor het servicegerichte discours. Voor de *Boer en Tuinder* geldt hetzelfde, aangezien een groot aantal artikelen van de *Boer en Tuinder* overeenkomen met die van het *Landbouwblad*. Deze vakbladen gebruiken zo nu en dan dezelfde kopij: de circulaire van veeinspecteur Heida worden bijvoorbeeld in beide bladen afgedrukt.

Het dierenwelzijnsdiscours is weinig aanwezig in de berichtgeving van *De Telegraaf* (5 procent), maar als het genoemd wordt in een verslag van de vergadering van het Produktschap voor Vee en Vlees, dan wordt het dierenwelzijnsdiscours gelijkgeschakeld met het economische discours.¹⁷² Deze mond- en klauwzeeruitbraak is schadelijk voor de economische belangen én de veestapel. Later in de berichtgeving spreekt men over de ‘grote belangen’ die spelen bij deze uitbraak; het is onduidelijk of er dan gedoeld wordt op de economische of dierenwelzijnsbelangen.¹⁷³ Ook in de berichtgeving van *Limburgs Dagblad* komt het dierenwelzijnsdiscours maar een aantal keer aan bod, met 2 discoursen op een totaal van 30 (7 procent).¹⁷⁴ In de reportage over overvolle varkensstallen gaat de eerste vraag van de verslaggever over het welzijn van de varkens. En ook in de reportage over de afvoer van varkens in een natuurgebied gaat het over de ‘meest humane’ manier om varkens te doden.¹⁷⁵ In Nederland worden ze vergast en begraven, in Canada gooit men de varkens levend in een diep gat, waarna scherpschutters de beesten doodschieten.

Het dierenwelzijnsdiscours speelt in al deze drie media een rol. Het wordt vaak zelfs gelijkgesteld met het economische discours. Dat is een verschil met de berichtgeving over 2001, waar het economische belang voor het dierenbelang gaat. Een verklaring ligt in de opkomst van de intensieve veehouderij. Die stond begin jaren zestig nog in de kinderschoenen. De productie is sinds die tijd opgeschaald en boerderijen zijn groter geworden. Daarmee is de emotionele band met het dier minder hecht geworden. De productie en het financiële belang zijn centraal komen te staan en het dierenwelzijn is minder belangrijk geworden. Dat verklaart het maatschappelijke debat dat ontstaat in de jaren zestig en zeventig. Dierenwelzijn staat onder druk en wordt door belangengroepen op de maatschappelijke en uiteindelijk ook de politieke agenda gezet. Begin jaren zestig is dit debat nog niet losgebarst en lijkt het ook minder noodzakelijk. Er waren nog geen megastallen met honderden dieren

¹⁷² Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁷³ Het Limburgs Dagblad, ‘De ramp heet mond- en klauwzeer; duizenden besmette varkens sterven in de gaskamers van Son’, *Het Limburgs Dagblad*, 27 april 1962

¹⁷⁴ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

¹⁷⁵ Databestand analyse mond- en klauwzeercrisis 1961/1962

in één ruimte. Het maakt de absentie van het dierenwelzijnsdiscours in de berichtgeving over 2001 extra opvallend, aangezien de rechten van het dier in die periode wel onder druk staan.

5.2 Deelconclusie

De berichtgeving van de vijf geanalyseerde media over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962 komt in grote mate overeen met elkaar.¹⁷⁶ Zowel de vakbladen als de kranten blinken uit in servicegerichte verslaggeving. In vier van de vijf media is meer dan de helft van het totaal aantal discoursen servicegericht; in *De Telegraaf* geldt dat voor bijna de helft (45 procent).¹⁷⁷ Het lijkt de norm te zijn om verslag te doen van het verloop van de mond- en klauwzeeruitbraak en bepalingen en circulaire's daarover integraal in de krant af te drukken. Kritische noten ontbreken vrijwel volledig. Ook wordt er weinig achtergrond of context gegeven bij het nieuws. Het *Limburgs Dagblad* is de enige krant die enige context biedt, met twee onthullende sfeerreportages waar vooral de reportage over de massagraven in Zuid-Limburg indruk maakt. Het past bij het dagblad anno 1960: er is een transitie aanstaande, maar die is in deze analyse nog niet terug te vinden. De tijdsgeest van de jaren zestig en de veranderingen op de dagbladmarkt verklaren eveneens de absentie van het politieke en emotionele discours. In de kranten en vakbladen zijn nauwelijks opiniërende stukken te vinden. Journalisten werden niet geacht hun mening te spuien, maar moesten op een zo objectief mogelijke manier verslag doen van nieuwsgebeurtenissen. Kritiek op de overheid, maar ook op andere groepen, is niet te vinden in de berichtgeving. Dat, en het gemis van grote conflicten in de Tweede Kamer, is een verklaring voor de absentie van het politieke discours in de berichtgeving. Het is een teken van de gezagsgetrouwheid die de vooroorlogse generatie typeert. Die gezagsgetrouwheid lijkt ook de reden te zijn van de absentie van het emotionele discours. In de berichtgeving zijn geen protesterende boeren of kritische boeren te vinden. Het lijkt alsof het beleid van de overheid niet ter discussie stond. Andere emotionele uitingen, zoals persoonlijke verhalen met emoties als verdriet en angst, ontbreken eveneens. Voor dergelijke human interest verhalen was geen ruimte in het dagblad van begin jaren zestig; de krant draaide om nieuws.

Het economische discours neemt over de hele linie van de berichtgeving een geringe rol in. Alleen in *De Telegraaf* en het *Landbouwblad* is het discours sterker aanwezig met 21 en 23 procent ten opzichte van het totaal aantal discoursen.¹⁷⁸ Dat is nog steeds een relatief laag percentage vergeleken met 2001, waar de twee uitschieters – *De Apeldoornse Courant* en *Boerderij* – een percentage van 34 en 37 scoren. Met meer dan 300.000 dode varkens is deze epidemie hoe dan ook een grote financiële strop voor varkensboeren in met name het zuiden van Nederland. Toch is het economische discours nergens dominant. Het wordt ondersteunend en servicegericht gebruikt om de gevolgen van de crisis te duiden. Dat terwijl de landbouwsector na de Tweede Wereldoorlog

¹⁷⁶ Zie figuren 10, 11, 12, 13 en 14.

¹⁷⁷ Databestand analyse mond- en klauwzeer crisis 1961/1962, figuur 13.

¹⁷⁸ Databestand analyse mond- en klauwzeer crisis 1961/1962

gekoesterd werd als een belangrijke bron van voeding en economische voorspoed. Het is lastig om te verklaren waarom er in de berichtgeving van deze vijf media niet meer geschreven wordt over de financiële consequenties die deze epidemie voor de sector heeft.

Het dierenwelzijnsdiscours speelt intussen in bijna alle berichtgeving van deze media een rol. Veel meer dan in 2001 wordt het welzijn van dieren als reden genoemd om de bestrijding tegen mond- en klauwzeer voort te zetten. Dierenwelzijn stond begin jaren zestig nog niet zo hoog op de politieke en maatschappelijke agenda als in 2001; de intensieve veehouderij zat nog in de knop en megastallen bestonden nog niet. Kennelijk was het met het dierenwelzijn in Nederland toen goed gesteld, of hadden voorvechters voor dierenrechten zich nog niet verenigd in belangenorganisaties. In de veertig jaar die volgen beginnen belangengroepen zich wel te roeren als de productie in de landbouw wordt opgevoerd en boerderijen steeds groter worden.

Het beeld dat ontstaat uit de berichtgeving van deze media is praktisch en klinisch. De dominantie maakt de verslaggeving van de kranten plichtmatig en droog. Circulaires en beleidswijzigingen worden zondere kritische noten geplaatst en context of achtergrond is nauwelijks te vinden. De lezer wordt geïnformeerd over het verloop van het virus en de maatregelen die de overheid neemt, maar zal geen uitgebreide reportages lezen vanaf een varkenshouderij in Limburg, of een interview met een gedupeerde varkensboer. In de eerste plaats heeft dat te maken met de rol van de Nederlandse dagbladen. De invloeden van de jaren vijftig zijn sterker merkbaar dan de invloeden van de jaren zestig. Journalisten willen volledig en objectief zijn, en houden zich ver verwijderd van opinie, interpretatie of human interest artikelen. Het emotionele discours is dan ook afwezig. Informatievoorziening is de kerntaak, en daar wordt maar zelden van afgeweken. De uitbraak van het virus wordt nergens geframed als een 'crisis'. Alleen veeinspecteur Heida en het *Limburgs Dagblad* nemen het woord 'ramp' in de mond. Dergelijke emotionele termen vallen op in de grijze massa. Alleen in twee reportages van het *Limburgs Dagblad* is een glinstering van verandering te zien, met twee spraakmakende reportages.

Ook de invloed van andere discoursen kan niets veranderen aan dit vlakke beeld. Het economische discours is ondersteunend: nooit zal een artikel alleen verhalen over financiële schade. Dat is opmerkelijk, aangezien de landbouw een sector was die de Europese landen, en dus ook Nederland, graag wilden beschermen. Om de economische meerwaarde en voeding voor de bevolking te waarborgen. Het politieke discours treedt eveneens nergens op de voorgrond. Op politiek niveau zijn er geen grote conflicten over de bestrijding van het virus. De gezagstrouwe houding van journalisten, maar ook boeren en andere inwoners van Nederland, uit zich in de droge stukken. Overheidsstukken vinden hun weg gemakkelijk naar de krant. Boze veehouders laten niet van zich horen. Teleurgestelde dorpsbewoners evenmin. Dat heeft ook te maken met de toegankelijkheid van de media. In 2001 is het voor boeren en actievoerders gemakkelijk de media te bereiken: er zijn veel journalisten op zoek naar nieuws en er zijn meer kanalen om deze te bereiken. Het gemis van deze kanalen heeft het voor kritische burgers in 1961/1962 moeilijk gemaakt zich te kunnen laten horen.

Hoofdstuk 6: conclusie

6.1 Conclusie

Wat is het beeld dat de media schetsen van de mond- en klauwzeercrises van 1961-1962 en 2001, en waaruit valt dit beeld te verklaren? Dat is de hoofdvraag van deze thesis en daar wordt allereerst antwoord op gegeven door de ontstane beeldvorming over 2001 en 1961/1962 te bespreken. Het beeld van de mond- en klauwzeercrisis in 2001 is op basis van de drie geanalyseerde media veelkleurig en gevarieerd. Dat geldt zowel voor de discoursen die voorkomen, als het type artikel. Elk medium kiest een ander accent voor de berichtgeving. *De Volkskrant* concentreert zich op het politieke conflict dat ontstaat, *De Apeldoornse Courant* probeert een beeld te boetseren van een verenigde regio die samen lijdt onder de crisis en *Boerderij* is er voor de doelgroep met praktische en servicegerichte artikelen. Vooral *De Volkskrant* en *De Apeldoornse Courant* lijken de mond- en klauwzeercrisis als instrument te gebruiken om een ander verhaal te vertellen: het verhaal van een politieke crisis en een regio die lijdt in eenheid. Dat veelkleurige beeld steekt af tegen het grijze beeld van de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. De vijf geanalyseerde media zien verslaggeving en het brengen van objectieve informatie als het hoogste doel. Het servicegerichte discours is in bijna al deze media dominant. Ander discoursen nemen een ondersteunende of uiterst marginale rol in. Het economische, politieke en emotionele discours komen niet voor in de berichtgeving over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. Er zijn verschillende verklaringen voor deze verschillen.

Ten eerste de rol van de Nederlandse media. Die maakt vanaf 1960 een ontwikkeling door van plichtsgetrouw en volledig naar eigenzinnig en smaakmadend. De berichtgeving over 1961/1962 toont dat deze ontwikkeling in deze periode nog niet was begonnen. De verslaggeving is nauwgezet en mist kritische noten. Het politieke en emotionele discours krijgen daarom geen ingang tot de berichtgeving. De gezagsgetrouwe houding van de journalistiek maakt kritiek op politici lastig en interesse voor human interest-verhalen lijkt er niet te zien. De kranten zijn geen opiniemakers of beeldvormers, maar volgers. *De Volkskrant* neemt in 2001 een dergelijke rol op zich. De krant politiseert de mond- en klauwzeercrisis en brengt spraakmakende opinies en achtergronden.

De verschillen in bestrijding van het mond- en klauwzeervirus zijn een andere verklaring voor het verschillende beeld van beide crises. In de jaren zestig vertrouwt men op een vaccinatiebeleid. Dat beleid levert geen problemen op voor de export, omdat er in Europees verband ook gevaccineerd wordt en internationale export nog niet zulke grote vormen aanneemt als in 2001. Er is in de jaren zestig sprake van preventie, terwijl het in 2001 om pro-actie gaat. Er is een non-vaccinatiebeleid en daarom moeten alle zeilen bijgezet worden als het virus uitbreekt. De kranten zien dit ook als alarmfase één en framen de uitbraak als 'crisis'. De berichtgeving is daarom met name in de beginfase overweldigend. Nederland voelt zich overvallen door mond- en klauwzeer. In 1961/1962 is er het vertrouwen op preventie. Toch is deze verklaring niet afdoende. Er is in de jaren zestig een vaccin voor runderen, maar niet voor varkens. Aan dat vaccin wordt tijdens de uitbraak gesleuteld, maar het

heeft geen effect op het verloop van de epidemie. Met uiteindelijk 300.000 dode varkens is het opmerkelijk dat er geen crisissfeer verrijst uit de beeldvorming.

Het relatieve gemis van het economische discours in 1961/1962 is lastig te verklaren. In 2001 neemt het discours een zeer belangrijke rol op zich in de berichtgeving. Economische belangen zijn leidend in de politieke besluitvorming en een krant als *De Apeldoornse Courant* biedt volop de ruimte voor financieel gedupeerden. Ook in de jaren zestig zullen deze gedupeerden er zijn. Zij hebben wellicht geen toegang tot de media om hun ongenoegen of verdriet te uiten, maar die verklaring is niet afdoende. De Nederlandse landbouwsector stond na de Tweede Wereldoorlog net weer in bloei en daar was veel aan gelegen. Voedselschaarste zoals in de oorlog: dat wilde men nooit weer. Daarnaast was de landbouwsector een sector waar het voorspoedig ging. Dat kranten deze belangen niet hebben onderkend, is opvallend en moeilijk te duiden. Het gemengde bedrijf kan wel een verklaring zijn voor het relatieve gemis van het economische discours. Begin jaren zestig bevonden boerenbedrijven in Nederland zich in de transitie van algemeen naar specialisatie. Het lijkt erop dat begin jaren zestig veel boerenbedrijven nog gemengde bedrijven waren, met bijvoorbeeld melkkoeien en slachtvarkens op dezelfde boerderij. Met een gemengd bedrijf is een boer beter bestand tegen een crisis in één van zijn bedrijfstakken. De varkens mogen dan geruimd zijn, de melkkoeien zijn er nog. In 2001 is dat anders, als de intensieve veehouderij zich heeft ontwikkeld en boeren zich gespecialiseerd hebben. De financiële gevolgen zijn dan veel groter wanneer een boer een boerderij met louter koeien heeft. De boeren in 1961/1962 waren met hun gemengde bedrijven wellicht beter bestand tegen de financiële schade van de uitbraak die vooral onder varkens woedde. Het is een verklaring voor de relatieve stilte van het economische discours.

Hoe verhouden de ontwikkelingen in de media en de landbouw vanaf de jaren zestig tot 2001 zich met de berichtgeving over deze beide mond-en klauwzeercrises? Dat er grote verschillen zijn tussen de krant anno 1961/1962 en 2001 is duidelijk. Het dagblad ontwikkelt zich in deze periode van grijze muis naar veelkleurige alleskunner en dat is terug te zien in de berichtgeving. In de jaren zestig schrijven de dagbladen vooral nieuwsartikelen; in 2001 staan er ook reportages, interviews, achtergrondstukken en opinies in de krant. De ontwikkeling van de landbouw lijkt minder gelijk te lopen met de berichtgeving. In 2001 kan men niet genoeg benadrukken hoe groot de economische belangen zijn. In de geglobaliseerde wereld van de eenentwintigste eeuw is dat ook zo, maar het verklaart niet de lauwe houding in de beeldvorming begin jaren zestig. Ook daar zijn de economische belangen groot, maar is die relevantie niet terug te vinden in de berichtgeving. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van de intensieve veehouderij en de belangen van dieren. Die komen door de productieverhoging en schaalvergroting onder druk te staan, maar de verwachte noodkreet van belangenorganisaties wordt in 2001 niet gehoord. In de jaren zestig worden die belangen vaker uitgesproken, zonder dat daar belangengroepen aan te pas komen. Dat vertelt wat over de ontwikkeling van de intensieve veehouderij, die begin jaren zestig nog in de kinderschoenen stond. Begin jaren zestig leek deze ontwikkeling nog maar net in gang gezet.

Hoe verhouden deze onderzoeksresultaten zich tegenover ander onderzoek? Het is vooral relevant om te kijken naar het proefschrift van Van der Ziel. Zijn onderzoek komt het dichtst in de buurt bij het onderzoek dat in deze master thesis gedaan is. Een aantal van zijn belangrijkste conclusies wordt nu besproken. Allereerst zijn vondst van oorlogsretoriek. Van der Ziel betoogt dat de beeldvorming in 2001 mede gevormd wordt door oorlogsretoriek. Harde woorden die verwijzen naar een strijd, om aan te geven dat het menens is. In dit onderzoek ligt de nadruk niet op metaforen en symboliek. Tijdens de analyse is dit in eerste instantie meegenomen als criterium, maar er zijn geen verbanden in te ontwaren. De oorlogsretoriek zoals Van der Ziel die beschrijft is dan ook niet gevonden. Het hoofdconflict dat Van der Ziel beschrijft – de boer versus de overheid – keert wel terug in de berichtgeving. Vooral *De Apeldoornse Courant* zet deze tegenstelling vaak neer. Het is niet het enige conflict in de crisis van 2001: *De Volkskrant* ziet bijvoorbeeld een interessante strijd tussen Nederland en de Europese Unie.

Van der Ziel spreekt over ‘randstedelijke verbeelding’ als het gaat over de boer als slachtoffer. Volgens hem wordt de boer nadrukkelijk gepositioneerd als slachtoffer, vooral in de berichtgeving van landelijke dagbladen. In de analyse van *De Volkskrant* komt dat nauwelijks terug. De boeren worden geportretteerd in reportages en tonen zich afwisselend angstig en vastberaden. De clichématige sfeerbeschrijving waar landelijke dagbladen zich in zouden verliezen, wordt niet gevonden in *De Volkskrant*. Van der Ziel betoogt dat regionale dagbladen juist ontsnappen aan deze valkuilen door hun goede kennis van de regio, maar in de berichtgeving van *De Apeldoornse Courant* is de boer juist slachtoffer nummer één van de crisis. Natuurlijk wordt hier een beperkt aantal kranten geanalyseerd, maar toch valt er heel wat tegen Van der Ziel in te brengen. Zijn stelling dat belangengroepen en verenigde boeren geen stem krijgen, is wel een interessante stelling. Van der Ziel claimt dat driekwart van de berichtgeving gebaseerd is op officiële bronnen. Op dergelijke cijfers ligt de nadruk niet in deze thesis, maar het gemis van het dierenwelzijnsdiscours in de media bewijst dat Van der Ziel hier een punt heeft.

De grootste problematiek in dit onderzoek, is de stilte in de bronnen over de mond- en klauwzeeruitbraak van 1961/1962. Deze stilte maakte het onmogelijk om met dezelfde periodisering en indeling van kranten een vergelijking op te zetten met 2001. Ook de context vanuit secundaire bronnen over het verloop van de crisis is mager. Deze problemen zijn opgelost door te kiezen voor een aantal extra vakbladen en het vervangen van het ene landelijke dagblad voor het andere. Met het oprekken van de periodisering is een representatief aantal onderzoeksresultaten ontstaan. Voor de primaire bronnen is dat een goede oplossing, maar het aantal secundaire bronnen over de uitbraak zelf kan niet eenvoudigweg vermeerderd worden. Om dat gemis op te vangen is zoveel mogelijk context van de jaren 1961/1962 gebruikt om duiding te geven aan de stilte, met bronnen over de Nederlandse landbouw, Nederlandse dagbladmarkt, dierenwelzijn en de rol van beeldvorming. Daarmee zijn voldoende oplossingen gevonden om een representatief onderzoek neer te zetten.

Literatuurlijst

- Abbas, Tanja, De Bie, Steven, Blom, Ursula, Geveke, Henk, Hanemaayer, Dick, Hilhorst, Rene, Leeuwis, Martine, Straathof, Rogier *MKZ 2001: de evaluatie van een crisis*, (Den Haag 2002)
- Baan, Netty, Garnefski, Nadia, Kraaij, Vivian, *Een onderzoek naar het welbevinden van boeren na de MKZ-crisis*, (Leiden 2002)
- Bakker, Piet, Scholten, Otto, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie*, (Alphen aan den Rijn 2011) 19.
- Bieleman, Jan, *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500 – 2000*, (Amsterdam 2008)
- Boogaard, B.K., Oosting, S.J., Bock, B.B., 'Elements of societal perception of farm animal welfare: A quantitative study in The Netherlands', in *Livestock Science* (2006), 13-22.
- Bos, Bram, Oosting, Simon, De Nooy-van Tol, Jelleke, Van Zaane, Dick, *Vensters op de werkelijkheid: persoonlijke oriëntaties in onderzoek*, (Lelystad 2008)
- Bouma, A., Elbers, A.R.W., Dekker, A., de Koeijer, A., Bartels, C., Vellema, P., van der Wal, P., Van Rooij, E.M.A., Plumers, P.H., De Jong, M.C.M., 'The foot-and-mouth disease epidemic in The Netherlands in 2001', in *Preventive Veterinary Medicine Volume 57*, (2003), 155-166.
- Buijs, Dirk, *De gevolgen van de MKZ-crisis op de vleessector*, (Rotterdam 2004)
- Collins, J.L, Lutz, C.A., *Reading National Geographic* (Chicago 1993)
- Diederiks, H.A., Noordam, D.J., Quispel, G.C., Vries, P.H.H., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat* (Groningen 1987)
- Endenburg N., Noordman J.W.J., 'Terugblik op de MKZ-crisis door betrokken dierenartsen zes jaar later', in *Tijdschrift voor diergeneeskunde, volume: 133* (2008), 1042-1045.
- Fiske, J. , *Introduction to communication studies* (London 1990)
- Goewie, Eric. A., De Jonge, Francine Henriëtte, *In het belang van het dier*, (Assen 2000)
- Greenwood, M., 'Some Epidemiological Observations on Foot-and-Mouth Disease, with Special Reference to the Recent Experience of Holland', in *The Journal of Hygiene Vol. 26* (1927), 465-489.
- Van Griensven, Peter, 'Het parlementaire jaar 2000-2001', in *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 3* (2001), 135-149.
- Hall, Stuart, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, (London 1997)
- Van der Hout, Wiebe, Dijkstra, Wiebe, *Tongblier: de crisis van 2001, een monument*, (Heerenveen 2001)

- Hoppenbrouwers, P.C.M, Lesger, C.L, Joor, J., Van Zanden, J.L., Peys, R., *Agrarische geschiedenis van Nederland: van prehistorie tot heden*, (Den Haag 1986) 139.
- Kitching, R.P., ‘A recent history of foot-and-mouth disease’, in *Journal of Comparative Pathology Volume 118*, (1998), 89-108.
- Kovach, B., Rosenstiel, T., *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, (New York 2001)
- Laevens H., Boelaers F., Verloo D., Dewulf J., Maes D. ,Mintiens K., ‘Inleiding tot de veterinaire epidemiologie: historiek, doel, basisprincipes en interpretatie van epidemiologische informatie’ in *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift 74* (2005), 3-13.
- Lengenbeek, P.T.M, Backus, G.B.C., Binnenkamp, M.H.A., Bondt, N., Goddijn, S.T., Hoste, R., Immink, V.M., Oosterkamp, E.B., De Vlieger, J.J., *Dierenwelzijn in transitie: Thema’s rond de implementatie van de dierenwelzijnsindex*, (Den Haag 2006)
- McGlone, John, J., ‘Farm animal issues in the context of other society issues: toward sustainable systems’, in *Livestock Production Science Volume 72* (2001), 75-81.
- Van Middelaar, Luuk, *De Passage naar Europa*, (Groningen 2009)
- Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Verslagen over de landbouw in Nederland, 1959 -1966.
- Pluimers, F.H., Akkerman, A.M., Van der Wal, P., Dekker, A., Bianchi, A., ‘Lessons from the foot and mouth disease outbreak in The Netherlands in 2001’, in *Revue Scientifique et Technique 22*, (2002), 711-721.
- Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*, (Amsterdam 1995)
- Saeijs G.E.M., Van Duin M.J., Zannoni M., *Besmet gebied: de MKZ-crisis getraceerd*, (Alphen aan den Rijn 2002)
- Staten-Generaal Digitaal, Parlementaire documenten uit de periode 1814 – 1995, Handelingen Tweede Kamer 1961-1962, 1 maart 1962.
- Stegeman J.A., *Dieren ruimen of blik verruimen?*, (Utrecht 2003)
- Stichting Onderzoek MKZ Crisis Kootwijkerbroek, *Geen enkele twijfel?...de diagnose van MKZ in Kootwijkerbroek: een reconstructie*, (Barneveld 2002)
- J. Storey, *Cultural studies and the study of popular culture* (Edinburgh 2010)
- Swart, Jac., ‘Zijn sommige dieren meer gelijk dan andere dieren?’, in *DEC’s in discussie* (Budel 2004)
- E.J.Voute, *Mond- en klauwzeer*, (Amsterdam 1962)
- Wijfjes, Huub, *Journalistiek in Nederland 1850 – 2000: Beroep, cultuur en organisatie*, (Amsterdam 2004)
- Woods, Abigail, *A Manufactured Plague? The History of Foot and Mouth Disease in Britain*, (London 2004)

- Van der Ziel, Tjirk, *Verzet en verlangen: De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de MKZ-crisis en de trek naar het platteland*, (Ede 2003)

-